UNIVERSAL LIBRARY
OU_228589
UNIVERSAL LIBRARY

بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم

از تالیفات جامع الکمالات جناب مولوی عبید اللہ صاحب حنفی قادری سلمہ

اثبات الاستمداد والسماع بما یستلذ بہ الاسماع

بسعی خواجہ احمد حسن صاحب بلاکمی و بیشی عبارت بحکم النقل کالاصل

۱۳۰۱ھ
در مطبع نامی واقع شہر لکھنؤ حلیہ طبع پوشید

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نحمد اللہ الذی اودع نیران المحبت فی قلوب العارفین حمدا کثیرا تیتہیج قدح زناد السماء طعیہا متلاء لاء و منیرا و نصلے علی رسولہ الذی انطق بما بعث اللہ نبیا احسن الصلوٰۃ و سلما و علی الہ و اصحبہ الذین کانو للاسلام ظہیرو نصیرا و اماما

اما بعد بندہ خاکسار نابکار سگ بارگاہ قادری محمد عبد الرحمن ابو طاہر غفر لہ الباری مامور از حضرت ولایت پناہ غوثیت دستگاہ شمع شبستان مصطفوی سرو چمنستان مرتضوی نور دیدہ محبوب سبحانی قرۃ العین غوث ربانی مولائی و ملجائی مرشدی سید شاہ علی عبد القادر شمس القادری فرمرشد علی البغدادی اصلا و المیدنی فوری مولدا و لد الاکبر و سجادہ نشین حضرت مرشدی ملاذی معاذی غوث ازلی شاہ سید مہر علی القادری الجیلانی رضی اللہ تعالی عنہ بران شدہ کہ صحت تصحیف کتاب لاجواب اثبات الاستمداد و السماع بما یستلذ بہ الاستماع از تصنیفات عالم با عمل فاضل بیبدل مولوی عبید اللہ الفقیہ المغفور نور اللہ مرقدہ کہ بمطبع نامی بتائید امیران گرامی امیر کبیر کریم ابن الکریم جناب مع القاب چودھری کنور کرامت اللہ الصدیقی و رئیس عالی مرتبت صاحب مروت و سخاوت امیر ابن امیر جناب منشی راجہ ظل الرحمن صاحب مطبوع گردیدہ نمایم ؛ بمجرد عز اصدار فرمان واجب الاذعان انگشت اجابت بر دیدہ دل نہادم ؛ و موجب سعادت دارین و افتخار کونین انگاشتم و بسرعۃ تمام غلط نامہ مضمن کتاب مذکور نمودم ؛ چشم از حضرات ناظر کہ قبل مطالعہ تصحیح کتاب مذکور حسب غلطنامہ نمایند و بعین فرصت مطالعہ اکتفا بر نقش غلطنامہ نفرمایند فقط

غلط نامہ کتاب اثبات الاستمداد و السماع بما یستلذ بہ الاستماع

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳	۱۷	آللہ	لِلّٰہ
״	۱۹	۰	۰
۳	۱۷	ردو	ردو
״	۱۹	آللہ	لِلّٰہ
״	۲۰	سشبم	شیم
۴	۳	سوش	شہوس
۶	۶	المیدنی	المیدنی
״	۸	اولہ	ادلہ
״	۱۰	بالاعاسہ	بالاعانۃ
״	۱۴	گردود	گرددو
״	۱۹	ہمہ	ہر
۵	۱۰	فالسماء	فالسماع
״	۱۵	بتحریک	بتحریم
״	۱۹	رہ	رح
۶	۲	فتوری	الثوری
״	״	الشبی	الشعبی
״	۱۲	سغیرۃ	سغیرۃ
״	۲۱	بود	دبود
۷	۳	عرم	عم
״	۵	ممشاد	ممشاد
״	۷	لکن بگو	لکن بگو
״	۸	الہمدانی	الہمدانی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۷	۱۲	نشنیده	نشیننده
〃	۱۵	جماعۃ	جماعة
〃	۲۰	بو	بود
۸	۹	درد	درو
〃	۱۸	قابله	مقابله
۱۰	۱۰	صوفے	صوسے
〃	۱۱	خلق	خلق
۱۴	۱۶	حایج	حاج
۱۵	۵	محمور	محمود
۱۷	۲	بجوابهم	بجرابهم
〃	۶	فاعلبن	فیلعبن
〃	۱۰	وراتخاذ	دراتخاذ
۲۰	۸	یسنحل	یستحل
〃	〃	یکعر	یکفر
〃	۱۲	الوهبانیة	الوهبانیة
〃	۱۷	الاوصاع	الاوضاع
۲۱	۱۲	حرنی	نی
〃	۱۷	فی	نی
〃	۱۹	استعاره	استعاره
۲۲	۱۱	بحت	محبت
۲۳	۱۹	تائی	تارکی
〃	۲۰	خلال	حلال
〃	〃	ود	ورد
۲۴	۱۶	ردد	رود
〃	۲۰	نه اشعا	نه شعار
۲۵	۲۰	یک پنج نه پیچیده	یک پیچ
۲۶	۱	پنیچ	پیلیچ

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۶	۳	نباشرت	نباشدت
〃	۱۹	ازازیم	مازازیم
۲۸	۱۷	فراگیسد	فراگیرد
〃	۱۸	خبر	خنبر
〃	۱۹	مناجات	مباحات
۲۹	۶	سود	شود
〃	۱۱	وزین	درین
۳۰	۸	بدایتی	هدایتی
〃	〃	عبایتی	عنایتی
〃	۱۳	میگوید	بگوید
〃	۲۰	ببکلی	بکلی
۳۱	۱۴	دورست	و درست
۳۲	۶	یمن	عین
〃	۱۷	احلت	وجلت
〃	۱۳	بخرشید	بخروشید
۳۳	۱۴	آید	آمد
〃	۲۱	هنک	منک
〃	〃	سکر	شکر
۳۷	۱۱	با	ما
۳۸	۱۴	همه	بهمه
〃	۱۷	ثانی	تانی
〃	۱۸	بوه	بود
〃	〃	کاری	نگاری
۳۹	۹	بجنبانند	بجنبانند
〃	۱۸	امین	ازین
۴۰	۴	مولف	مولفات
〃	۱۲	بیاید	بباید

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۱	۱	ورواره	دروازه
"	۲۱	حقیفت	حقیقت
۴۲	۳	الاان	الآن
"	۲۰	شجره	شجره
۴۳	۱	العلیم	الحکیم
۴۵	۱۰	آلتشی	آلتشی
۴۶	۷	بطلب	بطب
۵۱	۴	ینالطحون	یتلطحون
۵۲	۱۵	الاسلاف	الاسلام
۵۴	۴		سفیهان
۵۵	۷	بادلے	بادنیا
"	۱۷	الجر	الجهر
۶۲	۳	انبیایهم	انبیائهم
"	۱۴	صنادیه	صنادید
"	۱۹	لارواح	لاارواح
"	۲۰	انتم	ماانتم
۶۴	۶	الو	أو
۶۵	۴	ین	دین
"	۸	رافتم	راجستم
"	۲۱	اورده	اوده
۶۶	۳	یگر	مگر
"	۱۷	یشریعت	بشریعت
۶۷	۱	مزد	مزدور
۶۸	۱۴	ومنین	مومنین
۶۹	۲۰	گرنه	گریه
۷۰	۷	بده	مده
"	۹	یشں	یس

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
"	۱۰	عاظم	اعاظم
۷۵	۴	تنقین	شقین
"	۷	مابع	تنابع
۷۶	۱۴	اعتذ ار	اعتذار
۷۹	۲	ما	من
"	۳	ندیدم	ندیدیم
"	۴	بودم	بودیم
"	۱۴	سود	سور
"	۱۹	دانسته	دانسته
"	۲۰	انگاشته	انگاشته
۷۹	۷	وازهمه	وهریکی ازهمه
۸۰	۲	نیست	منست
"	۷	نقضی	تقضی
۸۱	"	متصیلقین	والصدیقین
"	۲۰	تور	درو
۸۲	۱۸	دما	دعا
۸۳	۷	بعداد	به بغداد
"	۱۵	سنق	سنبق
"	۱۷	رسد	رسند
"	۱۹	انارواح	ازارواح
۸۴	۳	شیخ	"
۸۶	۱	اوراد	اراد
"	۵	اوتی	اولی
"	۹	میخوانید	میخوانند
۸۸	۲	الجهاد	الجماد
"	۹	بینهما والله	بنهاوند
۸۹	۲	بلعت	بلغت
"	۵	"	نیست

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۸۹	۶	بلهای	بنای
۸۹	۱۵	تقایع	تقالع
۹۰	۱۳	براہی	الہی
۹۲	۹	بالعرفة	بالمعرفة
〃	۱۳	۰	ازین
۹۳	۱	نحاظ	محاط
۹۴	۷	دار	دارد
۹۶	۱۹	ورانت	وراثت
۹۷	۲۰	مود	نبود
۱۰۰	۱۶	درسائی	درسالی
۱۰۲	۱۱	کرمات	کرامات
〃	۱۲	ما	۰
۱۰۳	۲۱	۰	ولاتشبیه فی الخلق
۱۰۴	۹	قد ملی	قدمه علی
۱۰۶	۶	۰	الحدید
〃	۱۶	الخلق	الخالق
۱۰۷	۲	والاحراك	والادراك
〃	۱۵	فائما	فانما
۱۰۹	۱۷	سروری	سرور
۱۱۰	۲	جدا	خدا
〃	۲۱	المقلب	الملقب
۱۱۱	۵	تبض	نبص
۱۱۲	۱۲	دیانا	دیارنا
〃	۱۵	ذالك	ذلك
〃	〃	سایرالانام	سایرالایام
〃	۱۸	کالاشتعال	کالاکتحال
〃	۱۹	العیوم	الیوم

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۱۲	〃	خطایہ	خطایر
۱۱۷	۲۰	الیٰ	الی
〃	۲۱	قم	قسم
۱۱۹	۷	جمای	جمادی
۱۲۰	۱۰	شیتبه	شیبه
〃	۱۳	حیا	حیاتهما
〃	۲۱	اقرء	اقرؤا
〃	〃	لیس	یٰس
〃	〃	صا	ما
۱۲۱	۱۰	سُنّلةٍ	سِنَةٍ
〃	۱۵	الصلواعق	الصواعق
۱۲۳	۵	باقیماذ	باقیماند
〃	۲۱	هاجزت	هاجرت
۱۲۴	۱	اموات	اموت
〃	۱۰	وازاستجباب	واستجباب
〃	۱۱	مولانا	مولاناشاه ولی الله مولانا
〃	۱۷	تجرح	تخریج
〃	۱۹	یخنم	بجنم
۱۲۹	۲	فی ببته	فی بیته
۱۳۰	۱۲	اندرو منع	اندو منع
۱۳۸	۷	بخواهد	نخواهد
〃	۹	عاشقان	عاشقان را
۱۳۹	۱۶	نی الدنیا	فی الدنیا

تمت

فہرست کتاب اثبات الاستمداد والسماع

صفحہ	ابواب وفصول
۴	الباب الاول فی اثبات السماع وفیہ فصول
۴	فصل فی فوائد السماع
۵	فصل فی ذکر اختلاف العلماء فی اباحۃ السماع وکشف الحق فیہ
۸	فصل فی بیان دلیل اباحۃ السماع
۲۴	فصل فی بیان المواضع التی یحرم فیہا السماع لعوارض
۳۸	فی آداب السماع
۴۵	فصل فی بیان انشاء الشعر وانشادہ وذکر شعراء النبی صلی اللہ علیہ وسلم وروایۃ الشعر عنہ علیہ الصلوٰۃ والسلام
۴۵	فی انشاء الشعر
۴۶	فی روایۃ الشعر عنہ صلی اللہ علیہ وسلم
۴۷	فی بیان شعراء النبی صلی اللہ علیہ وسلم وانشاء الشعر
۶۰	الباب الثانی فی اثبات الاستمداد من حضرات الاولیاء رضی اللہ عنہم فی الحیات وبعد الممات
۶۰	فی استحباب زیارۃ القبور
۶۱	فی الاستمداد من الاموات
۶۲	فی بعض حالات الحضرۃ الغوثیۃ

صفحہ	ابواب وفصول
۸۲	فی آداب زیارۃ القبور
۸۴	الباب الثالث فی جواز ورد یا شیخ عبد القادر شیئاً للہ
۸۴	فی جواز نداء الاموات
۸۷	فی حقیقۃ کرامات الاولیاء
۸۹	فی بیان معنی شیئاً للہ
۹۰	فی تحقیق الغیب المطلق والغیب الاضافی
۹۳	فی اثبات ورد یا شیخ عبد القادر شیئاً للہ من وجہ الطریقت
۱۱۱	الباب الرابع فی اثبات جواز عرس حضرات الاولیاء رضی اللہ عنہم وفی جواز الفاتحۃ المرسومۃ وفی زیارۃ القبور ورفع البناء علی القبر وفیہ فصول
۱۱۱	الفصل الاول فی العرس وفی دعاء الاحیاء والاموات صدقتہم عنہم
۱۲۵	الفصل الثانی فی جواز الفاتحۃ المرسومۃ
۱۲۷	الفصل الثالث فی زیارۃ القبور
۱۳۰	الفصل الرابع فی رفع البناء علی القبر
۱۳۴	الخاتمۃ فی الشجرۃ القادریۃ واثبات تعظیم آثار قدس شریف سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم مع فتوای پنجاب

تمت

بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

از تالیفات جامع الکمالات جناب مولوی عبید اللہ صاحب حنفی قادری سلمہ

اثبات الاستماع والسماع
بہایت تسدید الاسماع

بحسن سعی خواجہ احمد حسن صاحب بلا کمی بیشی عبارت بحکم النقل کالاصل

در مطبع نامی واقع شہر لکھنؤ حلیۂ طبع پوشید ۱۳۰۱ھ

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدك يا من شرح صدور الواصلين ونور قلوب العارفين فشرح شرحا ونور
تنويرا وخلق فيهم تأثرا وتأثيرا فمن متأثر في وجد دائم ومن مؤثر في سكر قائم
فثمرة وجده في التحقيق اضطراب ورقص وتصفيق وحكم سكره من حضرة الاله
الميل عما سوى الله الى الله والوجد حالة هي ثمرة السماع وهو خير ما تلذ به
الاسماع فيه استثارة خفايا القلوب من سره المكروه والمحبوب ومن هنا
قد كره تارة واخرى قد ابيح وندب بعد اخرى فسبحانه ما اعظم شانه
ونصلي على نبينا افضل الرسل الكرام صاحب القال والحال والمقام فقاله
منبع الاقوال باسرها وحاله مجمع الاحوال من آخرها ومقامه ارفع الكل
واعلى وهو مقام دنى فتدلى وهو الذي له وقت مع الله حيث قال لي مع الله و
هو الذي تغنى بنغمات الاسرار فاستمع لها من استعد من الابرار فقد
قد اغلبهم واثر فيهم تأثيرا فتأثروا كما قدروا تقديرا فمنهم من تحرك
وطاب ومنهم من خر وذاب ومنهم من دام سكره فما افاق ومنهم من برع على

اقرانه وفاق ومن جملتهم من هو فوق الكل وغياث الثقلين وغوث لكل فهو قد تاثر لجميع التاثيرات فصارت حالته من اتم المؤثرات فهو مؤثر اى مؤثر ثم لطيف دلي تاثيره ما تاثر فيا شان تاثيره تصرف فى الاموات فاحياهم فامنوا من الفوات وكان دين الاسلام قد خبت نار ه ومحيت اثار ه وانهدمت دار ه فكانه ميت فاحياه باحياء اهله فعناه ومن ثم لقب بمحى الدين فاتقوا تره باليقين لتنالوا به حيوة ابدية وتحصلوا بقاء سرمدية وعلى اله اساطين الدين عمد الاسلام والمسلمين واصحابه رعاة الاسلام ودعاة الانام وتابعيهم وتبعهم باحسان الى قيام الساعة وساعة القيام خصوصا على الكمل اولاده وافضل احفاده وهو الذى ما ناداه منادٍ الا اجابه وما استغاث مستغيث الا اغاثه وقد افاض بكل من استفاض وهو استفاض من مبدأ الفياض فشانه ارفع واعلى من كل ما ننشأ ونملأ نشينا عنان الكلام من هذا المقام الى المرام اللهم ارزقنا حبه وحب اله وحب من احبه واحب اله واحينا على الاسلام وامتنا على الايمان وارزقنا شفاعة حبيبك بفضلك يا منان اما بعد فيقول كليب من كلاب لباب القادرى العالى **عبيد الله** بن مولانا محمد بخش الحنفى القادرى غفر الله له ولوالديه ولمن احبه وتودد اليه که درین طرف زمان اختلال قران وعصر فساد اشهر گاه فرقه از ابناء زمان بعضے بعلت نادا فقیت و برخی بد خلدی انانیت به نسبت بعضی مسائل بانکار پیش آمده اند و راه رد و منع سپرده علی الخصوص مسئلہ سماع و وجد و انشاد شعر و انشاد آن استمداد از حضرات اولیاء اللہ تعالی رضی اللہ عنہم و رضوا عنہ و ندا بحضرت عالیہ غوثیہ بلفظ یا شیخ عبد القادر شیئاً للہ و عرس حضرات اولیاء رضوان اللہ علیہم نظر برین حسب حکم قضا شیم و فرمان واجب الایقان حضرت مرشدی و ملجای سیدی و سندی و ماوای باکوره بستان ولایت ناطوره دیوان عنایت

سرو جوئبار دلربائی تدرو کوهسار رعنائی شاه گل شاخسار حب و ولا لاله داغدار عشق حضرت مولی سینه اش گنجینه راز دلش هم جای نیاز و هم محل ناز به بیان متینش شارح المتون کلام مبینش کاشف البطون بدری که نورش ترقی پذیر کالهلال و سموش آفاق را انور واستفاده پیر عکس حال ارشد احفاد حضرت غوث اعظم اشرف اولاد جناب قطب اکرم حضرت سید شاه علی عبد القادر شمس القادری عرف مرشد علی القادری الحنفی البغدادی اصلاً والمدنی فوراً مولداً المتخلص بعاصی ادام ظل ارشاده علی الطالبین و افاض بره و حسناته علی العالمین به بیان مسائل مذکوره در آمدم و هر چند طاقت پا بر داشتنی نداشتم از ان وادی دم نزدم و عجالة الوقت ادله و براهین برای اثبات آن مطالب از کتب موجوده ایراد کردم و با ثبات الاستمداد والسماع بما یستلذ به الاسماع نام نهادم و به چهار باب مرتب ساختم و من الله التوفیق و هو بالاعانة حقیق و هو حسبی و نعم الوکیل نعم المولی للعبید الا توکیل والیه مرجع والمآب و هو اعلم بالصدق والصواب **الباب الاول فی اثبات السماع و فیه فصول** بدانکه درین باب در اکثر مواضع عبارت احیاء العلوم ترجمه کرده آورده شد و در بعضی مواضع عبارت کیمیای سعادت و در بعضی مواضع عبارت کتاب دیگر بقید اسم آن ایراد کرده شد **فصل فی فوائد السماع** بدانکه ایزد تعالی را سریست در دل آدمی که آن دران چنان پوشیده است که آتش در آهن و سنگ و چنانکه بزخم آهن بر سنگ آن سر آتش آشکارا گردد و بصحرا افتد همچنین سماع آواز خوش موزون گوهر دل را بجنباند و دران چیزی پیدا آورد بی آنکه آدمی را دران اختیاری باشد و سبب آن مناسبتی ست که گوهر آدمی را با عالم علوی ست که آنرا عالم ارواح گویند و عالم علوی عالم حسن و جمال ست و اصل حسن و جمال تناسب ست و هر چه متناسب ست نمودگاریست از جمال آن عالم که هر جمال و حسن و تناسب که درین عالم محسوس ست همه ثمره جمال و حسن آن عالم ست پس آواز خوش موزون متناسب ست هم مشابهتی دارد از عجائب آن عالم و از آن سبب آگاهی در دل پیدا آرد و حرکتی و شوقی

پدید آورد که باشد که آدمی خود ندانند که آن چیست و آن در دلی بود که آن ساده باشد و از
عشقی و شوقی که راه بآن برد خالی بود اما چون خالی نبود و بچیزی مشغول بود آنچه بدان مشغول بود
در حرکت آید چون آتشی که دم در آن دمند افروخته تر شود و هر کرا در دل آتش شوق حق تعالی باشد سماع
او را مهم بود که آن آتش تیزتر گردد و هر کرا در دل دوستی باطل بود سماع زهر قاتل او بود و بروی حرام باشد
وَقَدْ قِيلَ فِي مَعْنَاهُ اِعلم ان القلوب والسرائر خزائنُ الاسرار ومعادن الجواهر
وقد طويت فيها جواهرها كما طويت النار في الحديد والحجر واخفيت كما اخفي
الماء تحت التراب والمدر ولا سبيل الى استثارة خفاياها الا بقدح السماع
ولا منفذ الى القلوب الا من دهليز الاسماع فالنغمات الموزونة المستلذة تخرج
مَا فيها وتظهر محاسنها او مساويها فلا يظهر من القلب عند التحريك الا ما
يحويه كما لا يترشح الاناء الا بما فيه فالسماع للقلب محك صادق ومعيار
ناطق فلا يصل روح السماع اليه الا وقد تحرك فيه ما هو الغالب عليه انتهى
بستر بدانکه سماع اول امر است و ثمره میدهد حالتی را در قلب که نامیده شود بوجد و وجد ثمره میدهد
تحریک اطراف را پس اگر بحرکت غیر موزونه باشد نام او اضطراب بود و اگر بحرکت موزونه بود نام
وی تصفیق و رقص انتهی **فصل فی ذکر اختلاف العلماء فی اباحة السماع و
کشف الحق فیه** بدانکه در مسئله سماع اختلاف علما است بعضی بتحریک آن مائل شده اند
و بعضی بطرف اباحت رفته و نزد قائلان باباحت وقتی اباحت محض است و وقتی اباحت
مع الاستحباب حکایت کرد قاضی ابوطیب طبری از شافعی رح و مالک رح و ابی حنیفه رح
و سفیان رح و جماعتی از علما الفاظی را که استدلال کرده می شود بآن بر اینکه آنها تحریم
وی را اعتقاد کرده اند و گفت شافعی رح در کتاب آداب القضا که غنا لهو مکروه است و مشابه
باطل و هر که استکثار کند از ان پس وی سفیه است رد کرده شود شهادت وی و
مالک نهی فرمود از غنا و این مذهب سائر اهل مدینه است سوای ابراهیم بن سعد و بود

ابوحنیفه رض مکروه میداشت غنا را و سماع غنا را از گناهان می پنداشت و همچنین سائر اہل کوفه
سفیان ثوری و حماد و ابراہیم والشعبی وغیرہم جمله این را نقل کرد ابوطیب طبری لیکن در
مدارج النبوة آورده که نقل کرده اند که امام ابوحنیفه رح را همسایه بود که هر شب بر میخاست
و تغنی میکرد و امام گوش میداشت به تغنی او و نشنید شبی آواز او را پس پرسید از اہل وی که
چه شد امشب که شنیده نمیشود آواز وے گفتند که بیرون بر آمده بود وے امشب پس گرفتند و
در زندان کردند او را پس پوشید امام عمامه خود را و رفت نزد امیر و شفاعت کرد او را و خلاص
گردانید و پرسید امیر که نام او چیست گفتند عمر پس برآورد از زندان هر کرا نام عمر بود و گفت
امام بآن مرد که باز گرد بانچه میکردی هر شب و چون گوش داشت امام ابوحنیفه بغنای او نهی
نکرد او را و دلالت کرد بر اباحت تغنے نزد وے و استماع وی هر شب باآن ورع و تقوی وی
که داشت حمل نمی توان کرد مگر بر اباحت پس انچه وارد شده از وی بر خلاف آن حمل کرده شود
بر غنای مقترن بفحش از برائے جمع میان قول و فعل انتہے و نقل کرد ابوطالب مکی اباحة سماع را
از جماعتے و گفت سماع کرد از میان صحابه عبدالله بن جعفر و ابن زبیر و مغیرة بن شعبه
و معاویه وغیرہم و گفت بتحقیق کرد این را ایضے سماع را اکثر ان از سلف صالح که عبارت
است از صحابه و تابعین و گفت همیشه بودند حجازیان نزدیک ما در که مے شنیدند سماع
را در افضل ایام سنة و آن ایام معدودات است که امر فرمود خدای تعالے بندگان
خود را در ان ایام بذکر خود مثل ایام تشریق و همیشه بودند اہل مدینه مثل اہل مکه مواظبت
کنندگان بر سماع تا این زمان ما و گفت گفته شد ابوالحسن بن سالم را چگونه انکار میکنی سماع
را و بتحقیق بودند جنید و سرے سقطے و ذوالنون که استماع میکردند گفت چگونه انکار کنم
سماع را و حال اینکه جائز داشت و شنید آن را آنکه او خیر است از من پس بتحقیق
بود عبدالله بن جعفر طیار سماع میکرد و جز این نیست که انکار کرد لهو و لعب را در سماع
بود ابوالخیر العسقلانی الاسود از اولیا سماع میکرد و حزن میکرد و در حیرت می افتاد

وقت سماع و تصنیف کرد دران کتابے را ورد کرد دران کتاب بر منکرین سماع و همچنین
جماعتے از ایشان تصنیف کردند و رد بر منکرین آن و حکایت کرده شد از بعضے شیوخ
که گفت دیدم ابو العباس خضر را علیه السلام پس گفتم دیرا چه میگوئی درین سماع که اختلاف کردند
در وی اصحاب ما گفت آن صفو زلال است که ثابت نمی ماند مگر اقدام علما و حکایت
کرده شد از ممشاد الدینورے که گفت دیدم نبی را صلے اللہ علیہ وسلم در منام پس گفتم
یا رسول اللہ آیا انکار میفرمائی ازین سماع چیزے را گفت انکار نمیکنم از ان چیزے را
لکن بگو ایشان را که شروع نمایند قبل آن بقرآن و ختم کنند بعد آن بقرآن و حکایت کرده شد
از طاهر بن بلال الهمدانی الوراق و بود از اهل علم که گفت بودم من معتکف بجامع جده بر دریا
یعنی که واقع است بر لب دریا پس دیدم روزے طائفه را که میگفتند بجانبے از مسجد قولی
را و استماع می نمودند پس انکار کردم من این را بدل خود و گفتم در خانه از خانه های خدا
میگویند شعر را گفت پس دیدم نبی را صلی اللہ علیہ وسلم در آن شب و وے صلے اللہ علیہ
وسلم نشسته بود در آن طرف مسجد و به پهلوے آنحضرت ابوبکر صدیق رضی و در ان وقت
ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ میگفت چیزے از قول و نبی صلے اللہ علیہ وسلم استماع مینمود
و می نهاد دست مبارک خود بر سینه خود مانند کسے که بوجد آید از ان پس گفتم در نفس خود لائق
نبود مرا که انکار کنم بر آن جماعه که بودند که استماع میکردند و این رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
استماع میفرماید و ابوبکر رضی میگوید پس التفات فرمود بطرف من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
و گفت هذا حق بحق یا گفت حق من حق من شک میکنم دران و گفت جنید نزول میکند
رحمت برین طائفه در سه موضع وقت خوردن و نوش زیرا که ایشان نمے خورند مگر از فاقه
و وقت مذاکره زیرا چه ایشان تکلم نمے کنند مگر در مقامات صدیقان و وقت سماع
زیرا که سماع میکنند با وجد و حاضر مے آیند حق را و حکایت کرده شد از جریج که بود
وے رخصت میداد در سماع پس گفته شد وے را آیا آورده شود این را روز قیامت

در جمله حسنات تو یا سیآت تو گفت نه در حسنات و نه در سیآت زیرا که این سبیه است باللغو و گفت خدا تعالی لَا یُؤَاخِذُکُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِیٓ اَیْمَانِکُمْ این آن ست که نقل کرده شد از اقاویل و هر که طلب کند حق را در تقلید پس هرگاه استقصا کند متعارض شوند نزد وے این اقاویل پس باقی می ماند متحیر و مائل بطرف بعضے اقاویل بتشهی و تمامہ این فصول است بلکه سزاوار است که طلب کند حق را بطریق آن و آن حاصل است از بحث کردن از مدارک خطر و اباحت چنانچه قریب ذکر میکنیم آنرا انتہی

فصل فی بیان دلیل اباحة السماع بدانکه نص و قیاس جمیعا دلالت میکنند بر اباحت سماع لیکن قیاس پس آن این ست که غنا مجتمع شده است در وے معانی ها باید که بحث کرده شود از افراد آن سپس از مجموع آن پس بدرستیکه در دست سماع صوت طیب موزون مفهوم المعنے محرک القلب پس وصف عام این ست که وی صوت طیب ست بعد از ان طیب منقسم است بطرف موزون و غیر موزون و موزون منقسم است بسوی مفهوم المعنے مثل اشعار و غیر مفهوم المعنے مثل اصوات جمادات و سائر حیوانات لیکن سماع صوت طیب باین حیثیت که طیب ست نباید که حرام شود بلکه آن حلال ست بنص و قیاس لیکن قیاس پس آن این ست که وے راجع ست بسوئے تلذذ حاسه سمع بادراک انچه مخصوص ست بآن و مر انسان را عقل و حواس پنجگانه است و هر حاسه را ادراکیست و در مدرکات آن حاسه چیز لیست که لذیذ مے پندارد آن را پس لذت نظر در مبصرات جمیله است مثل خضره و آب جاری و وجه حسن و بالجمله سائر الوان جمیله و این در مقابله آن ست که مکروه مے داند آن را از الوان کدره قبیحه و لذت شم در روائح طیبه است و آن در مقابله بدبو ہائے مستکرہه است و لذت ذوق در طعوم لذیذه است مثل دسومة و حلاوت و حموضة و آن در مقابله مرارة کریهة الطعم ست و لذت لمس در لین و نعومة و ملاسه است و آن بمقابله خشونة و ضرا ست ست و لذت عقل در علم

ومعرفت ست وآن بمقابلہ جہل و بلادت است پس ہمچنین اصوات مدرکہ بسمع منقسم ست بسوی مستلذہ مثل صوت عنادل ومزامیر ومستکرہہ مثل آواز حمیر وغیرہ پس ظاہر ترست قیاس این حاسہ ولذت آن بر سائر حواس ولذات آنہا ولیکن نص پس دلالت میکند برا باحت سماع صوت حسن بمنت نہادن خدا یتعالی بر بندگان خود بآن زیراکہ فرمود خدا یتعالی یَزِیْدُ فِی الْخَلْقِ مَایَشَاءُ پس گفتہ شد آن صوت حسن است ودر حدیث آمدہ مَا بَعَثَ اللّٰہُ نَبِیًّا اِلَّا حَسَنَ الصَّوْتِ وفرمود صلی اللہ علیہ وسلم لَلّٰہُ اَشَدُّ اَذَنًا لِلرَّجُلِ الْحَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْآنِ مِنْ صَاحِبِ الْقَیْنَۃِ لِقَیْنَتِہٖ وَالْقَیْنَۃُ الْاَمَۃُ الْمُغَنِّیَۃُ ودر حدیث در محل مدح داؤد علیہ السلام آمدہ اَنَّہٗ کَانَ حَسَنَ الصَّوْتِ فِی النِّیَاحَۃِ عَلٰی نَفْسِہٖ وَفِیْ تِلَاوَۃِ الزَّبُوْرِ حَتّٰی کَانَ یَجْتَمِعُ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ وَالْوَحْشُ وَالطَّیْرُ لِسِمَاعِ صَوْتِہٖ وَکَانَ یُحْمَلُ مِنْ مَجْلِسِہٖ اَرْبَعُمِائَۃِ جَنَازَۃٍ وَمَا یَقْرُبُ مِنْہَا فِی الْاَوْقَاتِ وفرمود صلی اللہ علیہ وسلم در مدح ابوموسی الاشعری لَقَدْ اُعْطِیَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِیْرِ اٰلِ دَاؤدَ وقول وتعالی اِنَّ اَنْکَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِیْرِ دلالت میکند بمفہوم آن بر مدح صوت حسن واگر گفتہ شود جز این نیست کہ مباح کردہ شد این را یعنی صوت حسن را بشرط اینکہ در قرآن بود گوئیم ہر آئینہ لازم می آید ازان اینکہ حرام شود سماع صوت عندلیب زیراچہ آن از قرآن نیست وہرگاہ جائز شد سماع صوت غفل بی معنی پس چرا جائز نشود سماع صوتی کہ فہمیدہ می شود ازان حکمت ومعنی ہای صحیحہ وَاِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِکْمَۃً پس این نظرست در صوت بحیثیت اینکہ طیب وحسن است ودرجہ ثانیہ است نظر در صوت طیب موزون زیراکہ وزن ورا حسن ست پس بسا صوت حسن خارج است از وزن وبسا صوت موزون غیر مستطاب ست واصوات موزونہ باعتبار مخرجہای خود سہ قسم ست زیراچہ آن اصوات یا خارج شود از جماد مثل صوت مزامیر واوتار وضرب قضیب وطبل وغیرہ ویا خارج شود از حنجرہ حیوان وآن حیوان یا انسان است

ویا غیر آن مثل صورت بلبلها و قمری ها و صاحبان سجع از طیور پس آن اصوات با وصف
طیبت آن موزونه و متناسبة المطالع والمقاطع است پس ازین جهت لذیذ نیز داشته
میشود سماع آن را و اصل در اصوات حناجر حیوانات است و جز این نیست که وضع
کرده شد مزامیر بر صورت حناجر و این تشبیه است مر صنعت را با خلقت و نیست
شئ ازان که توصل کردند اهل صناعات بصناعت خودها بسوی تصویر آن مگر اینکه
مراد را است مثالے در خلقت که اختیار کرد خدا یتعالے اختراع آن را پس سماع
این اصوات مستحیل است که حرام شود بجهت بودن آن طیبه یا موزونه پس نیست
رونده بطرف تحریم سماع صوت عندلیب و سائر طیور و فرقے نیست درمیان
حنجره و حنجره و نه درمیان جماد و حیوان پس باید که قیاس کرده شود بر صوت
عندلیب اصوات خارجه را از سائر اجسام باختیار آدمے مثل صوتے که خارج میشود
از حلق آدمے یا از قضیب و طبل و دف و غیره و استثنا کرده نشود ازان مگر ملاهی و اوتار
و مزامیر که وارد شد شرع بمنع ازانها نه برائے لذت آن زیرا که اگر منع برائے لذت بود هر آئینه
قیاس کرده مے شد بروی جمله ما یتلذذ به الانسان را لکن حرام کرده شد خمرها و مقتضے
شد حرص آدمیان بآن مبالغه را در باز داشتن ازان تا اینکه منتهی شد امر در ابتدا
بشکستن خمها پس حرام کرده شد باوے آنچه از شعار اهل شرب است و آن اوتار و
مزامیر است پس این اشیاء حرام کرده شد بتبعیت تحریم خمر برائے سه علتها یکے آنکه این
اشیا میخواند بسوے شرب خمر زیرا که لذتیکه حاصل است ازان تمام نمیشود مگر بخمر و بمثل این
علت حرام کرده شد قلیل خمر دوم آنکه این اشیا در حق قریب العهد بشرب خمر یاد میدهانند
مجالس انس را بشرب پس این اشیاء سبب ذکر یعنے یاد دهانیدن است و ذکر سبب انبعاث
شوق است و انبعاث شوق وقتیکه قوت یابد پس وے سبب اقدام است سوم اینکه اجتماع بران اشیاء
هرگاه از عادات اهل فسق بوده پس منع کرده شد از تشبه بآنها زیرا که مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ و باین علت میگویم

بترک سنت وقتیکه شعار بود اهل بدعت را انجوقت تشبه بآنها پس بحیثیت این معانیها حرام کرده شد
مضمار عراسته واو تار جملهٔ آن مثل عود وچنگ ورباب وبربط وغیره وما سوای این اشیا
پس نیست در معنے آن مثل شاهین رعاة وحجیج وشاهین طبالان ومثل طبل وقضیب ومراتب
که استخراج کرده میشود ازان صوت مستطاب موزون سوای آنچه عادت کرده اند امرا
اهل شرب زیراکه حمایهٔ آن نه تعلقے میدارد بخمر ونه یاد میدهاند آن ادونه تشویق میکنند کسیرا بآن
ونه واجب میکند تشبه را بار بابآن پس نگردید در معنے آن پس باقی ماند بر اصل اباحت قیاساً
بر اصوات طیور وغیره بل میگویم سماع او تار از شخصے که میزند آنرا بر غیر وزن متناسب مستلذ
نیز حرام است وازینجا ظاهر شد اینکه نیست علت در تحریم آن اشیاء مجرد لذت وطیب بلکه
قیاس تحلیل طیبات است کل آن مگر آنچه در تحلیل وے فساد است فرموده الله تعالی قُلْ
مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ
پس این اصوات حرام نکرده شد بحیثیت اینکه اصوات موزونه است وجز این نیست که
حرام کرده شد بعارض دیگر چنانچه قریب می آید بیان عوارض محرمه درجهٔ ثالثه موزون مفهوم
وآن شعر است وآن خارج نمی شود مگر از حنجرهٔ انسان پس یقین کرده میشود باباحت آن زیراکه زیاده
نشد مگر بودن او مفهوم وکلام مفهوم حرام نیست وصوت طیب موزون غیر حرام است پس
هرگاه حرام نشد احاد از کجا حرام شود مجموع هان نظر کرده شود در آنچه فهمیده میشود از ان
پس اگر باشد دران امر محظور ممنوع حرام کرده شود نثر آن ونظم آن وحرام کرده شود تصویت
بآن برابر است که بالحان باشد یا نباشد وحق درین باب چیزی است که گفت آنرا امام شافعی زیراکه گفته
اَلشِّعْرُ کَلَامٌ فَحَسَنُهُ حَسَنٌ وَقَبِیحُهُ قَبِیحٌ وهرگاه جائز شد خواندن شعر بغیر صوت والحان جائز شد
خواندن آن بالحان زیراکه افراد مباحات هرگاه مجتمع شود میشود آن مجموع مباح ووقتیکه منضم شود مباحے
بامباح دیگر حرام نمیشود مگر وقتیکه متضمن شود مجموع محظورے را که متضمن نبود آنرا احاد ونیست هیچ ممنوع
وینجا چگونه انکار کرده شود انشاد شعر را وتحقیق انشاد کرده شد پیش رسول الله صلے الله علیه وسلم

وفرمود علیہ السلام اِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِکْمَۃً وانشاد کرد عائشہ رضی اللہ عنہا + شعر + ذهب الذین یعاش فی اکنافهم + وبقیت فی خلف کجلد الاجرب وروایت کردہ شد در صحیح بخاری وصحیح مسلم از عائشہ رضہ کہ گفت لَمَّا قَدِمَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صلی اللہ علیہ وسلم الْمَدِیْنَۃَ وُعِكَ اَبُوْبَكْرٍ وَبِلَالٌ وَكَانَ بِهَا وَبَاءٌ فَقُلْتُ يَا اَبَتِ كَيْفَ تَجِدُكَ وَيَا بِلَالُ كَيْفَ تَجِدُكَ فَكَانَ ابوبكر رضی اللہ عنہ اذا اخذتہ الحُمّٰی يَقُوْلُ شعر كل امرئ مصبح فی اهله + والموت ادنی من شراك نعله وكان بلال اذا اقلعت عنه الحمی یرفع عقرته ویقول قطعه الا لیت شعری هل ابیتن لیلة + بواد وحولی اذخر جلیل + وهل اردن یوما میاه مجنة + وهل یبدون شامة وطفیل + گفت عائشہ رض پس خبر دادم از ین رسول اللہ را صلی اللہ علیہ وسلم پس فرمود اَللّٰهُمَّ حَبِّبْ اِلَيْنَا الْمَدِيْنَةَ كَحُبِّنَا مَكَّةَ اَوْ اَشَدَّ وبتحقیق بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نقل میفرمود خشت را با قوم در بنای مسجد در حالیکہ وی میگفت هٰذِيْ الْجِمَالُ لَا جِمَالُ خَيْبَرَ + هٰذَا اَبَرُّ رَبَّنَا وَاَطْهَرُ + وایضا فرمود صلی اللہ علیہ وسلم مرتبہ دیگر اَللّٰهُمَّ اِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْاٰخِرَهْ فَارْحَمِ الْاَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَهْ واین در صحیحین مذکور است وبود نبی صلی اللہ علیہ وسلم می نهاد برای حسان منبری در مسجد می ایستاد حسان بران منبر و مفاخرت میکرد از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا مخاصمت میکرد ومیفرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اِنَّ اللّٰهَ يُؤَيِّدُ حَسَّانَ بِرُوْحِ الْقُدُسِ مَا نَافَحَ اَوْ فَاخَرَ عَنْ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ووقتیکہ انشاد کرد نابغہ شعر خود را پیش رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود مراورا لَا يَفْضُضِ اللّٰهُ فَاكَ وگفت عائشہ رضی اللہ عنہا بودند اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باہم میخواندند نزدیک وی اشعار و وے تبسم میفرمود وروایت کردہ شد از عمرو بن الشرید از اب وی کہ گفت اَنْشَدْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِائَةَ قَافِيَةٍ مِنْ قَوْلِ اُمَيَّةَ بْنِ اَبِي الصَّلْتِ كُلُّ ذٰلِكَ يَقُوْلُ

هِيَهِ هِيَهِ ثُمَّ قَالَ وَاِنْ كَانَ فِي شِعْرِهٖ لم يسلم درجه رابعه نظر در آن بحیثیت اینکه
آن محرک قلب ست و برانگیخته کننده است چیز برا که آن غالب ست بر قلب پس
میگوییم مر خدا تعالی را سر لیست در مناسبت نغمات موزونه مر ارواح را حتی که آن نغمات
مر آئینه تاثیر میکنند در ارواح تاثیر کردنی عجیب پس از جمله اصوات صوتی ست که خوش
میگرداند وصوتی است که غمگین میسازد وصوتی است که میخواباند وصوتی ست که میخنداند
وبطرب می آرد وصوتی ست که استخراج میکنند از اعضا حرکات را بر وزن آن از دست و پا و سر
و ظن کردن نباید که آن از فهمیدن معانی شعر ست بلکه آن جاریست در اوتار حتی که گفته شده
من لم يحركه الربيع وازهاره والعود واوتاره فهو فاسد المزاج ليس له علاج
وچگونه بود آن از فهم معنی و حال اینکه تاثیر آن مشاهد ست در صبی در مهد آن زیرا که ساکت
می نماید او را صوت طیب از گریه او و میگرداند نفس وی را از انچه میگریاند او را بسوی اصغاء
آن و جمل با وصف بلادة طبع آن متاثر میشود از حدی چنان تاثری که خفیف می پندارد و بار
احمال ثقیله را و قصیر میداند بقوت نشاط خود در سماع آن مسافات طویله را و منبعث میشود
در وی از نشاط انچه بسکر می آرد او را و موله میگرداند پس می بینی وی را وقتیکه طول شود بروی بادیه ها و درگیرد
وی را ازنجش و ملال زیر محامل و احمال هرگاه بشنود منادی حدی را دراز میکند گردن خود را و اصغا
میکند بسوی محدی کننده در حالیکه بردارنده است گوشهای خود را و سرعت میکند بسیر خود
حتی که میجنبد بروی احمال او و محامل او و بسا اوقات تلف میشود نفس او از شدت سیر
وگرانی بار و حال اینکه وی شعور ندارد بآن بجهت نشاط خود و هرگاه نظر کرده شد در سماع
باعتبار تاثیر آن در قلب ها جائز نیست که حکم کرده شود بروی مطلقا باباحت و نه بتحریم بلکه این
مختلف میشود باحوال و اشخاص و اختلاف طرق نغمات پس حکم آن حکم ما فی القلب ست
گفت ابو سلیمان سماع نیاورد در قلب انچه نیست در وی لکن بجنباند آنرا که در وست پس
ترنم بکلمات مسجعه موزونه عادت کرده میشود در چند موضع بجهت اغراض مخصوصه که از نباط می یابد

بآن اثرہا در تقلب و آن ہفت موضع است اوّل غنا ء حاجیان که ایشان ولا در میکنند تشبّہا
با طبل و شاہین و غنا و آن مباح است زیرا چه آن اشعار ایست که نظم کرده شده در وصف
کعبه و مقام و حطیم و زمزم و سائر مشاعر و وصف بادیه و غیره و اثر آن تہیج و شوق است بسوی
حج بیت الله تعالی و اشتعال نیران آن اگر بود در آنجا شوقے حاصل یا استثارۂ شوق و اجتلاب
آن اگر نبود شوقے حاصل و ہر گاه بوده است حج قربه و شوق بطرف آن محمود است تشویق بسوی
آن بکل ما یشوق محمود است و چنانچه جائز است مر واعظ را اینکه نظم کند کلام را در وعظ و زینت بدہد آنرا
بسجع و شوق دہاند مردمان را بسوی حج بوصف بیت و مشاعر و وصف ثواب بر آن جائز است
این مر غیر او را بر نظم شعر زیرا که وزن وقتیکه مضاف شود بسوی سجع میشود کلام او وقع در قلب
پس وقتیکه اضافت کرده شود بطرف آن صوت طیب و نغمات موزونه زیاده شود وقع او
پس ہر گاه اضافت کرده شود بسوی آن طبل و شاہین و حرکات ایقاع زیاده شود تاثیر و جمله
این جائز است مادامیکه داخل نشود در و مزامیر و اوتار که از شعار اشرار است ہان اگر قصد
کنند بآن تشویق کسے که جائز نبود مر او را خروج بطرف حج مثل کسے که ساقط کرد فرض را از نفس خود
و اذن نداده باشد پدر و مادر او در خروج پس آن شخص حرام است بر وے خروج پس حرام شود تشویق او
بحج بواسطه سماع و ہر کلامی که شوق دہاند بطرف خروج زیرا که تشویق بطرف حرام حرام است و ہمچنین اگر
طریق غیر آمنه و ہلاک غالب بود جائز نبود تحریک قلوب و معالجت آن بتشویق موضع ثانی انچه عادت
کرده اند غازیان جہت تحریص مردمان بسوی غزوه و این نیز مباح است چنانچه بر اے حاج
لیکن باید که مخالفت کنند اشعار و طرق الحان ایشان اشعار حاج و طرق الحان آنہا را زیرا که
غرض و مقصود این دو فریق باہم مخالف است و این مباح است در وقتیکه در آن وقت غزو
مباح است و مندوب است در وقتیکه در آن وقت غزوه مستحب است لیکن در حق شخصے
که جائز است مر او را خروج بطرف غزوه موضع ثالث رجزیات که استعمال کنند آنرا شجعان
در وقت لقاء غرض ازان تشجیع نفس و انصار است و تحریک نشاط در آنہا بر اے قتال و در آن

تمدح است بشجاعت و غلبه و این هرگاه که بود بلفظ لطیف و صوت طیب وقع شود در نفس
و این مباح است در هر قتال مباح و مندوب است در هر قتال مندوب و محظور است در
قتال مسلمانان و اهل ذمه و هر قتال محظور زیرا که تحریک دواعی الی المحظور محظور است و این
منقول است از شجعان صحابه رض مثل علی و خالد رض و غیرهما موضع رابع اصوات نیاحه و نغمات
آن و تاثیر آن در تهییج حزن و بکا و ملازمت کآبه است و حزن دو قسم است محمود و مذموم حزن
مذموم مثل حزن بر چیزیست که فوت شده فرمود خدا تعالی لکیلا تاسوا علی ما فاتکم و حزن بر اموات
ازین قبیل است زیرا که آن نارضامندی است مر قضاء خدا تعالی را و تاسف است بر چیزی که او را
تدارک نیست پس این حزن هرگاه مذموم است تحریک آن بنیاحه هم مذموم است و ازینجا
وارد شده نهی صریح در نیاحه اما حزن محمود حزن انسان است بر تقصیر وی در امر دین خود و
گریه او بر خطاها خود و بکا و تباکی و حزن و تحازن بر آن محمود است و بر آن محمول است
گریه آدم عم و تحریک این حزن و تقویت آن محمود است زیرا که آن برانگیخته میکند بر تشمیر برای
تدارک و ازین جهت بود نیاحه داود عم محمود زیرا که بود آن نیاحه مع دوام حزن و طول بکا
بسبب خطایا و ذنوب پس بدرستیکه بود علیه السلام حزن میکرد و بحزن می آورد و میگریست
و میگریانید حتی که برداشته میشد جنازه ها از مجلس نیاحه او و بود که میکرد این را بالفاظ خود
و بالحان خود و این محمود است زیرا که مفضی الی المحمود محمود است و بنابرین حرام نشود بر واعظ
طیب الصوت اینکه بخواند بر منبر بالحان خود اشعاری که محزنه و مرققه قلب است و حرام نشود
اینکه بکا و تباکی نماید تا که توصل کند بآن بسوی تبکیه غیر خود و اثارت حزن آن موضع خامس
سماع در اوقات سرور برای تاکید سرور و تهییج آن و آن مباح است اگر آن
سرور مباح بود مثل غنا در ایام عید و در عرس و وقت قدوم غائب و وقت ولیمه و عقیقه
و وقت ولادت مولود و وقت ختان آن و وقت حفظ وی قرآن

قرآن عزیز را دجملۂ این مباح است جہت اظہار سرور بآن و وجہ جواز آن این است
کہ بعضی از الحانات برانگیختہ میکند فرح وسرور وطرب را پس ہرانچہ جائز است سرور بآن
جائز است اثارہ سرور دران و دلالت میکند برین از نقل انشاد زنان بر سطوح باد
والحان وقت قدوم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظم طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَیْنَا مِنْ
ثَنِیَّاتِ الْوَدَاعِ + وَجَبَ الشُّکْرُ عَلَیْنَا مَا دَعَا لِلّٰہِ دَاعٍ پس این اظہار سرور ست
برای قدوم آن صلی اللہ علیہ وسلم واین سرور محمود است پس اظہار آن بشعر و نغمات
و رقص و حرکات نیز محمود است پس بتحقیق نقل کردہ شد از جماعتی از صحابہ رض کہ آنہا
حجل کروند در سروری کہ رسید ایشان را چنانچہ قریب می آید در احکام رقص و این جائز
است در قدوم ہر قادم کہ جائز است فرح بآن و در ہر سبب مباح از اسباب سرور
و دلالت میکند برین انچہ روایت کردہ شد در صحیحین از عائشہ رض کہ گفت لَقَدْ رَأَیْتُ النَّبِیَّ
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَسْتُرُنِیْ بِرِدَائِہٖ وَاِذَا اَنْظُرُ اِلَی الْحَبْشَۃِ یَلْعَبُوْنَ فِی الْمَسْجِدِ
حَتّٰی اَکُوْنَ اَنَا الَّذِیْ اَسْاَمُہٗ فَاقْدُرُوْا قَدْرَ الْجَارِیَۃِ الْحَدِیْثَۃِ السِّنِّ الْحَرِیْصَۃِ
عَلَی اللَّھْوِ اِشَارَۃً اِلٰی طُوْلِ مُدَّۃِ وُقُوْفِھَا و روایت کرد بخاری و مسلم نیز در صحیحین خود از
حدیث عقیل را از زہری از عروہ از عائشہ رض اِنَّ اَبَا بَکْرٍ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ دَخَلَ عَلَیْھَا
وَعِنْدَھَا جَارِیَتَانِ فِیْ اَیَّامِ مِنٰی تُدَفِّفَانِ وَتَضْرِبَانِ وَالنَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
مُتَغَشٍّ بِثَوْبِہٖ فَانْتَھَرَھُمَا اَبُوْبَکْرٍ رض فَکَشَفَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عَنْ
وَجْھِہٖ وَقَالَ دَعْھُمَا یَا اَبَا بَکْرٍ فَاِنَّھَا اَیَّامُ عِیْدٍ و گفت عائشہ رض رَاَیْتُ النَّبِیَّ
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَسْتُرُنِیْ بِرِدَائِہٖ وَاَنَا اَنْظُرُ اِلَی الْحَبْشَۃِ وَھُمْ یَلْعَبُوْنَ
فِی الْمَسْجِدِ فَزَجَرَھُمْ عُمَرُ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ فَقَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَمْنًا
یَا بَنِیْ اَرْفِدَۃَ یَعْنِیْ مِنَ الْاَمْنِ و در حدیث عمرو بن حارث از ابن شہاب مثل آن
و دران حدیث لفظ تغنیان و تضربان واقع است و در حدیث ابوطاہر از ابن وہب

والله لقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقوم على باب حجرتي والحبشة يلعبون
بحرابهم في مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يسترني بردائه لكي انظر الى
لعبهم ثم يقوم من اجلي حتى اكون انا الذي انصرف و در روایت کرده شد از عائشہ رضی کہ گفت
كنت العب بالبنات عند رسول الله صلى الله عليه وسلم گفت وكان ياتيني صواحب
لي فكن ينقمعن من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان رسول الله صلى الله عليه
وسلم يسرّبهن الي فيلعبن معي و در روایتی ان النبي صلى الله عليه وسلم قال لها
يوما ما هذا قالت بناتي قال فما هذا الذي ارى في وسطهن قالت فرس قال
ما هذا الذي عليه قالت جناحان قال فرس له جناحان قالت او ما سمعت انه كان
لسليمان بن داود خيل لها اجنحة قالت فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم
حتى بدت نواجذه و حدیث محمول ست نزد ما بر عادت صبیان در اتخاذ صورت از خرف
در رقاع بغیر تکمیل صورت آن بدلیل آنچه روایت کرده شد در بعضی روایات که ان الفرس كان له جناحان
من رقع و گفت عائشہ رضی الله عنها دخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم وعندي
جاريتان تغنيان بغناء بعاث فاضطجع على الفراش وحول وجهه فدخل ابو بكر رضي الله
عنه فانتهرني وقال مزمارة الشيطان عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فاقبل عليه رسول الله
صلى الله عليه وسلم وقال دعهما فلما غفل غمزتهما فخرجتا وكان يوم عيد يلعب فيه السودان بالدرق
والحراب فاما سالت رسول الله صلى الله عليه وسلم واما قال تشتهين تنظرين
فقلت نعم فاقامني وراءه وخدي على خده ويقول دونكم يا بني ارفدة حتى اذا
مللت قال حسبك قلت نعم قال فاذهبي و در صحیح مسلم وضعت راسي على منكبه فجعلت
انظر الى لعبهم حتى كنت انا الذي انصرفت پس این احادیث کل آن در صحیحین است
وآن نص صریح است درین که غنا و لعب حرام نیست و دران دلالت است بر انواع از رخصتها اول
لعب و پوشیده نیست عادت حبشه در رقص و لعب دوم فعل آن در مسجد سوم قول وے

صلی الله علیه وسلم دونکم یا بنی ارفدة و این امر ست بلعب و التماس ست برای آن پس چگونه ثابت شود حرمت آن چهارم منع نمودن وی صلی الله علیه وسلم مر ابو بکر و عمر را رضی الله عنهما از انکار و تغییر و تعلیل آن باینکه این یوم عید ست یعنی وقت سرور ست و این از اسباب سرور ست پنجم ایستادن وی صلی الله علیه وسلم زمان دراز در مشاهدهٔ آن و سماع آن برای موافقت عائشه رضی الله عنها و دران دلیل ست بر اینکه حسن خلق در طیب نمودن دلهای زنان و صبیان بمشاهدهٔ لعب احسن ست از خشونت زهد و خشونت و بستن و باز داشتن از آن ششم قول وی صلی الله علیه وسلم ابتداء مر عائشه را اتشتهین ان تنظری و نبود آن اضطرار بمساعدت اهل از روی خوف از غضب یا وحشت زیرا که التماس وقتیکه سابق بود بسا اوقات سبب وحشت میگردد و آن محذور ست پس مقدم کرده شود محذوری بر محذور دیگر لیکن ابتدای سوال پس حاجت نیست دران هفتم رخصت در غنا و ضرب دف از جاریتین با آنکه تشبیه کرده شد آن را بمزمار شیطان و دران بیان این ست که مزمار محرم غیر دیگر ست هشتم آنکه صوت جاریتین قرع سمع وی صلی الله علیه وسلم میکرد در حالیکه بر پهلو افتاده بود و اگر کردی جا ضرب کرده شدی با وتار هر آینه جائز نبودی نشستن و جلوس را انجا [illegible] و تار قرع سمع وی کند پس دلالت میکند بر آنکه صوت زنان غیر محرم نیست مثل تحریم صوت مزامیر بلکه حرام کرده می شود وقت خوف فتنه پس این مقاییس و نصوص دلالت میکند بر آنکه غنا و رقص و ضرب دف و لعب بدرق و حراب و نظر بسوی رقص حبشه و زنوج در اوقات سرور کل آن از روی قیاس یوم عید ست زیرا که آن وقت سرور ست و در معنی آن یوم عرس و ولیمه و عقیقه و ختان و یوم قدوم از سفر و سائر اسباب فرح و آن هر آنچه جائز بود بسبب آن فرح از روی شرع و جائز ست فرح بزیارت اخوان و لقای ایشان و اجتماع ایشان در موضع واحد بر طعام یا کلام پس آن نیز مظنهٔ سماع ست

و در تفسیر احمدی از عوارف آورده قال اخبرنا ابو زرعة طاهر بن والدي ابي الفضل الحافظ المقدسي قال اخبرنا ابو منصور محمد بن عبد الملك المظفري السرخسي قال اخبرنا ابو علي الفضل بن منصور بن نصر الكاغذي السمرقندي اجازة قال حدثنا الهيثم بن كليب قال حدثنا ابو بكر عمار بن اسحاق قال حدثنا سعد بن عامر عن شعبة عن عبد العزيز بن صهيب عن انس رضي الله عنه قال كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم اذ نزل جبرئيل عليه السلام فقال يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ان فقراء امتك يدخلون الجنة قبل الاغنياء بنصف يوم وهو خمس مائة عام ففرح رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أفيكم من ينشدنا قال بدوي نعم انا يا رسول الله قال هات فانشد البدوي شعر قد لسعت حية الهوى كبدي ✦ فلا طبيب لها ولا راقي ✦ الا الحبيب الذي شغفت به

رُقیتی وترْیاقی ۔ فتواجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وتواجد الاصحاب معہ حتی سقط
رداءہ عن منکبیہ فلما فرغوا اوی کل واحد منہم مکانہ قال معاویۃ بن ابی سفیان
ما احسن لعبکم یا رسول اللہ فقال یا معاویۃ لیس بکریم من لم یہتز عند سماع
ذکر الحبیب ثم قسم رداءہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی من حاضرہم باربع مائۃ
قطعۃ وہذا الحدیث اوردناہ مسندا کما سمعناہ ووجدناہ الخ موضع سادس سماع عاشقان
برای تحریک شوق وتہییج عشق وتسلیہ نفس پس اگر در مشاہدہ معشوق بود غرض ازان تاکید لذت ست واگر
بحالت مفارقت بود غرض ازان تہییج شوق ست وشوق اگرچہ الم ست پس وی نوع لذت ست وقتیکہ منضمام
شود بطرف آن رجای وصال زیراکہ رجا لذیذ ست ویاس مولم ست وبقوت لذت رجا بحسب قوت شوق وحب شی مرجو ست
پس درین سماع تہییج عشق وتحریک شوق وتحصیل لذت رجای مقدر در وصال با اطناب وصف حسن محبوب واین حلال ست
اگر بود مشتاق الیہ ازان جملہ کہ مباح ست وصال او مثل آنکہ عشق دارد زوجہ یا امۃ خود را پس گوش دارد بسوی غنای آن تا کہ دو چند
شود لذت وی در لقای آن پس محظوظ شود بصر از مشاہدہ واذن از سماع وبفہمد قلب لطائف معانی وصال وفراق
پس مترادف شود اسباب لذت پس این انواع تمتع است از جملہ مباحات دنیا ومتاع آن وما الحیوۃ
الدنیا کلہا الا لہو ولعب واین ازانجملہ است وہمچنین اگر غصب کردہ شد ازو جاریہ یا بسبب
من الاسباب میان وی وجاریہ وی حائلی پیش آمد پس میرسد او را کہ تحریک کند بسماع شوق خود را
وبرانگیختہ کند بآن لذت رجای وصال را پس اگر بفروشد آنرا یا طلاق دہد حرام شود بروی این امر بعد ازان
چہ جائز نیست تحریک شوق جاییکہ جائز نیست تحقیق آن بوصال ولقا اما شخصیکہ تمثل کند در نفس
خود صورت صبی یا زنیکہ حلال نیست نظر او بسوی وی و بود کہ نازل کند آنرا کہ میشنود بر کسی کہ متمثل
کردہ نفس وی پس این حرام ست زیراکہ این محرک فکر ست در افعال محظورہ ومہیج داعیہ است بطرف انچہ
مباح نیست وصول بسوی آن واکثر عشاق وسفہا از جوانان وقت ہیجان شہوت خالی نباشند
از اضمار چیزی ازان وآن ممنوع ست در حق ایشان بجہت آنکہ در وست از دای دفین برای امری
کہ راجع است بسوی نفس سماع وبرای اینمعنی سوال کردہ شد حکیمی را از عشق پس گفت دخان یصعد الی

دماغ الانسان نزیله الجماع ویھیجه السماع موضع سابع سماع شخصی کہ محبوب اشت خدا را وعشق ورزید آنرا دمشتاق شد بطرف لقای آن پس نظر نکند بطرف شی مگر اینکہ ببیند وی سبحانہ وتعالی را ودران وقرع نکند سمع وی را قرع کنندہ مگر اینکہ سمع کند وی را از وی یا درو پس سماع درحق وی ہیج شوق وموکد عشق وحب ست وآتش برآورندہ است از آتش زنہ قلب او واستخراج کنندہ است از ان احوال را از مکاشفات وملاطفات کہ احاطہ نکند وصف آنرا شناسد آنرا ہر کہ چشید مزہ آن وانکار کند آنرا ہر کہ بہرہ مند نشد حس وی از ذوق آن ونام کردہ میشود آن احوال را بزبان صوفیہ وجد ما خوذ از وجود ومصادفت ای مریافت از نفس خود احوالی را کہ نمی دریافت آنرا قبل سماع وگفت صاحب رد المحتار عرف شامی تحت قول در مختار ومن یستحل الرقص قالوا یکفر ولا سیما بالدف یاھو ویزمر المراد به التمایل والخفض والرفع بحرکات موزونة کما یفعله بعض من ینتسب الی التصوف وقد نقل فی البزازیة عن القرطبی اجماع الائمة علی حرمة ھذا الغناء وضرب القضیب والرقص قال ورأیت فتوی شیخ الاسلام جلال الملة والدین الکرمانی ان مستحل ھذا الرقص کافر وتمامه فی شرح الوھبانیة ونقل فی نور العین عن التمھید انه فاسق لا کافر ثم قال التحقیق القاطع النزاع فی امر الرقص والسماع یستدعی تفصیلا ذکرہ فی عوارف المعارف واحیاء العلوم وخلاصة ما اجاب به العلامة النحریر ابن کمال باشا بقوله ما فی التواجد ان حققت من حرج شعر ولا التمایل ان اخلصت من باس ٭ فقمت تسعی علی رجل وحق لمن ٭ دعاہ مولاہ ان یسعی علی الراس الرخصة فیما ذکر من الاوضاع عند الذکر والسماع للعارفین الصارفین اوقاتھم الی احسن الاعمال السالکین المالکین لضبط انفسھم عن قبائح الاحوال فھم لا یسمعون الا من الاله ولا یشتاقون الا له ان ذکروہ ناحوا وان شکروہ باحوا وان وجدوہ صاحوا وان شھدوہ استراحوا وان سرحوا فی حضرة قربه ساحوا اذا غلب علیھم الوجد بغلباته وشربوا من موارد اراداته فمنھم من طرقته

طوارق الهیبة فخر ذاب ومنهم من برقت له بوارق اللطف فتحرك وطاب ومنهم من طلع علیه الحب من مطلع القرب فسکر وغاب هذا ما عن لی فی الجواب والله تعالی اعلم بالصواب ومن یك وجله وجد اصحیحا + فلم یحتج الی قول المغنی له من ذاته طرب قدیم + وسکر دائم غیر دنی انتهی وشیخ عبدالحق محقق دهلوی رحمة الله علیه در شرح مشکوة در باب صلوة العیدین آورده والانصاف آنست که نص قطعی بر حرمت آن علی الاطلاق چنانچه بر حرمت زنا و شرب خمر آمده ثابت نشده است وبتحقیق تصریح کرده اند بعضی از متاخرین محدثین که حدیثی در حرمت غنا صحیح نشده است وبعضی علما گفته اند که یافته نشده است دلیل قطعی نه بر حرمت آن ونه بر اباحت آن واصل در اشیا اباحت است وباوجود آن شک نیست که دوام اعتیاد بدان واستدامت آن خلاف طریقه اتباع است وفقهارا درین باب تشدید وتعصب بسیار است مگر مقصود ایشان حسم ماده وسد ذرائع است وصحیح آنست که قول امام اعظم رح کراهت آنست والله اعلم وما ذکرنا من التفاصیل قریب منه ما فی مدارج النبوة انتهی وبحر العلوم مولانا عبدالعلی قدس سره در شرح مولانا روم تحت قوله بشنو از نی چون حکایت میکند الی البیتین فرموده که عارف سامی شیخ عبدالرحمن جامی قدس سره در شرح این میفرمایند که مراد از نی انسان کامل ومکمل که فانی فی الله وباقی بالله است ولفظ نی را با انسان کامل مناسبت تامه است زیرا که لفظ نی در نفی هم مستعمل میگردد واین کامل نفی وجود مجازی خود کرده راجع بعدم اصلی خود گشته وذات نی را هم بانسان کامل مناسبت تامه است زیرا که چنانکه نی تهی گشته است والحان ونغمات که از وی بظهور می آید همه منسوب بزننده نی است همچنین انسان کامل از وجود خود واوصاف خود تهی گشته ومتصف باخلاق الله گشته همه اوصاف او واخلاق او وافعال او منسوب بسوی حق گشته غرض ازین تقریر بیان علاقه استعاره است ومشابهت درمیان انسان کامل ومعنی حقیقی نی ظاهر است بوجه دیگر زیرا که مولوی قدس سره از ارباب سماع بودند وسماع آواز نی میفرمودند وحضرت ایشانرا در وقت سماع نی حالات عظیمه وارد میشدند ومعارف وکشوف

میشنیدند و در نفحات مذکور است که مولوی قدس سره فرمودند که آواز رباب آواز صریر در بهشت است
ما می شنویم آواز باز شدن در بهشت چنانکه از استماع کلام انسان کامل فهم را حالات عظیمه پیدا میشوند
و معارف جسیمه حاصل می آیند و مشهود میشوند پس استعاره کردند لفظ نی را برای انسان کامل و این مناسب
مشرب مولوی و دیگر ارباب سماع است قدس اسرارهم و نیز عارف جامی تجویز فرمودند که نی بمعنی قلم گرفته مستعار
برای انسان کامل ساخته شود اگرچه مناسب اجزای ابیات نیست مراد از جدائی که در مصراع ثانی واقع شده دوری
از مرتبه غیبت و غلبه احکام ما به الامتیاز است و مراد از نیستان نیستان اصل و تعین اول است که عبارت از ذات مستجمع
جمیع اوصاف و متسمی بجمیع اسماء کلیه و جزئیه و تعینات علی وجه الاجمال بوجهیکه صالح است مر ظهور همه اسما
و تنزلات را در این مرتبه بوجهی کثرت نیست نه حقیقی و نه اعتباری و این مرتبه احدیت است و در این مرتبه
اصلا کثرت را وجود نیست و نه ثبوت و این مرتبه عدم کثرت است و نیست مگر ذات احدیت که ظهور در کثرت
بالقوه درو ست باین معنی که بعد تنزل وی در تعین ثانی کثرت پیدا شود و اما هویت ذات صرفه مطلقه که در وی
تعین اصلا نیست پس وجود بحت است که همه اسماء و رسوم مستهلک اند در وی نه مشار گردد و نه مسمی گردد بلکه
غنی است و قدیم است نه بآن معنی که غنا و قدم از اوصاف او باشد که این هم از جمله اسماست بلکه بمعنی سلب
حاجت است و سلب بدایت است و ذات خود کامل است معری از اضافات و مبرا از نسبت هویت است
و خود بخود حاضر است بذاته نه بحضور نه بلکه بمعنی اینکه نفس ذات است و بس ○ ای برتر از خیال و
قیاس و گمان و وهم + و ز هر چه گفته اند شنیدیم و خوانده ایم + پس انسان کامل از دوری این مرتبه شکایت
نمی تواند شد از رسیدن باین مرتبه محال است ○ عنقا شکار کس نشود دام باز چین + کاینجا همیشه باد بدست
است دام را + لهذا عارف جامی از نیستان این مرتبه را نه داشتند بلکه مرتبه غیب اول مراد داشتند
و نیز نیستان عبارت است از آن موضع که نی ثابت میشود در آن نی و صلوح ظهور نی ست
و این را مناسب نیست مگر مرتبه احدیت که تعین است که صلوح ثبوت تعینات و شیونات در وست
و اما ذات بحت پس مستهلک است در وی هر چه پس حاصل معنی بر طبق تقریر این عارف آنست که از انسان
کامل بشنو که چون حکایت میکند و از غلبه ما به الامتیاز شکایت میکند که این غلبه ما به الامتیاز از وطن اصلی

وهی که غیب اول ست جدا ساخته واز مرتبه غیب اول چونکه جدا کردند ممتاز
ساخته اند از نفیر انسان هر دو زن که عبارت از اسمای فعلیه اعیان ممکنات اند در ناله و فریاد اند که چرا
ممتاز شدیم از غیب اول و در افتادند و نیز عارف سامی فرموده اند که میتواند که نی بر معنی خود باشد لیکن کنایه
از انسان کامل باشد و این شکایت مذکوره تمام کلام است زیرا که ارباب فهم از همه موجودات بلسان احوال و اوصاف
ایشان معانی لطیفه میگیرند و لطائف البیان میدهند و دل بسیار زند و این لطیفه می نماید و تحقیقش آنست
که مولوی از ارباب سماع بودند و از نی شکایت جدائیها شنودند و نی شکایت جدائی از نیستان که قطع
شاخ او از بیخ و جدائی قطع وی از طرف دیگر که ازین قطع کمال امتیاز حاصل شد از نیستان و جدائی بسبب
وقوع این سوراخها در نی که از وقوع این سوراخها ممتاز کلی از نیستان شد تا اینکه حقیقت دیگری
گشت کرد پس شکایت نی ازین جدائیها ذکر کرده شد انتهی وهم در تجلیات رحمانی که یکی از تصانیف
افضل الفضلا و اکمل الکملا برگزیده کبریا نور دیده انبیا جناب حضرت مولانا صبغة الله رحمة الله علیه بوده
مندرج و مذکور بوده است عند الرجوع بآن باحسن عنوان واضح و عیان خواهد شد و در صمصام
القادری باین نهج در تقریر او در سلک تحریر کشیده که سماع از قدیم مسئله مختلف فیها بوده است بعضی حرام
بعضی حلال مینویسند اما بقول محققین لاهله حلال و لغیره حرام اهل آن کسی است که سماع
در دل او ذوق و شوق حضرت حق جل و علا پیدا گرداند و نااهل کسی است که خیالات شیطانی و تصورات
فسق و فجور از شنیدن سماع بر لوح دل او منقش گردد و حکم آنحضرت صلی الله علیه و علی آله وسلم بشنیدن
و شنوانیدن سماع از احادیث ثابت است و بیان وجد و رقص در نهایه شرح هدایه مرقوم ست اعلم
اَنَّ التَّغَنِّی لِلَّهْوِ مَعْصِیَةٌ وَهٰکَذَا فِی شَرْحِ البَزْدَوِی المُسَمّٰی بِالنَّوَوِی وَاعْلَمْ اَنَّ السَّمَاعَ الَّذِی
اِخْتَلَفَتْ عُلَمَاؤُنَا فِی حَقِّهٖ هُوَ مَا کَانَ عَلٰی سَبِیْلِ اللَّهْوِ وَاللَّعِبِ بِمَجْمَعِ الفُسَّاقِ شَارِبِی الخَمْرِ
تَارِکِی الصَّلٰوةِ وَاَمَّا مَنْ سَمِعَ السَّمَاعَ وَهُوَ صَالِحٌ دَائِمُ الصَّلٰوةِ لَا تَاْخُذُهُ الوَجْدُ [illegible]
فَهُوَ حَلَالٌ بِلَا خِلَافٍ بَیْنَ عُلَمَائِنَا وَکَذَا الرَّقْصُ التَّوَاجُدُ وَقَدْ وَرَدَ فِی ذٰلِکَ کُلِّهٖ الاَحَادِیْثُ وَفِی
عُمْدَةِ الفُقَهَاءِ [illegible] مُبَاحٌ وَفِی التَّوْجِیْهِ سَمَاعُ الغِنَاءِ وَالرَّقْصِ وَسَمَاعُ الدَّفِّ وَالقُضْبَانِ فِیْهِ

جلاجل لیس بحرام و درین باب بسیار احادیث و روایات در مصنفات خود ہا حضرت قاضی ثناء الله پانی پتی وحضرت شیخ عبد الحق محقق دہلوی و مولانا جمال محدث و امام غزالی علیہم الرحمۃ نوشتہ اند بنظر اختصار درین کتاب مندرج نشد انتہی **فصل فی بیان المواضع التی یحرم فیہا السماع بعوارض** بدانکہ سماع حرام می شود به پنج عوارض عارضی در مسمع و عارضی در آلۂ اسماع و عارضی در نظم صوت و عارضی در نفس مستمع یا در مواظبت آن و عارضی در بودن شخص از عوام خلق عارض اول آنکه از زنی شنود یا از کودکی که در محل شہوت باشد این حرام بود اگرچه کسی را دل بکار حق تعالی مستغرق بود چون شہوت در اصل آفرینش ہست و صورتی نیکو در چشم آید شیطان بمعاونت آن برخیزد و سماع بحکم شہوت بود و سماع از کودکی که در محل فتنہ نباشد مباح ست و از زنی که زشت بود مباح نیست چون او را ببیند که نظر در زنان بہر صفت که باشد حرام ست اما اگر آواز از پس پرده شنود اگر بیم فتنہ بود حرام باشد و اگر نہ مباح بود بدلیل آنکه دو کنیزک در خانۂ عائشہ رضی الله عنہا سرود میگفتند و بی شک رسول صلی الله علیه وسلم آواز ایشان می شنید پس آواز زنان عورت نبود ہمچون روی کودکان و لیکن نگریستن در کودکان بشہوت جائیکہ بیم فتنہ بود حرام باشد و آواز زنان ہمچنین ہست و این باحوال بگردد چه کس باشد که بر خود ایمن بود و کس باشد که ترسد و این ہمچنان بود که حلال خود را بوسه دادن در ماه رمضان حلال باشد کسی را که از شہوت خود ایمن بود و حرام بود کسی را که ترسد که شہوت او را در مباشرت افگند یا از انزال ترسد بمجرد بوسه دادن عارض دوم آنکه باشد در رباب و چنگ و بربط و چیزی از رودہا یا نای عراقی بود که از رودہا نہی آمده است نه بسبب آنکه خوش باشد که اگر کسی نیز ناخوش و ناموزون بزند ہم حرام ست بسبب آنکه این عادت شراب خوارگان ست و ہرچه با ایشان مخصوص ست حرام کرده اند به تبعیت شراب بآن سبب که شراب را بیاد دہد و از روی آن بجنباند اما طبل و شاہین و دف اگرچه دران جلاجل بود حرام نیست که درین چیزے نیامده است و این چون رودہا نیست که این نه اشعار شراب خوارگان ہست پس بران قیاس نتوان کرد بلکه دف خود در پیش رسول صلی الله علیه وسلم زده اند و فرموده است آنرا زدن در عروسی و بانگ

جلاجل در افزایند حرام نشود و طبل حاجیان و غازیان زدن خود رسم ست اما طبل مخنثان حرام بود که شعار
ایشان ست و آن طبلی دراز بود میان باریک و هر دو سر پهن اما شاهین اگر بسر فرد بود و اگر نباشد حرام نیست
که شبانان را عادت بوده است که زده اند و شافعی میگوید دلیل بر آنکه شاهین حلال ست آن ست که آواز
آن در گوش رسول صلی الله علیه وسلم آمد انگشت در گوش کرد و ابن عمر را رضی الله عنهما گفت گوش دار
چون دست بدارد مرا خبر ده پس رخصت دادن ابن عمر را تا گوش دارد دلیل آن باشد که مباح است
اما انگشت در گوش کردن رسول صلی الله علیه وسلم دلیل آنست که او را در آن وقت حالی بوده باشد
شریف و بزرگوار که دانسته باشد که آن آواز او را مشغول کند که سماع اثری دارد در جنبانیدن شوق
حق سبحانه وتعالی تا نزدیکتر رساند کسی را که در عین آن کار نباشد و این بزرگ بود باضافت باحال ضعفا
که ایشانرا خود این حال نبود اما کسی که در عین کار بود باشد که سماع او را شاغل بود در حق او نقصان بود پس
ناکردن سماع دلیل حرامی نبود که بسیار مباح باشد که از آن دست بدارند اما دستوری دادن دلیل مباحی بود
قطعا که آنرا هیچ وجه دیگر نبود عارض سوم آنکه در سرود فحش باشد یا هجا یا طعن در اهل دین چون شعر
روافض که در صحابه گویند یا صفت زنی معروف باشد که صفت زنان پیش مردان گفتن نشاید و این همه
شعرها گفتن و شنیدن حرام بود اما شعری که در آن صفت زلف و خال و جمال و صورت بود و حدیث
وصال و فراق و آنچه عادت عشاق ست گفتن و شنیدن آن حرام نیست و بدان حرام گردد که کسی در
اندیشه خود بر زنی که او را دوست دارد یا بر کودکی فرود آورد آنگاه اندیشه وی حرام بود اما اگر بر زن و کنیزک
خود سماع کند حرام نبود اما صوفیان و کسانیکه ایشان بدوستی حق تعالی مشغول و مستغرق باشند و سماع
بر آن کنند این ابیات ایشان را زیان ندارد که ایشان از هر یکی معنی فهم کنند که در خور احوال ایشان باشد
و باشد که از زلف ظلمت کفر فهم کنند و از نور روی نور ایمان و باشد که از زلف سلسله اشکال حضرت
الوهیت فهم کنند چنانکه شاعر گوید **بیت** گفتم بشمارم سر یک حلقه زلفش + تا بو که بتفصیل سر جمله
بر آرم + خندید بمن بر سر زلفین که مشکین + یک پیچ نه پیچید و غلط کرد شمارم + که از این زلف
سلسله اشکال فهم کنند کسیکه خواهد که بتصرف عقل بآن رسد تا سر یک موی از عجائب حضرت الهی

بشناسد یک هیچ که دردی افتد همه شمارها غلط شود وهمه عقلها مدهوش شود وچون حدیث شراب ومستی رود در شعر نه ظاهر آن فهم کنند مثلا چون گویند **بیت** گرمی دو هزار رطل پیمایی + تا می نخوری نباشدت شیدائی + آن فهم کنند که کار دین بحدیث وتعلم راست نیاید بلکه بذوق راست آید چه اگر بسیار حدیث محبت وعشق وزهد وتوکل و دیگر معانی بگوئی ودران کتب بسیار تصنیف کنی وکاغذ بسیار دران سیاه کنی هیچ سودت نکند تا بدان صفت نگردی وانچه از بیتهای خرابات گویند فهمی دیگر کنند مثلا چون گویند **بیت** هر کو بخرابات نشد بیدین است + زیرا که خرابات اصول دین است + ایشان ازین خرابات خرابی صفات بشریت فهم کنند که اصول دین آنست که این صفت که آبادانست خراب شود تا آنکه ناپیداست در گوهر آدمی پیدا آید وآبادان شود وشرح فهم ایشان دراز بود چه هرکسی را در خور نظر خود فهمی دیگر باشد ولیکن سبب گفتن این آنست که گروهی از ابلهان دگروهی از مبتدعان بر ایشان تشنیع میزنند که ایشان حدیث صنم وزلف وخال ومستی وخرابات میگویند ومی شنوند واین حرام باشد ومی پندارند که این خود حجتی باشد عظیم که بگفته اند وطعنی عظیم کردند منکر که از حال ایشان خبر ندارند بلکه سماع ایشان خود باشد که نه بر معنی بیت بود بلکه بر مجرد آواز باشد که از آواز شاهین خود سماع افتد اگرچه هیچ معنی ندارد وازین بود که کسانیکه تازی ندانند ایشانرا بر بیتهای تازی سماع افتد وابلهان میخندند که او خود این نمیداند سماع چرا میکند واین ابله این مقدار نداند که شتر نیز تازی نداند وباشد که بسبب حدی عرب چندان برد وبار گران بقوت سماع ونشاط آنکه چون بمنزل رسد وسماع آخر شود در حال بیفتد وهلاک شود باید که این ابله با شتر جنگ ومناظره کند که تو تازی نمیدانی این چه نشاط است که در تو پیدا می آید وباشد که از بیت تازی نیز چیزی فهم کنند که نه معنی آن بود ولیکن چنانکه ایشانرا خیال افتد فهم کنند که مقصود ایشان نه تفسیر شعر بود چنانکه یکی میگفت مَا زَارَنِي فِي النَّوْمِ إِلَّا خَيَالُكُمْ صوفی را حالت آمد گفتند این حال چرا کردی که خود تو نمیدانی که او چه میگوید چرا نمیدانم میگوید ازاریم راست میگوید ما همه زاریم ودرمانده ودر خطریم پس سماع ایشان باشد که چنین بود وهرکرا کاری بر دل غلبه گرفت هرچه شنود آن شنود وهرچه بیند آن بیند وکسیکه آتش عشق وی بر حق یا در باطل شدید باشد این معنی او را معلوم نبود عارض چهارم آنکه شنونده جوان باشد

وشهوت بروی غالب بود و دوستی حق تعالی خود نشناسد که چه باشد غالب آن بود که چون حدیث
زلف و خال و صورت نیکو شنود شیطان پای بگردن او در آورد و شهوت او را بجنباند و عشق
نیکورویان در دل او آراسته کند و آن احوال عاشقان که می شنود او را نیز خوش آید و آرزو کند و در طلب
آن ایستادی نیز بطریق عشق برخیزد و بسیارند از مردان و زنان که جامهٔ صوفیان دارند و باین کار
مشغول شده اند و آنگاه هم بعبارات طامات این را عذرها نهند و گویند فلانرا سودائی و شوری پدید
آمده است و خاشاکی در راه او افتاده است و گویند این عشق دام حق است و او را در دام کشیده اند و گویند
دل او را نگاه داشتن و جهد کردن تا او معشوق خود را ببیند چیزی بزرگ است و قوادکی را نظر لطیفی و نیکو
خوئی نام کنند و فسق و لواطت را شور و سودا نام کنند و باشد که عذر خود گویند که فلان پیر را بفلان
کودک نظری بوده و این همیشه در راه بزرگان افتاده است و این نه لواطت است که این شاهد بازی است
و بشاهد نگریستن غذای روح بود و ازین جنس ترهات گویند تا فضیحت خود چنین بیهوده بپوشند و هر که اعتقاد
ندارد که این حرام و فسق است اباحتی است و خون او مباح است و آنچه از پیران گویند و حکایت
کنند که ایشان بکودکی نگریستند یا دروغی باشد که میگویند برای عذر خود یا اگر نگریسته باشند بشهوت
نبوده باشد بلکه چنانکه کسی در سیبی سرخ نگرد یا در شگوفه نیکو یا باشد که آن پیر را نیز خطا افتاده باشد
که نه همه پیران معصوم باشند با آنکه پیری را خطائی افتد یا بروی معصیتی برود آن معصیت مباح نشود
و حکایت قصهٔ داود علیه السلام برای آن گفته اند تا گمان نبری که هیچکس از چنین صغائر ایمن شود اگرچه
بزرگ بود و آن نوحه و گریستن و توبهٔ وی از آن حکایت کرده اند تا آنرا حجت نگیری و خود را معذور داری
و یک سبب دیگر هست لیکن آن نادرست که کس بود که او را در آن حالت که صوفیانرا باشد چیزها
نمایند و باشد که جواهر ملائکه و ارواح انبیا ایشانرا کشف افتد بمثالی و آنگاه آن کشف باشد که بصورت
آدمی بود در غایت جمال که مثال لابد درخور حقیقت معنی بود و چون آن معنی در غایت کمال بود در میان
معانی عالم ارواح مثال آن از عالم صورت در غایت جمال باشد و در عرب هیچکس نیکوتر از دحیهٔ کلبی نبود
و رسول عم جبرئیل را علیهما السلام در صورت او دیدی آنگاه باشد که چیزی از آن کشف افتد در صورت

امردی نیکو دا ازان لذتی عظیم بیابد و چون آن حال باز آید آن معنی باز در حجاب شود و وی در طلب آن معنی افتد که آن صورت مثال وی بود و باشد که آن معنی باز بیابد بدانکه اگر چشم ظاهر وی بر صورتی نیکو افتد که با آن مناسبتی دارد آن حالت بروی تازه شود و آن معنی گم شده را باز یابد و ازان وجدی و حالتی پدید آید پس روا باشد که کسی رغبت نموده باشد در نگاه کردن صورت نیکو برای باز یافتن این حالت و کسیکه ازین اسرار خبر ندارد چون رغبت او بیند پندارد که او هم ازان صفت می نگرد که صفت ویست که ازان دیگر خود خبر ندارد و در جمله کار صوفیان کاری عظیم و با خطر است و بغایت پوشیده است و در هیچ چیز چندان غلط راه نیابد که در آن و اینمقدار اشارت کرده آمد تا معلوم شود که ایشان مظلوم اند که مردم پندارند که ایشان هم ازین جنس بوده اند که درین روزگار پیدا آمده اند و بحقیقت مظلوم آنکس بود که چنین پندارد که بخود ظلم کرده باشد که در ایشان تصرف کند تا بدیگران قیاس کند عارض ۵ پنجم اینکه آن شخص از عوام الناس بود و غالب نباشد بروی حب الله تعالی حتی که سماع در حق وی محبوب بود و غالب نباشد بروی شهوت حتی که سماع در حق وی محظور بود لیکن مباح کرده شد در حق او مثل سائر انواع لذات مباحه لیکن بشرط آنکه پیشه نگیرد و مواظبت بران نکند که چنانکه بعضی از گناهان صغیره است چون بسیار شود بدرجه کبیره رسد بعضی از چیزها مباح است بشرط آنکه گاه گاه بود و اندک چون بسیار شود حرام بود چه زنگیان یکبار در مسجد بازی کردند و رسول صلی الله علیه و سلم منع نکرد اگر مسجد را بازیگاه ساختندی منع کردی و عائشه رضی الله عنها را از نظارت منع نکرد اگر کسی همیشه با ایشان میگردد و پیشه گیرد روا نباشد و مزاح کردن گاه گاه مباح است و لیکن اگر کسی بعادت گیرد مسخره باشد و نشاید و نظیر آن استحسان خال بر خد و اگر فرا گیرد خیلان همه چهره را هر آئینه قبیح گرداند پس حسن قبیح میگردد بسبب کثرت پس نه نسبت هر حسن که حسن بود کثیر آن نیست هر مباح که مباح بود کثیر آن بلکه خبز مباح است و استکثار ازان حرام است پس این مباح مثل سائر مباحات است اگر گوئی بتحقیق بودی سیاق این کلام بطرف اینکه سماع مباح است در بعضی احوال نه بعض دیگر پس چرا مطلق داشتی و لا قول باباحت را چه اطلاق قول در مفصل بلا یا نعم خلاف و خطا است گوئیم این غلط است چه اطلاق ممتنع نمی شود مگر حیث تفصیلی که ناشی میگردد از عین انچه

در و نظر است ما انچه ناشی میگردد از احوال عارضه که متصل ست بآن از خارج پس منع نمی کند اطلاق
را آیا نه بینی که هرگاه سوال کرده می شویم از عسل آیا حلال ست یا نه میگوئیم علی الاطلاق که آن حلال است
با اینکه آن حرام است بر محروری که ضرر می یابد از ان و هرگاه سوال کرده میشویم از خمر می گوئیم که آن حرام
است با آنکه حلال ست شرب آن مر کسی را که بگلوی آن طعام در ماند وقتیکه نیابد غیر آنرا لیکن خمر بحیثیت
اینکه خمر است حرام است و مباح کرده نشد مگر بعارض حاجت و عسل بحیثیت اینکه عسل ست حلال
است و حرام کرده نشد مگر بعارض ضرر و هر چه بود بسبب عارض التفات کرده نمی شود بطرف وے
چه بیع حلال است و حرام می شود بعارض وقوع در وقت ندای جمعه پس سماع از جمله مباحات
است بحیثیت اینکه آن سماع صوت طیب موزون مفهوم المعنی است و نیست تحریم آن مگر بعارض
خارج از حقیقت ذات آن فقط۔ **فصل فی آثار السماع و آدابه** بدانکه اول درجه سماع فهم
مسموع و تنزیل آن بر معنی است که واقع شود مر مستمع را پس ثمره میدهد فهم وجد را و ثمره میدهد
وجد حرکت جوارح را پس باید که نظر کرده شود درین مقامات ثلثه مقام اول در فهم ست و آن مختلف میشود
باختلاف احوال مستمع و مر مستمع را چهار احوال است حالت اولی آنکه سماع او بمجرد طبع بود ای حظی نبود
مراد او در سماع مگر متلذذ از الحان و نغمات و این مباح است و این اخس رتب سماع است چه شتر مراد او شریک
است درین معنی و همچنین سائر بهائم بلکه استدعا نمیکند این ذوق مگر حیوة را پس مر هر حیوان راست نوع ملذذ
باصوات طیبه حالت ثانیه اینکه سماع کند بفهم لیکن نازل کند آنرا بر صورت مخلوقی معین یا غیر معین
و این قسم سماع سماع شباب و ارباب شهوت است و می بود تنزیل ایشان مر مسموع را حسب شهوات
ایشان و مقتضای احوال ایشان و این حالت خسیس تر از ان ست که تکلم کرده شود دران مگر به بیان خست
آن و نهی کردن از ان حالت ثالثه اینکه نازل کند مسموع را بر احوال نفس خود در معامله وی با
خدا تعالی و تقلب احوال او مرتبه در تمکن و مرتبه در تعذر و این سماع مریدان است خصوصا مبتدیان
حالت رابعه سماع کسی که مجاوزت کرد احوال و مقامات را پس غائب شد از فهم ماسوای الله تعالی حتی که
غائب شد از نفس خود و احوال و معاملات خود پس بدانکه حالت ثالثه حالت مرید بود که وے را

در طلب و سلوک راه خود احوال مختلف باشد از قبض و بسط و آسانی و دشواری و آثار قبول و آثار رد و تنگی
دل و آن فرو گرفته باشد چون سختی شنود که در آن حدیث عتاب و قبول و رد و وصل و هجر و قرب و بعد و رضا
و سخط و امید و نومیدی و خوف و امن و وفا بعهد و بیعهدی و شادی وصال و اندوه فراق بود
و آنچه باین ماند بر احوال خود تنزیل کند و آنچه در باطن او باشد از دخش گیرد و احوال مختلف در وی پدید آید و او را
در آن اندیشها مختلف افتد و اگر قاعدهٔ علم و اعتقاد او محکم نباشد باشد که اندیشها افتد او را در سماع
که آن کفر بود که در شان حق تعالی چیزی بسماع فهم کند که آن محال بود چنانکه مثلا این بیت شنود +
بیت تا دل بمنت میل بدان میل کجاست + وامروز ملول گشتن از بهر چه است +
هر مریدی که او را بدایتی تیز و روان بوده باشد و آنگاه ضعیف تر شده پندارد که حق تعالی را عنایتی و میلی
با وی بوده است و اکنون بگردید و این تغیر در شان حقتعالی فهم کند این کفر بود بلکه باید که بداند تغیر را بحق
راه نبود که او مغیر است و متغیر نیست و باید که بداند که صفت او بگردید تا آن معنی که گشاده بود در حجاب
شد اما از آن جانب خود هرگز منع و حجاب و ملال نباشد بلکه درگاه گشاده است مثل چون آفتاب که نور آن مبذول
است مگر کسی که در پس دیواری رود و از آن در حجاب افتد آنگاه تغیر در وی پیدا آمده باشد نه در آفتاب
پس باید که میگوید **بیت** خورشید بر آمدی نگارین برست + بر بنده اگر نتابد از ادبیرست + و باید که حالت
حجاب باد بار خود کند و به تقصیری که از وی رفته باشد نه بحق تعالی و مقصود ازین مثال آنست که باید که هر چه صفات نقص و
تغیر است در حق خود نفس خود فهم کند و هر چه جمال و جلال و جود است در شان حق تعالی فهم کند اگر این
سرمایه ندارد از علم زود در کفر افتد و نداند و باین سبب است که خطر سماع در دوستی حقتعالی عظیم بود و حالت
رابعه حالت آن شخص بود که از درجهٔ مریدان گذشته باشد و احوال و مقامات باز پس کرده باشد و بنهایت آن حال
رسیده باشد که آنرا فنا و نیستی گویند چون اضافت کنند با هر چه جز حق تعالی بود و توحید و یگانگی گویند
چون بحق اضافت کنند و سماع اینکس بر سبیل فهم معنی نبود بلکه چون سماع بوی رسد آن حالت نیستی و یگانگی
بروی تازه شود و بکلی از خود غائب شود و ازین عالم بیخبر گردد و باشد که اگر مثل در آتش افتد بیخبر بود چنانکه
شیخ ابو الحسین نوری در سماع بجائی در دوید که نی کفته بودند و درو ده بودند و همه پایش می برید و وی بیخبر

وسماع این تمام تر بود اما سماع مریدان بصفات بشریت آمیخته باشد و این آن بود که او را از خود بکلی باز ستاند
چنانکه آن زنان که یوسف علیه السلام را دیدند همه خود را فراموش کردند و دست خودها ببریدند و باید که این نیستی را
انکار نکنی و گوئی که من او را می بینم چگونه نیست شده است چه او نه آنست که تو می بینی که این شخص است و چون
بمیرد هم می بینی و وی نیست شده پس حقیقت وی آن معنی لطیف است که محل معرفت است چون معرفت
همه چیزها از وی غائب شد همه در حق وی نیست شد و چون از خود نیز بیخبر شد خود در حق خود نیست شد و چون
جز حق تعالی و ذکر حق تعالی هیچ نماند هر چه فانی بود رفت و آنچه باقی است ماند و بس معنی یگانگی این بود که چون جز حق را نبیند
گوید که همه خود اوست و من نیم یا گوید که من خود ویم و گروهی از اینجا غلط کرده اند و این معنی را بحلول عبارت کرده اند
و گروهی باتحاد و این همچنان بود که کسی که هرگز آئینه ندیده باشد در آن نگرد و صورت خود ببیند پندارد که وی آئینه
فرود آمده یا پندارد که آن صورت خود صورت آئینه است که صفت آئینه خود آنست که سرخ و سفید
شود اگر پندارد که در آئینه فرود آمد این حلول بود و اگر پندارد که آئینه خود صورت او باشد این اتحاد بود و هر دو
غلط باشد بلکه هرگز آئینه صورت نشود و صورت آئینه نگردد و لیکن چنان نماید و چنین پندارد کسی که کار را تمام
نشناخته بود و شرح این در چنین کتاب دشوار توان گفت که علم این دراز است و ما شرح این در کتاب
احیا گفته ایم مقام دوم چون از فهم فارغ شد حال است که پدید آید که آنرا وجد گویند و وجد یافتن بود و معنی
آنست که حالتی یافت که پیش از این نبود و در حقیقت آن حالت سخن بسیار است که آن چیست و درست
آنست که آن نه از یک نوع بود بلکه انواع بسیار باشد اما دو جنس باشد یکی از جنس احوال یکی از جنس مکاشفات
اما احوال چنان بود که صفتی از آن غالب شود و او را چون مستی گرداند و آن صفت گاه شوق بود و گاه خوف
و گاه آتش عشق بود و گاه طلب و گاه اندوهی بود و گاه حسرتی و اقسام این بسیار است اما چون آن آتش
در دل غالب شود و دود آن بدماغ رسد و حواس او را غلبه کند تا نه بیند و نشنود چون خفته و اگر بیند و شنود
از آن غائب و غافل بود چون مست نوع دیگر مکاشفات است که چیزها نمودن گیرد از آنچه صوفیان را
بود بعضی در کسوت مثال و بعضی صریح و اثر سماع در آن از آن وجه است که دل را صافی کند و چون آئینه
باشد که گرد بر آن نشسته بود و پاک کند از آن گرد تا صورت در آن پدید آید و هر چه از این معنی در عبارت توان آورد

علمی باشد و قیاسی و مثالی و حقیقت آن جز آنکس را معلوم نبود که بآن رسیده باشد آنگاه هر کسی را قدم گاه
خود معلوم بود و اگر تصرف در دیگری کند بقیاس قدمگاه خود کند و هر چه بقیاس بود از ورق علم بود نه از ورق
ذوق اما این مقدار گفته آمد تا کسانیکه ایشان را این حال بذوق نباشد باری باور کنند و انکار نکنند
که انکار ایشان از زیان وارد و سخت ابله کسی بود که پندارد که هر چه در گنجینۀ او نباشد در خزانۀ ملوک هم نبود و ابله‌تر از وی کسی بود
که خود را با مختصری که دارد پادشاهی داند و گوید من خود همه رسیده‌ام و همه مرا گشت و هر چه مرا نیست خود نیست و همه انکارها از این دو نوع
ابلهی خیزد و بدانکه باشد که وجد بتکلف بود و آن همین نفاق بود مگر آنکه بتکلف اسباب آن را در دل می‌آورد تا باشد
که حقیقت وجد پیدا آید و در خبر است که چون قرآن شنوید بگریید و اگر گریستن نیاید تکلف کنید
معنی آن است که بتکلف اسباب حزن در دل آورید و آن تکلف را اثر است و باشد که بحقیقت ادا کند سوال اگر گوئی چه حال است
این قوم را که ظاهر نمی‌شود وجد ایشان وقت سماع قرآن و آن کلام الله تعالی است و ظاهر میشود بر غنا
و آن کلام شعرا ست پس اگر بودی آن وجد حق از لطف خدا تعالی و نبودی باطل از غرور شیطان
هر آینه قرآن بآن اولی بودی از غنا گوئیم وجد حق آنست که ناشی شود از فرط حب الله تعالی و صدق
ارادت آن شوق بسوی لقاء آن و این برانگیخته میشود بسماع قرآن نیز و آنچه برانگیخته نشود بسماع
قرآن نیست مگر حب خلق و عشق مخلوق دلالت میکند برین قول تعالی اَلَا بِذِکْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ
الْقُلُوْبُ و قول تعالی مَثَانِیَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُوْدُ الَّذِیْنَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِیْنُ
جُلُوْدُهُمْ وَقُلُوْبُهُمْ اِلٰی ذِکْرِ اللّٰهِ و هر آنچه یافته شود عقیب سماع بسبب سماع در نفس آن
وجد است پس طمانینت و اقشعرار و خشیت و لین قلب جمله آن وجد است و تحقیق فرموده الله تعالی
اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِیْنَ اِذَا ذُکِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ و فرموده الله تعالی لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا
الْقُرْاٰنَ عَلٰی جَبَلٍ لَّرَاَیْتَهٗ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْیَةِ اللّٰهِ پس وجل و خشوع وجد
است من قبیل احوال اگر چه نیست من قبیل مکاشفات لیکن گاهی میشود سبب مر مکاشفات
و تنبیهات را و ازین جهت فرمود صلی الله علیه و سلم زَیِّنُوا الْقُرْاٰنَ بِاَصْوَاتِکُمْ و فرمود برای ابو موسی
اشعری لَقَدْ اُوْتِیَ مِزْمَارًا مِّنْ مَّزَامِیْرِ اٰلِ دَاوٗدَ عَلَیْهِ السَّلَامُ اما حکایات داله بر اینکه

ظاهر شد بر ارباب قلوب وجد وقت سماع قرآن پس کثیرست پس قول آنحضرت صلی الله علیه وسلم شَیَّبَتْنِی
سُوْرَةُ هُوْدٍ واخوات آن خبرست از وجد زیرا که شیب حاصل نشود از حزن وخوف آن وجدست
وروایت کرده شد که ابن مسعود رضی الله عنه قرائت کرد بر رسول الله صلی الله علیه وسلم سورهٔ نساء پس
وقتیکه منتهی شد بسوی قول وی تعالی فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ
هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا فرمود حَسْبُكَ وبود هر دو چشم وی سیلان میکرد اشک هارا و در روایتی بدرستیکه
نبی صلی الله علیه وسلم قرائت کرد این آیت را یا قرائت کرده شد نزدیک وی إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا
وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا پس خروشید و در روایتی بدرستیکه نبی صلی الله علیه وسلم قرائت کرد
إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ پس بگریست بود علیه السلام وقتیکه میگذشت بآیت رحمت
دعا میفرمود واستبشار میکرد واستبشار وجدست وبتحقیق ثنا فرموده الله تعالی بر اهل وجد بسبب
قرآن پس فرمود وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ
مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ وروایت کرده شده بدرستیکه رسول الله صلی الله علیه وسلم بود که نماز میخواند ومر سینهٔ وی
را جوش بودی مانند جوش دیگ مس ما هرچه نقل کرده شد از وجد بسبب قرآن از صحابه وتابعین پس کثیر
است بعضی از ایشان کسی ست که بخروشید بعضی از ایشان کسی ست که بگریست بعضی از ایشان کسی ست
که غش آمد برو وبعضی از ایشان کسی ست که بمرد در غشیت خود وروایت کرده شد که زراره بن ابی اوفی
وبود از تابعین امامت میکرد مردمان را در رقه پس قرائت کرد فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ پس بخروشید وبمرد در
محراب خود رحمه الله وشنید عمر رضی الله عنه مردی را که قرائت میکرد إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ
مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ پس آواز کرد آواز کردنی وافتاد در حالیکه غش آمده بود برو پس برداشته شد
بسوی خانهٔ او پس همیشه مانند مریض در خانهٔ خود یکماه و بود ابوجریر از تابعین قرائت کرد برو صالح مری
پس شهیق کرد وبمرد وشنید شافعی رح قاریی را که قرائت میکرد هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ
فَيَعْتَذِرُونَ پس غش آمد برو وشنید علی بن الفضیل قاریی را که قرائت میکرد يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ
لِرَبِّ الْعَالَمِينَ پس افتاد در حالیکه غش آمده بود برو پس گفت فضیل شکر الله لک ما قد علمت منه

وهمچنین نقل کرده شده از جماعتی از ایشان وهمچنین طائفهٔ صوفیه پس بتحقیق بود شبلی در مسجد خود در شبی از رمضان
و وی نماز میخواند خلف امام خود پس قرائت کرد امام وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ پس
آواز کرد شبلی آوازی کرد ولی گمان کردم مردمان که بتحقیق طیران نمود روح او و زرد شد خسارهٔ او و بلرزه آمد گوشتهای
شانهٔ او و بود که میگفت بمثل هذا يخاطب الاحباب تردید میکرد این را بار بار و گفت جنید داخل شدم
بر سری سقطی پس دیدم پیش وی مردی را که غش آمده بود بر وی پس گفت مرا این مردیست بتحقیق سماع کرد
آیتی از قرآن پس غش آمد بر وی گفتم بخوانید بر وی آن آیت را بعینها پس خوانده شد پس افاقه کرد پس گفت
از کجا گفتی این را گفتم دیدم یعقوب را علیه السلام که بود نابینائی او از بهر مخلوق پس بسبب مخلوق بینا شد و
اگر بودی نابینائی او از بهر حق بینا نمی شد از برای مخلوق پس مستحسن داشت این سخن را و اشاره میکند بسوی
آنچه گفت آنرا جنید قول شاعری ﴿ وكأس شربت على لذة ۞ واخرى تداويت منها بها ﴾ و گفت
بعض صوفیه بودم من که قرائت میکردم شبی این آیت را كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ پس شروع کردم تردید کردن
آنرا پس ناگاه هاتفی آواز داد مرا چند تردید میکنی این آیت را بتحقیق قتل کردی تو چهار نفر را از جن که نه برداشتند
سرهای خود را بسوی آسمان از وقتیکه مخلوق شدند و گفت ابو علی المغازلی مر شبلی را بسا اوقات راه می یابد
در گوش من آیتی از کتاب الله تعالی پس میکشد مرا بطرف اعراض از دنیا پس رجوع میکنم بسوی احوال
خود و بسوی مردمان پس باقی نمی مانم بر آن حالت گفت آنچه راه یافت در گوش تو از قرآن پس کشید ترا بسبب
آن بطرف خود پس آن عطف است از جانب وی بر تو و لطف است از جانب وی با تو و وقتیکه رد کرد ترا بسوی نفس
تو آن شفقت است از جانب وی بر تو زیرا که صالح نیست ترا اگر تبری از حول و قوت در توجه بسوی وی
و شنید مردی از اهل تصوف قاریی را که قرائت میکرد يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى
رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً پس استعاده کرد آنرا از قاری و گفت کم اقول لها ارجعي و ليست ترجع
و بوجد آمد و آواز کرد ولی پس بیرون آمد روح وی و شنید بکر بن معاذ قاریی را که قرائت میکرد وَأَنْذِرْهُمْ
يَوْمَ الْآزِفَةِ الآیه پس باضطراب آمد پس آواز کرد ارحم من انذرته ولم يقبل اليك بعد
الانذار بطاعتك بعد از ان غش آمد بر وی و بود ابراهیم بن ادهم چون می شنید کسی را که قرائت میکند

اِذَا السَّمَآءُ انْشَقَّتْ مضطرب میشد و حال او حتے که بود که بلرزه می آمد و حکایت کرده شد از محمد
بن صبیح که گفت بود مردی که غسل میکرد در فرات پس گذشت نزدیک وی مردی بر کناره فرات که قرأت
میکرد وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ پس همیشه بود آن مرد که اضطراب میکرد حتے که غرق شد و مرد
و ذکر کرده شد بدرستیکه سلمان رض فارسی دید جوانے را که قرأت میکرد پس آمد بر آیتے پس موی بر تن وی خاست
پس دوست داشت آنرا سلمان رض و گم کرد آن را پس سوال کرد از حال وی گفته شد مراورا که وی مریض است
پس آمد نزد وی برای عیادت پس آن وقت وی در موت بود و گفت یا ابا عبد الله ارأیت تلک القشعریرة التی
کانت بی فانها اتتنی فی احسن صورة فاخبرتنی ان الله غفر لی بها کل ذنب و بالجمله خالی نباشد
صاحب قلب از وجد وقت سماع قرآن پس اگر قرآن تاثیر نکند در وی مطلقًا پس مثل آن کَمَثَلِ الَّذِي
يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ بلکه صاحب قلب تاثیر میکند
در وی کلمه از حکمت که میشنود آنرا گفت جعفر خلدی داخل شد مردی از اهل خراسان بر سید الطائفه جنید رح
و نزدیک وی جماعتے بود پس گفت جنید کدام وقت برابر شوند نزدیک عبد حامد و ذام او گفت بعض شیوخ
وقتیکه داخل شود بیمارستان را و مقید کرده شود بقید گفت جنید نیست این از شان تو پس پیش آمد بر آن مرد
و گفت هرگاه محقق شود که وی مخلوق است پس آواز کرد آن مرد آواز کردنی و مرد سوال اگر گوئی پس اگر باشد
سماع قرآن مفید مر وجد را پس چه حال است ایشان را که مجتمع میشوند بر سماع غنا از قوالان نه قاریان پس باید
که بود اجتماع ایشان و تواجد ایشان در حلق قرآن نه در حلق مغنیان و باید که طلب کرده شود وقت هر
اجتماع در هر دعوت قاری را نه قوال را چه کلام الله تعالے لامحاله افضل است از غنا گوئیم بدانکه غنا اشد است
از روی تهییج وجد از قرآن به هفت وجه وجه اول آنکه آیات قرآن همه بحال عاشقان مناسبت ندارد
که در آن قصه کافران و حکم معاملت اهل دنیا و چیزهای دیگر بسیار است چه قرآن شفای همه صنوف
خلق است و چون قاری مثل آیت میراث بر خواند که مادر را از میراث ششم یک است و خواهر را
نیمه یا آنکه زنے را که شوهر بمیرد چهار ماه و ده روز عدت باید داشت و امثال این آتش عشق را تیز نگرداند
مگر کسیکه بغایت عاشق بود و از هر چیزے او را سماعی باشد اگر چه از مقصود وی بود و آنچنان نادر است

وجه دوم آنکه بیشتر قرآن یاد دارند و بسیار خوانده باشند و هرچه بسیار شنوده آید آگاهی فرا دل ندهد تغییر احوال تا بینی که کسی ول بار شنود و بران حال کند بار دوم آن حال نبود و سرود نو بر نو توان گفت و قرآن نو بر نو نتوان خواند و در روزگار رسول صلی الله علیه وسلم چون اعراب می آمدند و قرآن تازه میشنیدند میگریستند و احوال بر ایشان پیدا می آمد ابوبکر رضی الله عنه گفت کنا کما کنتم ثم قست قلوبنا گفت ما نیز همچون شما بودیم اکنون دل ما سخت گشت یعنی بقرآن قرار گرفت و خو فرا کرد پس هرچه تازه بود اثر آن بیش باشد و برای این بود که عمر رضی الله عنه حاج را فرمودی تا زود بشهرها خود باز روند و گفتی ترسم که چون خو با کعبه کنند حرمت آن از دل ایشان برود وجه سوم آنکه مر وزن کلام را بذوق شعر تاثیر است در نفس پس نیست صوت موزون طیب مانند صوت طیبی که موزون نیست و یافته نمیشود وزن مگر در شعر نه در آیات و اگر زحاف کند مغنی در بیتی که میخواند آنرا یا لحن کند یا مائل شود از حد آن طریقه در لحن هر آینه مضطرب شود قلب مستمع و باطل شود وجد و سماع او و نفرت کند طبع او از بهر عدم مناسبت چون نفرت کند طبع مضطرب شود قلب و تشویش گردد پس وزن را درین وقت موثر است و ازین جهت طلب کرده شد شعر را وجه چهارم آنکه بیشتر دلها حرکت نکند تا او را بالحان و وزن نجنبانی و برای این است که بر حدیث سماع کم افتد و بر آواز خوش افتد چون موزون و بالحان بود آنگاه بر دستانی و بر هم اثری دیگر دارد و قرآن نشاید که در الحان افگنند و بر دستان راست کنند و دران تصرف کنند و چون نه الحان بود و سخن مجرد بماند مگر نیستی گرم بود که بآن برافروزد وجه پنجم آنکه الحان را نیز مدد باید داد بآوازهای دیگر تا اثر بیشتر کند چون قصب و دف و طبل و شاهین و غیر آن و این صورت هزل دارد و قرآن عین جد است آنرا صیانت باید کرد ازانکه با چیزی یار کنند که در چشم عوام آنرا صورت هزل بود چنانکه رسول صلی الله علیه وسلم در خانه ربیع بنت معوذ بود و کنیزکان دف میزدند و سرود میگفتند چون او را دیدند ثنای او بشعر گفتن گرفتند گفت خاموش باشید همانکه میگفتید میگوئید چه ثنای او عین جد بود بر دف گفتن که صورت هزل دارد نشاید وجه ششم آنکه هر کسی را که حالتی باشد و حریص بود بر آنکه بیتی شنود موافق حال خود چون موافق نبود آنرا کا اشد و نشاید که گوید این مگو و دیگر بگو و نشاید قرآن را دران معرض آوردن

کراز ان کراهت آید و باشد که همه بیتها موافق هر کس نبود و اگر بیتی موافق او نباشد بر وفق حال خود تنزیل کند چه واجب نیست که از شعر آن فهم کنند که شاعر خواسته است اما قرآن را نشاید که تنزیل کنند بر اندیشه خود و از معنی قرآن بگردانند پس سبب اختیار مشائخ قوال را این بوده است که گفته آمد و حاصل این معانی بدو سبب باز آید یکی ضعف شنونده و دیگر بزرگ داشتن حرمت قرآن تا در تصرف اندیشه ما فتد اما وجه هفتم ذکر کرد آنرا ابو نصر سراج طوسی باعتذار از آن پس گفت قرآن کلام الله است و صفتی از صفات وی آن حق است طاقت ندارد آنرا البشریت چه آن غیر مخلوق پس طاقت ندارد آنرا صفات مخلوقه و اگر کشف کرده شود برای قلبها ذره از معنی او و هیبت او هر آئینه منقطع و مدهوش و متحیر شود و الحان طیبه مناسب است مر طباع را و نسبت آن نسبت حظوظ است نه نسبت حقوق و شعر نسبت آن نسبت حظوظ است پس هر گاه معلق کرده شود الحان و اصوات را با نچه در ابیات است از اشارات و لطائف مشاکل گردد و بعض آن مر بعض دیگر را پس باشد قریب تر بسوی حظوظ و خفیف تر بر قلوب برای مشاکلت مخلوق مر مخلوق را پس مادامیکه بشریت باقی ست و ما بصفات و حظوظ ما ملتبس بوده ایم متنعم کنیم بالنغمات شجیه و اصوات طیبه پس انبساط ما برای مشاهده بقائی این حظوظ بسوی قصیده ها اولی ست از انبساط ما بسوی کلام الله تعالے که صفت وی و کلام وی ست که از وی بدایت کرد و بطرف وی رجوع خواهد کرد این حاصل مقصود است از کلام وی و اعتذار وی فقط مقام سوم در سماع حرکت و رقص و جامه دریدن ست هر چه دران مغلوب بود و بے اختیار باشد بآن ماخوذ نبود و هر چه بتکلف کند تا بمردمان نماید که او صاحب حالت ست و نباشد حرام بود که این عین نفاق باشد ابو القاسم نصر آبادی گفت من میگویم که این قوم چون بسماع مشغول باشند بهتر از آنکه بغیبت ابو عمرو بن نجید گفت اگر سی سال غیبت کنند بهتر از آنکه در سماع حالتے نمایند بدروغ و بدانکه کاملترین کسی باشد که سماع میشنود و ساکن باشد که بر ظاهر وی پیدا نیاید و قوت او چنان بود که خود را نگاه تواند داشت که آن حرکت و بانگ و گریه از ضعف بود و لیکن چنین قوت کمتر بود و همانا معنے آنکه ابوبکر رضی الله عنه گفت کنا کما کنتم ثم قست قلوبنا آن بود که قویت قلوبنا یعنے سخت و بقوت شد که طاقت آن داریم که خود را نگاه داریم

وآنکه خود را نگاه نتوان داشت باید که تا بضرورت نرسد خود را نگاه دارد و ظاهر نگرداند چنانکه جوانی در صحبت
جنید بود چون سماع بشنیدی بانگ کردی جنید گفت اگر دیگر چنین کنی در صحبت من نباشی پس او صبر میکرد
تا بجهد عظیم بسی وقت خود را نگاه داشت آخر یک بانگ بزد و شکمش بشگافت و فرمان یافت اما اگر کسی از
خود حالتی اظهار نکند و رقص کند یا بتکلف خود را بگریستن آورد آن روا بود چه رقص مباح ست
که زنگیان در مسجد رقص میکردند و عائشه رضی الله عنها بنظارت رفت و رسول صلی الله علیه وسلم
با علی رضی الله عنه گفت که تو از منی و من از تو علی رض از شادی این رقص کرد و چند بار پای بر زمین زد
چنانکه عادت عرب باشد که در شادی و نشاط کنند و با جعفر رضی الله عنه گفت تو بمن مانی در خلق و
نیز از شادی رقص کرد و زید بن حارثه رضی الله عنه را گفت تو برادر و مولای مائی از شادی رقص کرد
پس کسیکه میگوید که این حرام است خطا میکند بلکه غایت این آنست که بازی باشد و بازی نیز حرام نیست
وکسیکه بآن سبب کند که آن حال که در وی است و پیدا می آید قوی تر شود آن خود محمود بود اما جامه دریدن
باختیار نشاید که این ضائع کردن مال بود ولیکن چون مغلوب باشد روا بود هر چند که جامه باختیار دریده
ولیکن باشد که در میان اختیار مضطرب بود که چنان شود که اگر خواهد که نکند نتواند که ناله بیمار اگرچه باختیار
بود ولیکن اگر خواهد که نکند نتواند و نه هر چه باراده و قصد بود آدمی دست از آن تواند داشت
همه وقتی و چون چنین مغلوب بود ماخوذ نبود اما اگر صوفیه جامه خرقه کنند باختیار و پاره ها قسمت کنند
گروهی اعتراض کرده اند که این نشاید و خطا کرده اند که کرباس نیز پاره کنند تا پیراهن دوزند ولیکن چون
ضائع نکنند و برای مقصود پاره کنند روا باشد همچنین چون پاره ها چهار سو کنند برای آن غرض تا همه را
از آن نصیب بود و بر سجاده و مرقع دوزند روا باشد که اگر کسی تا کرباس بچهار صد پاره کند و هر پاره
به درویشی دهد مباح بود چون هر پاره چنان بود که بکاری آید آداب سماع بدانکه در سماع سه چیز نگاه
باید داشت زمان و مکان و اخوان چه اگر در وقت نماز بود یا وقت طعام خوردن یا وقتیکه دلها مشغول
بود سماع بیفائده باشد اما مکان چون راه گذری باشد یا جائی تاریک و ناخوش یا خانه ظالمی با
همه وقت شولیده شود اما اخوان آن بود که هر که حاضر بود اهل سماع باشد که اگر متکبری از اهل دنیا

یا قایلی که منکر سماع باشد یا متکلفی حاضر بود که وی بتکلف هر زمان حال و رقص کند یا قومی از اهل غفلت
حاضر باشند که ایشان سماع بر اندیشهٔ باطل کنند یا بحدیث بیهوده مشغول باشند و بهر جای می نگرند و بحرمت نباشند
یا قومی از زنان بنظارت باشند و در میان قوم جوانان باشند که از اندیشهٔ یکدیگر خالی نباشند پس چنین سماع
بکار نیاید و این معنی آنست که جنید گفته که در سماع زمان و مکان و اخوان شرطست اما نشستن جایگه
زنان جوان بنظارت آیند و مردمان جوان باشند از اهل غفلت که شهوت بر ایشان غالب بود
حرام باشد چه سماع درین وقت آتش شهوت تیز کند از هر دو جانب هر کسی بشهوت بجائی نگرد و باشد
که نیز بلا آویخته گردد و آن تخم بسیار فسق و فساد شود و هرگز چنین سماع نباید کرد پس چون کسانیکه
اهل سماع باشند و بسماع نشینند ادب آنست که همه سر در پیش افگنند و در یکدیگر ننگرند و هر کسی همگی خود
بآن دهد و در میانه سخن نگویند و آب نخورند و از جوانب ننگرند و دست و سر نجنبانند و بتکلف هیچ حرکت
نکنند بلکه چنانکه در تشهد نماز نشینند بادب بنشینند و همه دل با حق دارند و منتظر آن باشند که چه فتوح
پدید آید از غیب بسبب سماع و خود را نگاه دارند تا باختیار بر نخیزند و حرکت نکنند و چون کسی بسبب
غلبات وجد برخیزد با وی موافقت کنند و اگر یکی را دستار بیفتد همه دستار بنهند و این همه اگرچه بدعت
است و از صحابه و تابعین نقل نکرده اند ولیکن نه هرچه بدعت بود نشاید که بسیار بدعت نیکو باشد
که شافعی رح میگوید که جماعت در تراویح وضع امیر المومنین عمر رض است و این بدعتی نیکوست پس بدعتی
که مذموم است آن بود که مخالف سنتی باشد اما حسن خلق و دل مردم شاد کردن در شرع محمودست
و هر قومی را عادتی باشد و با ایشان مخالفت کردن در اخلاق ایشان بدخوئی بود و رسول صلی الله علیه
وسلم گفت خالق الناس باخلاقهم با هر کسی زندگانی بر وفق عادت و خوی وی کن و چون
این قوم باین موافقت شاد شوند و ازین موافقت ناکردن متوحش شوند موافقت ایشان از سنت
بود و صحابه از برای رسول صلی الله علیه وسلم برنخاستندی که وی آنرا کاره بودی اما چون جائی
عادت شده و از برنخاستن متوحش شوند برخاستن برای دل خوشی ایشان اولی بود که عادت عرب
دیگرست و عادت عجم دیگر والله تعالی اعلم تعریف و توصیف سماع و بیان تاثیر و فضائل آن لا تعد و لا تحصی

است مجال زبان ناطقه کو که اندکی از بسیار و یکی از هزارش بمعرض تبیان آوردن تواند اما برای تنشیط خواطر و تطمین قلوب ارباب سماع که آتش شوق و ذوق ایمان باستماع نغمات داودی مشتعل میشود و دلها چون موم میگذارد شمه از حال موسیقی و سماع درین کتاب درج کرده میشود کما فی تذکرة هرات اسخیال که از مؤلف افصح زبان شیر خان بن محمد امجد خان لودی نور الله مرقده است

اشعار

بیا ساقی ای دلبری پیشه ات — نی بزم با قلقل شیشه ات

که ما هم برآریم ازین پرده شور — بالحان داودی آریم زور

درین نشئه دل سخت جادو نواست — قیامت رقم ساز لوح هواست

ولیکن بجز آب گردیدنش — محال ست چون سنگ غلتیدنش

که نغمه تنگ گداز دل ست — چو دل آب شد مدعا حاصل ست

بباید دانست که موسیقی لفظ سریانی ست و در اصطلاح آن طائفه هوا را گویند و سیقی بمعنی گره آمده یعنی صاحب این فن گره برهوا میزند اگرچه در تعریف و توصیف این علم غامض دست و زبان کشادن نظر بپاس امر شریعت بی ادبی ست اما بتحریر بعضی روایات صوفیه بطریق نقل می پردازند اکثری از ثقات بر آنند که در ابتدای آفرینش روح لطیف بصحبت جسم کثیف تن در نمیداد و حلول و اقامت درین دامنگاه ظلمانی نمیکشاد تا آنکه آهنگ دلکشای روان پرور از پرده غیب بسمع وی رسید روح آن صدای بی کیف را بجنسیت فرا گرفته صحبت بدن قبول فرموده بر تقدیر صدق این قول باید که تعلق روح با صوت مرغوب از تعلق بدن مقدم باشد و ایضا جز بروایات صحیحه در کتب معتبره مثل کشف المحجوب کیمیای سعادت مذکور ست که وقتی حضرت خاتم الانبیا صلوات الله و سلامه علیه از غزوه بفتح و فیروزی بمدینه مطهره تشریف آوردند و زنان مطربه زنگیان بنابر نذری که خود ها مقرر کرده بودند در صحن مسجد بگفتن سرود و دف زدن پاکوفتن شروع کردند پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم

بعائشه صدیقه رضی الله عنها فرمودند میخواهی که تماشا کنی گفت آری پس آنحضرت بر سر دروازه آمدند

و صدیقه از عقب سید ذقن خود بر دوش مبارک بنهاد و تماشا میکرد و بعد از لمحه پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود

بس نباشد گفت نه و تا سه نوبت این سخن تکرار یافت نوبت سوم گفت بس است درین حال عمر فاروق رضی الله

عنه رسید و بمجرد دیدن آنها را برانداز زنان مطربه بگریختند چنانکه چادر از سر بعضی افتاد و لی سترشدند پیغمبر خدا

علیه السلام فرمود که ان الشیطان یفر من ظل عمر و گویند در حدیث واقع شد السماع معراج

الاولیاء مخصوص علی انفسهم والله اعلم بصحته حضرت سلطان المشائخ نظام الدین اولیا

قدس سره بارها میفرمود که ما را در روز میثاق ندای الست بربکم در آهنگ پوربی بگوش رسیده بود

و آن صورت بنوعی مشاهد میشود که گویا دیروز بوده بلکه آن روز را هنوز نشیبا نمده است و در رساله

ترجمه العوارف که در زمره اهل تحقیق اعتبار تمام دارد مذکور است که هر کس از آواز خوش لذت نیابد نشان آن است

که دلش مرده است یا سمع باطنش باطل گشته اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ وَاِنَّهُمْ

عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُوْلُوْنَ وصف حال ایشان است وقتی شافعی رضی الله عنه در راه میگذشت یکی با او همراه

بود بجائی رسید که قوالی نغمه میخواند بایستاد و با آن رفیق گفت تو ازین سماع در خود هیچ طرب می یابی گفت

نه شافعی گفت معلوم شد که حس باطن نداری از جنید قدس سره پرسیدند که سبب چیست شخصی آرمیده

باشد ناگاه آواز می شنود اضطراب قلق در نهاد وی می افتد و حرکات غیر معتاد صادر میشود گفت

حق سبحانه در عهد ازل و میثاق اول بذریت آدم و ذریات بنی آدم خطاب الست بربکم کرد و عذوبت آن کلام در مسامع

ارواح ایشان بماند لاجرم هرگاه آواز خوش بشنوند لذت آن خطاب شان یاد آید و بذوق آن در حرکت

آیند سمنون محب رحمة الله علیه گوید اَلسَّمَاعُ نِدَاءٌ مِّنَ الْحَقِّ لِلْاَرْوَاحِ وَالْوَجْدُ عِبَارَةٌ عَنْ اِجَابَةِ

الْاَرْوَاحِ لِذٰلِكَ النِّدَاءِ وَالتَّغَشِّیْ عِبَارَةٌ عَنِ الْوُصُوْلِ اِلَى الْحَقِّ وَالْبُكَاءُ اَثَرٌ

مِنْ اٰثَارِ فَرَحِ الْوُصُوْلِ یکی از ابوسهل صعلوکی پرسید که سماع چیست گفت یُسْتَحَبُّ

لِاَهْلِ الْحَقَائِقِ وَیُبَاحُ لِاَهْلِ الْعِلْمِ وَیُكْرَهُ لِاَهْلِ الْفِسْقِ وَالْفُجُوْرِ درین مقام احتراز از اطناب

بدین قدر اکتفا افتاد و هنگام آن رسید که قلم شکسته رقم بصفیر صریر نغمه از حقیقت آواز بگوش

اہل ہوش رساند مقدمه در بیان آواز که بزبان هندی ناد گویند مخفی نماند که آواز بر دو نوع است یکی آنکه بی توسط موجودات ممکنه باشد و آنرا بطور علمای هند اناهد گویند و آن صدیست که در ازل آزال بوده و الحال نیز بمقتضای الآن کما کان همان صفت جاریست اکثر شیوخ برانند که علامت فیضات سبحونی هر تربه بجهت همان صدای بی انقطاع بود و فقرای مسلمین و هنود آن صدا را از جملهٔ اذکار بزرگ شمرده بریاضات شاقه حاصل نمایند و چون بکمال رسد همه تن در استماع آن گوش گردد و خصوصیت سامعه از میان برخیزد اما در فریقین اینقدر تفاوت است که مسلمانان اسم الله را بران آواز تصور نموده بذکر سماعی سلطان الاذکار موسوم گردانند و هنود لفظ شوهنگ ابران فرود گرمی بازار انبساط نمایند در کتب سلف مرقوم است که چون حضرت موسی علی نبینا و علیه السلام از کوه طور برگشته دعوای استماع کلام حق سبحانه و تعالی نمود یکی از حکمای یونان بصورت انکار آنحضرت آمده گفت آنکه بزن حائض بگر تو دعوی آن می کنی که کلام ازلی حق تعالی شنیده و اراده حکیم از ایراد این عبارت آن بود که شخصی که مادهٔ وجود وی خون حیض بوده باشد آن کلام پاک را چگونه تواند شنید و ندانست که این استماع معجزهٔ نبوت انبیا است و اگر از یمن پیروی آنها پرتوی از آن صدا نصیبهٔ اولیای امت نیز می شده باشد چه عجب القصه حضرت موسی فرمود بلی من کلام حق شنیدم حکیم پرسید که چگونه شنیدی گفت از جمیع اعضا و جمیع جهات شنیدم حکیم تصدیق نموده بازگشت دوم آوازیست که بتوسط موجودات بصدور پیوندد و آنرا اهل هند اهد گویند و آن کیفیتی است قایم بهوا که یکی از عناصر چهارگانه است و حکما گفته اند هرگاه دو چیز که صلب و مقام یکدیگر باشند چون بسختی جدا شوند که آنرا قلع نامند یا بشدت پیوندند که آنرا قرع گویند هوای میان آن متموج گردد بر مثال تموج آب و آن تموج باعث بر حدوث کیفیتی گردد که آنرا صوت و آواز گویند صدای رعد و برق و سنگ و آهن و چوب و غیره که بر هم خورند ازین قبیل است اما آنچه مفهوم میگردد در آواز آدمی و سایر حیوانات لطیفهٔ دیگر نیز هست چه هوای که از دهان و بینی در بدن راه یابد چون آنرا از سینه اخراج نمایند بنابر ضیق مخرج حنجره آن کیفیت حاصل آید و بسبب حرکت کام و زبان و شفتین حروف و کلمات با عوارض دیگر مثل زیر و بم و غنه باختلاف ظاهر گردد

ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ولیکن صفا و کدورت آواز بحسب اختلاف امزجه است گفته‌اند که چون در حلق آدمی همیشه تولید بلغم لزج میشود اگر قوت طبیعت بدفع یا تحلیل آن اکتفا نماید آواز صاف و مرغوب بود و اگر بتحلیل نتواند برد مکدر و نامطبوع باشد و ازین جاست که اکثر مردم سال خورده را آواز مکدر میباشد چه قوت طبیعت آنها در انحطاط است بر تحلیل مواد مذکور چنانچه باید قادر نیست و از معالجات مجربه اطبای هندست که اگر قدری جو پاک کرده در شیرهٔ برگ تانبول تا سه روز تر نمایند روز چهارم در آفتاب خشک نموده بآتش نرم بریان کنند و هر روز چهار پنج بار بوزن دو سه ماشه اختیار نمایند در عرض یک هفته کما بیش صفای حنجره حاصل آید شروع در اصل مدعا بعد از تمهید مقدمات نموده میشود که چون لذت موسیقی بر طوائف انام اعم و اشمل افتاده است هر گروهی از آهنگ زیر و بم بطریقی که مطبوع و مستحسن نموده عشرت پیرا و بهره اندوز اند چنانچه هر طائفه بحسب جوش دانند ترانگفت و گوئی + مرغان چمن بهر صباحی + خوانند ترا باصطلاحی + انتهی و باقی اقسام سرود که دران کتاب بشرح و بسط مندرج است بعدم ضرورت بیانش درین محل فروگذاشته شد اگر کسی را شوق استقصای آن باشد بکتاب مسطور رجوع می باید کرد و بر ارباب فطرت و اصحاب خبرت مخفی مباد که اگرچه در طریقهٔ علیه قادریه با استماع سماع معمول و مرسوم نیست و مشائخان کبار این طریقه قویمه مستقیمه بترویج و اشاعتش نرفته اند و نیز مرشد ارشد من از ارباب سماع نیستند اما انتزاع از امورات لابدیه است از ترک کدام یک مر انکار آن لازم نمی آید زیرا که ترک شئ چیزی دیگر است و انکار آن شئ دیگر پس مجوزان و عاملان را باید که آنرا از واجبات تصور نسازند و سمند همت را بوادی تمامش علی الاستمرار تیز جولان نمایند و مانعان و تارکان را نباید که زبان طعن و تشنیع بر عاملان بگشایند بلکه هر دو فریق بزبان حال و قال این نغمه را که حَلَالٌ لِأَهْلِهِ وَحَرَامٌ لِغَيْرِهِ سرایده باشند نظم

مکن عیب درویش حیران و مست	که غرق است از آن می زند پا و دست
نبینی شتر بر حدای عرب	که چونش برقص اندر آرد طرب
شتر را چو شور و طرب در سر است	اگر آدمی را نباشد خر است

حلالش بود رقص بر یاد دوست
کہ ہر آستینش جانے در وست

بگویم سماع اے برادر کہ چیست
اگر مستمع را بدانم کہ کیست

گر از برج معنے بود طیر او
فرشتہ فرو ماند از سیر او

مگس پیش شوریدہ دل پر نزد
کہ او چون مگس دست بر سر نزد

نہ بم داند آشفتہ سامان نہ زیر
بر آواز مرغے بنالد فقیر

سرائیندہ خود مے نگردد خموش
ولیکن نہ ہر وقت بازست گوش

چو شوریدگان مے پرستی کنند
بر آواز دولاب مستے کنند

برقص اندر آیند دولاب وار
چو دولاب بر خود بگریند زار

بہ تسلیم سر در گریبان برند
چو طاقت نماند گریبان درند

بیان حقیقت مرغ ققنس از شنیدن آواز او باشد الناس

ہست ققنس طرفہ مرغ دلستان
موضع آن مرغ در ہندوستان

سخت منقارے عجب دارد دراز
ہمچو نے در وے بسے سوراخ باز

قرب صد سوراخ در منقار اوست
نیست جفتش طاق بودن کار اوست

ہست در ہر ثقبہ آوازے دگر
زیر ہر آواز او رازے دگر

چون بہر ثقبہ بنالد زار زار
مرغ ماہے گردد از وے بیقرار

جملہ درندگان خامش شوند
در خوشی بانگ او بیہش شوند

فیلسوفے بود دمسازش گرفت
علم موسیقی ز آوازش گرفت

سال عمر او بود قرب ہزار
وقت مرگ خود بداند آشکار

چون ببرد وقت مردن دل ز خویش
ہیزم آرد گرد خود یک خرمن بیش

در میان ہیزم آید بیقرار
در دہد صد نوحہ بس زار زار

پس زنان هر ثقبه از جان پاک	نوحهٔ دیگر برآرد دردناک
چون بدان هر ثقبه چون نوحه گر	نوحهٔ دیگر کند چون نوحه گر
درمیان نوحه از اندوه مرگ	هر زمان برخود بلرزد همچو برگ
از نفیر او همه پرندگان	وز خروش او همه درندگان
سوی او آیند از نظارگے	دل ببرند از جهان یکبارگے
از غمش آن روز از خون جگر	پیش او بسیار میرد جانور
جمله از زاری او حیران شوند	بعضے از بے قوتی بیجان شوند
بس عجب روزی بود آن روز او	خون چکد از نالهٔ دلسوز او
باز چون عمرش رسد با یک نفس	بال و پر برهم زند از پیش و پس
آتش بیرون جهد از بال او	بعد از آن آتش بگردد حال او
زود در آتش فتد هیزم همے	پس بسوزد هیزمش خوش خوش همے
مرغ و هیزم هر دو چون اخگر شوند	بعد اخگر نیز خاکستر شوند
چون نماند ذرهٔ اخگر پدید	ققنسے آید ز خاکستر پدید
آتش آن هیزم چو خاکستر کند	از میان ققنس بچه سر برکند

فصل فی بیان انشاء الشعر وانشاده وذکر شعراءه صلی اللہ علیہ وسلم وروایت الشعر عنه علیه الصلوة والسلام

بدانکہ بیان انشاد شعر و ما یتعلق بہ ضمناً رقم ثبت یافت و معہذا برائے اہتمام شان آن در بیان آن فصلے علیحدہ وضع کردہ شد اما انشاد شعر پس گفت فقیہ ابو اللیث رحمہ اللہ در کتاب بستان العارفین قد تکلم الناس فی انشاء الشعر فکرهه بعض الناس ورخص فیه الآخرون فاما من کرهه فاحتج بما روی الاعمش عن ابی صالح عن ابی هریرة رضی اللہ عنه عن النبی

صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لان یمتلی جوف احدکم قیحا ودما حتی یریہ خیر لہ من ان یمتلی شعرا + ولان اللہ تعالی قال والشعراء یتبعھم الغاوون الخ وَ اما حجۃ من اباح ذلک فما روی ھشام بن عروۃ عن ابیہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ان من الشعر لحکمۃ + وروی سماک بن حرب عن جابر بن سمرۃ رضی اللہ عنہ انہ قال کان اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتنا شدون الشعر والنبی صلی اللہ علیہ وسلم جالس بینھم یتبسم وعن ھشام عن ابیہ قال ما رایت امراۃً اعلم بشعر ولا بطلب ولا بفقہ من عائشۃ رضی اللہ عنھا وعن ابیھا + وروی عکرمۃ رضی اللہ عنہ عن ابن عباس رضی اللہ عنھما قال اذا قرأ احدکم شیئا من القران ولا یدری ما تفسیرہٗ فلیلتمس من الشعر فان الشعر دیوان العرب + وقیل لابی الدرداء رضی اللہ عنہ ان کل الانصار قال الشعر غیرک قال وانا اقول ایضا الشعر + یرید المرأ ان یعطی مناہ + ویابی اللہ الا ما اراد + یقول المرء فائدتی بمالی + وتقوی اللہ افضل ما استفاد + وروی عن الکلبی عن ابی صالح عن ابن عباس رضی عنھما ان عائشۃ رضی اللہ عنھا لما بلغھا خبر ابی ھریرۃ قالت رحم اللہ ابا ھریرۃ انما قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لان یمتلی جوف احدکم قیحا ودما حتی یریہ خیر لہ من ان یمتلی شعرًا من الشعر الذی ھجیت بہ وقیل ایضا ان معنی النہی فی الشعر اذا اشتغل بہ فیشغلہ عن قراءۃ القران والذکر واما اذا لم یشغلہ فلا باس بہ انتھی اما بیان روایت شعر انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پس گفت فقیہ ابو اللیث تکلم الناس فی روایۃ الشعر عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال بعضھم لم یثبت عنہ شعر ویحتجون بما روی عن عائشۃ رضی اللہ عنھا انہ قیل لھا ھل کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتمثل بالشعر قالت کان ابغض الحدیث الیہ الشعر غیر انہ تمثل مرۃ ببیت اخ بن قیس بن طرفۃ فجعل اخرہ اولہ قال الشعر ستبدی لک الایام ما کنت جاھلا +

ويأتيك بالاخبار من لم تزود + الخ وقال بعضهم يجوز عنه الشعر كما جاء عنه في الاخبار وهو ما روى ابن طاؤس عن ابيه ان النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم الخندق اللهم لا عيش الا عيش الاخرة فارحم الانصار والمهاجرة فاجاب الانصار بهذا الشعر نحن الذين بايعوا محمدا + على الوفاء ما بقينا ابدا + وروى ابو عثمان النهدى عن سلمان الفارسى رضى الله عنه ان النبى صلى الله عليه وسلم لما ضرب في الخندق بالمعول فقال + بسم الله وبه بدينا + ولو عبدنا غيره شقينا + وروى البراء بن عازب رضى الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال انا النبى لا كذب + انا ابن عبد المطلب + وروى اسود بن قيس عن جندب ان النبى عليه الصلوة والسلام كان يمشى فى طريق مكة فعثر فاصاب حجر اصبعه فدميت فقال + هل انت الا اصبع دميت + وفى سبيل الله ما لقيت + ويروى وفى كتاب الله ما لقيت قال الفقيه رحمه الله هذه الاخبار صحيحة ولكن يحتمل انه لم يقصد به الشعر ولكنه كلام خرج موافقا للشعر من غير ان يكون قصد بذلك الشعر + ولان هذه الابيات التى رويت عنه انما هى رجز والرجز لا يكون شعرا وانما هو مثل السجع من الكلام انتهى اما بيان شعراء آنحضرت صلى الله عليه وسلم ودر ضمن آن بيان انشاد شعر ست وهم انشاد آن پس بدانكه شعراء آنحضرت صلى الله عليه وسلم از انها كه دفع ميكردند وباز ميداشتند شر كافران را از اسلام واهل آن ومدح رسول صلى الله عليه وسلم وهجو كفار لعنهم الله مى كردند سه كس شمرده اند حسان بن ثابت وكعب بن مالك وعبد الله بن رواحه ودر روضة الاحباب ميگويد كه شاعران از خادمان رسول صلى الله عليه وسلم از مردان صد وشصت وشش اند ونان وازوه كس بوده اند اما حسان بن ثابت ابو الوليد يقال ابو عبد الرحمن ويقال ابو الحسام حسان ابن ثابت بن المنذر بن حرام صحابى انصارى نجارى خزرجى شاعر رسول الله صلى الله عليه وسلم از فحول شعراست در جاهليت واسلام واجماع كرده اند عرب برانكه اشعر اهل مدر اهل يثرب اند

پسر عبد القیس ثم ثقیف و بدانکه اشعر اهل مدینه حسان بن ثابت ست و زندگانی کرد او و پدر او
ثابت و جد او منذر و پدر جد او حرام هر یک صد و بیست سال و گفته است ابونعیم شناخته نمیشود
در عرب چهار کس که تناسل کردند از صلب واحد که اتفاق افتاده باشد بمدت اعمار ایشان این مقدار غیر
ایشان و عبد الرحمن پسر حسان بن ثابت چون ذکر میکرد این را می افتاد بر قفای خود بر فراش خود و دراز
میکرد پایهای خود را و خنده میکرد و فارغ از زدوم مردن بگمان آنکه پس من نیز باین سن خواهم رسید پس مرد و هشت
ساله و از اصمعی آمده که گفت حسان بن ثابت از فحول شعراست و ابوحاتم گفت که می آمد آنرا اشعار نرم پس گفت
اصمعی نسبت کرده می شود بوی اشیائی که صحیح نیست از وی و آورده ابوحاتم از ابوعبیده آورده که گفت
فضل داده شد حسان بر شعرا بسه چیز شاعر انصار بود در جاهلیت و شاعر رسول خدا بود در نبوت و
شاعر تمامه یمن بود در اسلام و میگویند شعر جاهلیت وی اجود بود از شعر اسلام وی زیرا که اسلام بازمیدارد
از کذب و منع میکند از آن و شعر تزئین میدهد او را کذب و افراط در وصف و تزئین بغیر حق و اینهمه
کذب ست و زندگانی کرد حسان شصت سال در جاهلیت و شصت در اسلام و دریافته بود نابغه
ذبیانی را و اعشی را و خوانده بود پیش ایشان شعر خود را و هر دو مسلّم داشتند او را و گفتند که تو شاعری
و وی هجو میکرد مشرکان قریش را و امثال ایشان که هجو میکردند رسول خدا را صلی الله علیه و سلم مثل عبد الله
ابن الزبعری بکسر زا و فتح موحده و سکون عین مهمله و فتح را و در آخر الف و ابوسفیان بن الحارث ابن
عبد المطلب ابن عم رسول الله و عمرو بن العاص و غیرهم آورده اند که گفت یکی از مسلمانان بعلی مرتضی
رضی الله عنه که هجو کن از جانب ما این قوم را که هجو میکنند ما را گفت اگر اذن کند پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم
میکنم و چون شنید این سخن را آنحضرت صلی الله علیه و سلم فرمود علی نیست نزد وی آنچه خواسته شود درین
باب و نیست علی آنجا که هجا میدهد شما از وی بعد از آن فرمود چه منع میکند قوم را که نصرت داده اند
رسول خدا را بسلاحهای خود از این که نصرت دهند او را بزبانهای خود پس گفت حسان من برای این کارم
یا رسول الله و گرفت طرف لسان خود را و گفت خدا آسان گرداند مرا ابو معقولی میان بصری بضم با
و سکون صاد بلده ایست از شام و میان صنعا که شهری از یمن ست گفت آنحضرت صلی الله علیه و سلم

چگونه هجو میکنی ایشان را و می بافی در نسب ایشان و من از ایشانم و در نسب ایشان داخلم و چگونه
هجو میکنی ابا سفیان را و وی ابن عم من است گفت حسان رضی الله بیرون میکشم ترا یا رسول الله از ایشان
چنانکه بیرون کشیده می شود موی از خمیر پس فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیا ابا بکر را و رجوع
کن بوی که وی اعلم است بانساب ‌ز تو پس میرفت ابوبکر رضی تا مطلع گردانید ویرا بر انساب ایشان
و میگفت باز دار خود را از فلان و فلانه و ذکر کنی فلان و فلانه را پس شروع کرد حسان رض بهجو کردن
مشرکان و چون شنیدند قریش شعر حسان بن ثابت را نشناختند که این شعر از وی نیست بلکه از
ابن ابی قحافه است و پس هجو کرد حسان ابو سفیان بن الحارث را و چون شنید شعر او با بی سفیان گفت
این کلامیست که غائب نیست از ین ابن ابی قحافه و آنحضرت می نهاد برای حسان منبر در مسجد که
می ایستاد بر آن مدح آنحضرت و هجو دشمنان وی کو فرمود آنحضرت اِنَّ اللّٰهَ یُؤَیِّدُ حَسَّانًا بِرُوحِ الْقُدُسِ
مَادَامَ یُنَافِحُ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ و در روایتی یُفَاخِرُ و میگفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
که قول حسان بن ثابت سخت ترست بر ایشان از آمدن تیر و خلیدن آن ایشان را و گفته اند
که هر کرا خدایتعالی زبانی عطا کند و بر تکلم قدرت بخشد باید که در مدح آنحضرت صلی الله علیه وسلم و با هجو
دشمنان او تقصیر نکند که بهترین کارها این است و گفته اند که کار حسان بن ثابت آن بود که معارضه میکرد
مشرکان را در وقائع و ایام و مآثر و هجو میکرد ایشان را و ذکر میکرد قبائح و مثالب ایشان را و گذشت
عمر بن الخطاب رض روزی بر حسان رض حال آنکه او شعری میخواند در مسجد پس تیز نگاه کرد عمر بجانب
حسان و گفت شعر میخوانی در مسجد پس گفت حسان مرا دانی که من شعر در مسجد نزد کسی که بهتر بود از تو یعنی
پیغمبر صلی الله علیه وسلم پس خاموش گشت عمر و از اشعار جیده حسان است انچه آورده بسبیل ارتحال
در پیش آنحضرت در وقت قدوم بنی تمیم و قصه که آوردند ایشان شاعر و خطیب خود را و مفاخرت کردند چنانچه
در وقائع سال نهم در سریه عیینه بن حصن بر بنو تمیم گذشت پس حسان قصیده انشا کرد و ثابت بن قیس
ابن شماس خطبه خواند و اقرار کردند بنو تمیم بعجز و نادانی خود و گفتند که شاعر محمد بهتر از شاعر ماست و خطیب
وی بهتر از خطیب ما و وارد شده است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود حسان حاجز است میان

مومنین و منافقین دوست نمیدارد او را منافق و دشمن ندارد او را مومن و فرمود که نسبت حسان را
نیز اگر وی منافقت و مخاصمت و معارضت میکند از خدا و رسول الخ هذا کله فی مدارج النبوة
و نیز جواز انشاد شعر از نص ثابت شده چنانچه در تفسیر کشاف تحت قوله تعالی وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ
الْغَاوُونَ ۝ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ۝ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ۝ إِلَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا الخ مذکور ست
والشعراء مبتدا ويتبعهم الغاوون خبره ومعناه انه لا يتبعهم على باطلهم وكذبهم
وفضول قولهم وما هم عليه من الهجاء وتمزيق الاعراض والقدح في الانساب
والنسيب بالحرم والغزل والابتهار ومدح من لا يستحق المدح ولا يستحسن ذلك
منهم ولا يطرب على قولهم الا الغاوون والسفهاء والشطار وقيل الغاوون الراوون
وقيل الشياطين وقيل هم شعراء قريش عبد الله بن الزبعرى وهبيرة بن ابي وهب
المخزومي ومسافع عن عبد مناف وابو عزة الجمحي ومن ثقيف امية بن ابي الصلت
قالوا نحن نقول مثل قول محمد وكانوا يهجونه ويجتمع اليهم الاعراب من قومهم يستمعون
اشعارهم واهاجيهم وقرأ عيسى بن عمر والشعراء بالنصب على اضمار فعل يفسره
الظاهر قال ابو عبيد كان الغالب عليه حب النصب قرأ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ
وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ وسورة انزلناها وقرئ يتبعهم على التخفيف ويتبعهم
بسكون العين تشبيها لتبعه بعضد ذكر الوادي والهيوم فيه
تمثيل لذهابهم في كل شعب من القول واعتسافهم وقلة مبالاتهم
بالغلو في المنطق ومجاوزة حد القصد فيه حتى يفضلوا اجبن الناس
على عنترة واشحهم على حاتم وان يبهتوا البريء ويفسقوا التقي وعن الفرزدق
ان سليمان بن عبد الملك سمع قوله شعر فبتن بجانبي مصرعات وبت افض
اغلاق الختام فقال قد وجب عليك الحد فقال يا امير المومنين قد درأ الله

عنی الحد بقوله وانهم یقولون ما لا یفعلون استثنی الشعراء المومنین الصالحین الذین یکثرون
ذکر الله وتلاوة القرآن وکان ذلك اغلب علیهم من الشعر واذا قالوا شعرا قالوه فی توحید الله
والثناء علیه والحکمة والموعظة والزهد والآداب الحسنة ومدح رسول الله صلی الله
علیه وسلم والصحابة وصلحاء الامة وما لا باس به من المعانی التی لا یتلطخون فیها
بذنب ولا یتلبسون بشائنة ولا منقصة وکان هجاؤهم علی سبیل الانتصار
ممن یهجوهم قال الله تعالی لَا یُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوْءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ
وذلك من غیر اعتداء ولا زیادة علی ما هو جواب لقوله تعالی فَمَنِ اعْتَدٰی عَلَیْکُمْ
فَاعْتَدُوْا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰی عَلَیْکُمْ وعن عمرو بن عبید ان رجلا من العلویة
قال له ان صدری لیجیش بالشعر فقال فما یمنعك منه فیما لا باس به والقول
فیه ان الشعر باب من الکلام فحسنه کحسن الکلام وقبیحه کقبیح الکلام وقیل المراد
بالمستثنین عبد الله بن رواحه وحسان بن ثابت والکعبان کعب بن مالك
وکعب بن زهیر والذین کانوا ینافحون عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ویکافحون
هجاة قریش - وعن کعب بن مالك ان النبی صلی الله علیه وسلم قال له اُهْجُهُمْ
فوالذی نفسی بیده لَهُوَ اَشَدُّ عَلَیْهِمْ من النبل وکان یقول لحسان قل وروح القدس
معك - انتهی وذکر فی التفسیر البیضاوی وَالشُّعَرَآءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغَاوٗنَ واتباع محمد
صلی الله علیه وسلم لیسوا کذلك هو استیناف ابطل تعالی کونه شاعرا وقرره بقوله
اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ فِیْ کُلِّ وَادٍ یَّهِیْمُوْنَ لکن اکثر مقدماتهم خیالات لا حقیقة لها
واغلب کلماتهم فی النسیب بالحزم والغزل والابتهار وتمزیق الاعراض والقدح
فی الانساب والوعد الکاذب والافتخار الباطل ومدح من لا یستحقه والاطراء
فیه والیه اشار بقوله وَاَنَّهُمْ یَقُوْلُوْنَ مَا لَا یَفْعَلُوْنَ وکانه لما کان اعجاز القرآن من
جهة المعنی واللفظ وقدحوا فی المعنی بانه مما تنزلت به الشیاطین

وفی اللفظ بانہ من جنس کلام الشعراء تکلم فی القسمین وبین منافاۃ القرآن لہما ومضادۃ
حال الرسول صلی اللہ علیہ وسلم بحال اربابہا وقرأ نافع یتبعہم علی التخفیف وقرئ بالتشدید
وتسکین العین تشبیہا لبعہ بعضہ الا الذین امنوا وعملوا الصالحات وذکروا اللہ کثیرا
وانتصروا من بعد ما ظلموا استثناء للشعراء المؤمنین الصالحین الذین یکثرون ذکر اللہ ویکون اکثر
اشعارہم فی التوحید والثناء علی اللہ تعالیٰ والحث علی طاعتہ تعالیٰ ولو قالوا ہجوا ارادوا بہ الانتصار
ممن ہجاہم ومکافحۃ ہجاۃ المسلمین کعبد اللہ بن رواحۃ وحسان بن ثابت والکعبین وکان علیہ
الصلوۃ والسلام یقول لحسان قل فی روح القدس معک وعن کعب بن مالک انہ علیہ الصلوۃ والسلام
قال لہ اہجہم فوالذی نفسی بیدہ لہو اشد علیہم من النبل انتہی وذکر فی التفسیر الاحمدی اعلم ان الآیات
الدالۃ علی تقبیح الشعر اکثر من ان یحصی لانہ قال فی اکثر المواضع وما علمناہ الشعر ولما کانت
ہذہ الآیۃ ظاہرۃ فی ہذا المعنی ومشتملۃ علی فائدۃ الاستثناء اخترتہا فقولہ تعالیٰ والشعراء
یتبعہم الغاوون مبتدا وخبر ویتبعہم بالتشدید عند الاکثرین وقرأ نافع یتبعہم بالتخفیف
والمعنی لا یتبعہم علی باطلہم وکذبہم وتمزیق الاعراض والقدح فی الانساب ومدح من لا یستحق
المدح والہجاء ولا یستحسن دینا منہم الا الغاوون ای السفہاء او الراوون او الشیاطین او المشرکون
ہکذا فی المدارک وقیل الشعراء ہم شعراء قریش وقد نزل حین شعر الشاعران
فی باب الرسول علیہ السلام وجمعہ من الاسلاف وکانت الاعراب یحفظون تلک الاشعار ویقرؤنہا ہکذا ذکر
فی الحسینی نقلا عن البشیر وبشیر الی ذلک کلام صاحب الکشاف ایضا ویفہم من الزاہدی والبیضاوی وانہ رد
لما قالوا ان محمدا شاعر ولفظ القرآن من جنس کلام الشعراء یعنی ان محمدا لیس بشاعر لان الشعراء یتبعہم
الغاوون واتباع محمد لیسوا بغاوین فابطل بہ کونہ شاعرا ثم قررہ بقولہ تعالیٰ الم تر انہم فی کل واد
یہیمون وانہم یقولون ما لا یفعلون یعنی انہم فی کل واد من القول یتحدثون فی کل لغو وباطل
یخوضون ویقولون من الوعد ما لا یفعلون والہائم فی الاصل الذاہب علی وجہہ لا مقصد لہ وانما
قال ذلک لان اکثر مقدماتہم خیالات لا حقیقۃ لہا واغلب کلماتہم فی النسیب بالحرم والغزل
والابتہار والوعد الکاذب والافتخار الباطل ومدح من لا یستحقہ والاطراء فیہ

وغير ذلك على ما عرفت وفي الكشاف والمدارك وعن الفرزدق ان سليمان بن عبد الملك
سمع قوله شعر فبتن بجانبي مصرعات * وبت افض اغلاق الختام فقال قد وجب عليك الحد
فقال قد درأ الله عني الحد بقوله تعالى وانهم يقولون ما لا يفعلون حيث وصفهم بالكذب
والوعد ثم لما ذكر ان الشعراء يتصفون بالاوصاف الذميمة المذكورة وكان جماعة من الصحابة
رضي الله عنهم كعبد الله ابن رواحة وحسان بن ثابت والكعبين شعراء يهجون المشركين جوابا
لهجوهم وخافوا ان يكونوا موصوفين بهذه الصفات واقبلوا الى النبي صلى الله عليه وسلم نزل في حقهم
قوله تعالى الا الذين امنوا فهو استثناء مما سبق يعني ان الشعراء موصوف بالصفات المذكورة
الا الشعراء المومنين الذين يعملون الصالحات ويذكرون الله كثيرا اي يكون اكثر
اشعارهم في التوحيد والثناء على الله ورسوله والحث على طاعته وانتصروا من بعد ما ظلموا يعني لو قالوا
هجوا لاحد لم يريدوا به الهجو بل انما ارادوا به الانتصار ممن هجاهم من بعد ما كانوا مظلومين
ومكافحة هجاء المسلمين وذلك جائز لانه جزاء سيئة مثلها ولا يحب الله الجهر بالسوء من القول
الا من ظلم وقد قال عليه السلام لحسان قل وروح القدس معك وقال لكعب بن مالك اهجهم
فوالذي نفسي بيده لهو اشد عليهم من النبل هذا ما قالوا وبهذا القدر تم ما نحن فيه في بيان الشعر انتهى
ودر تفسير حسینی عرائس این مضامین نگین از نهانخانه بطن بدین آئین بر منصه رقم جلوه داده بنظر علمای
فحول درآورده که والشعراء وشاعران مشرک چون ابن زبعری وهبیره ومسافع امیه ثقفی يتبعهم الغاوون پیروی
ایشان میکنند سفهای عرب یعنی روایت ایشان در تفسیر علم الهدی رح نقل کرده که دو شاعر در باب حضرت رسالت
پناه صلی الله علیه وسلم ومذمت اسلام شعرها گفتند ومشرکان یاد گرفته میخواندند این آیت در شان ایشان
نازل شد الم تر انهم آیا نمی بینی که ایشان في كل واد در هر وادی از فنون کلام يهيمون سرگردان میشوند چون تشبیب
وهزل ومطایبه وطعن در انساب ومدح نامستحق وهجو نالائق وافراط در مدح وذم وامثال آن وانهم
وآنکه ایشان يقولون میگویند ما لا يفعلون آنچه نمیکنند یعنی بفسق ناکرده بر خود گواهی میدهند وپیغامهای
ناداده بکسی در سلک نظم میکشند واگر کسی تفحص اشعار اهل جاهلیت کند بر بسیاری ازین معنی مطلع
شود ودر تفسیر کواشی آورده که بعد از نزول این آیت حسان بن رواحه وجمعی از شعرای صحابه رضم

بجناب نبوت پناه صلی الله علیه وسلم آمده بموقف عرض رسانیدند که حق سبحانه میداند که ما شاعریم و این آیه
گفت می ترسیم که برین وصف بمیریم حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم فرمود که مومن جهاد میکند بشمشیر خود
و بزبان خود و شعر که شما در شان کفار میگوئید بر ایشان سخت ترست از تیغ و نیزه و این آیت نازل شد
که إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا شعرای متبوع مذکور همه بوادی سرگردانند مگر آنها که ایمان آورده اند وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ و عملهای شایسته کردند یعنی پیغامبر را علیه السلام ستائش نمودند و به هجو و مذمت کفار مشغول گشتند
وَذَكَرُوا اللَّهَ و یاد کردند خدای تعالی را در اشعار خود كَثِيرًا بسیار یعنی اکثر اشعار شعرای اسلامیه بتحمید و توحید
و تحریص بطاعت و تنبیه از غفلت وَانْتَصَرُوا و انتقام کشیدند از مشرکان مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا پس
از آنکه ستم دیده شده بودند بهجا یعنی هجو ایشان را بر ایشان رد کردند و حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم حسان را
گفت اهج المشرکین فان جبرئیل معک حضرت حقائق پناهی قدس سره در دیباچه دیوان اول آورده
که هر چند قادر حکیم جل ذکره در آیت کریمه وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ شعرا که سیاحان بحر شعر اند
جمع ساخته و کمند ملام استغراق در گردن ایشان انداخته گاه در غرقاب بحد و غایت غوایت می اندازد
و گاه تشنه لب در وادی حیرت و ضلالت سرگردان می سازد اما بسیاری از ایشان بواسطه صلاح
عمل و صدق ایمان در زورق امان إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ نشسته اند و بواسطه بادبان
وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا بساحل خلاص و ناحیه نجات پیوسته و یکی از افاضل گفته است شعر شاعرانی را که عادت
خواندن قرآن خدای هست از ایشان هم بقرآن ظاهر استثنای شان ؞ و ذکر فی التفسیر الکبیر
والشعراء یتبعهم الغاوون الم تر انهم فی کل واد یهیمون و انهم یقولون ما لا یفعلون الا الذین
و عملوا الصالحات و ذکروا الله کثیرا و انتصروا من بعد ما ظلموا و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب
ینقلبون اعلم ان الکفار لما قالوا لم لا یجوز ان یقال ان الشیاطین تنزل بالقرآن علی محمد
کما انهم ینزلون بالکهانة علی الکهنة و بالشعر علی الشعراء ثم انه سبحانه
فرق بین محمد صلی الله علیه وسلم و بین الکهنة فذکر ههنا ما یدل
علی الفرق بینه علیه السلام و بین الشعراء و ذلک هو ان الشعراء

يتبعهم الغاوون اى الضالون ثم بين تلك الغواية بامرين **الاول** انهم فى كل واد يهيمون
والمراد منه الطرق المختلفة كقولك انا فى واد وانت فى واد وذلك لانهم قد يمدحون الشيء
بعد ان ذموه وبالعكس وقد يعظمونه بعد ان استحقروه وبالعكس وذلك يدل على انهم
لا يطلبون بشعرهم الحق ولا الصدق بخلاف امر محمد صلى الله عليه وسلم فانه من اول
امره الى اخره بقى على طريق واحد وهو الدعوة الى الله تعالى والترغيب فى الاخرة والاعراض
عن الدنيا **الثانى** انهم يقولون ما لا يفعلون وذلك ايضا من علامات الغوات فانهم
يرغبون فى الجود ويرغبون عنه وينفرون عن البخل ويصرون عليه ويقدحون فى الناس بادنى
شئ صدر عن واحد من اسلافهم ثم انهم لا يرتكبون الا الفواحش وذلك يدل على الغواية
والضلالة واما محمد صلى الله عليه وسلم فانه بدأ بنفسه حيث قال الله تعالى له فلا تدع
مع الله الها اخر فتكون من المعذبين ثم بالاقرب فالاقرب حيث قال الله تعالى له وانذر
عشيرتك الاقربين وكل ذلك على خلاف طريقة الشعراء فقد ظهر بهذا الذى بينا ان حال
محمد صلى الله عليه وسلم ما كان يشبه حال الشعراء ثم ان الله تعالى لما وصف الشعراء
بهذه الاوصاف الذميمة بيانا لهذا الفرق استثنى عنهم الموصوفين بامور اربعة احدها
الايمان وهو قوله الا الذين امنوا وثانيها العمل الصالح وهو قوله وعملوا الصالحات
وثالثها ان يكون شعرهم فى التوحيد والنبوة ودعوة الخلق الى الحق وهو قوله وذكروا الله
كثيرا ورابعها ان لا يذكروا هجو احد الا على سبيل الانتصار ممن يهجوهم وهو قوله وانتصروا
من بعد ما ظلموا قال الله تعالى لا يحب الله الجهر بالسوء من القول الا من ظلم ثم ان الشرط
فيه ترك الاعتداء لقوله تعالى فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم
وقيل المراد بهذا الاستثناء عبد الله بن رواحة وحسان بن ثابت وكعب بن مالك
وكعب بن زهير لانهم كانوا يهجون قريشا وعن كعب بن مالك ان رسول الله صلى الله عليه
وسلم قال له اهجهم فوالذى نفسى بيده لهو اشد عليهم من رشق النبل

وکان یقول لحسان بن ثابت قل وروح القدس معک فاما قوله وسیعلم الذین ظلموا
ای منقلب ینقلبون فالذی عندی فیه والله اعلم انه تعالی لما ذکر فی هذه السورة
تزییل الحزن عن قلب رسوله صلی الله علیه وسلم من الدلائل العقلیة ومن اخبار الانبیاء المتقدمین
ثم ذکر الدلائل علی نبوته علیه السلام ثم ذکر سوال المشرکین فی تسمیتهم محمدا صلی الله
علیه وسلم تارة بالکاهن وتارة بالشاعر ثم انه تعالی بیّن الفرق بینه وبین الکاهن اولا
ثم بیّن الفرق بینه وبین الشاعر ثانیا ختم السورة بهذا التهدید العظیم یعنی ان الذین ظلموا
انفسهم واعرضوا عن تدبر هذه الآیات والتامل فی هذه البینات فانهم سیعلمون بعد ذلک ای
منقلب ینقلبون وقال الجمهور المراد منه الزجر عن الطریقة التی وصف الله بها هؤلاء الشعراء
والاول اقرب الی نظم السورة من اولها الی آخرها والله اعلم والحمد لله رب العلمین وصلواته علی سیدنا
محمد ن النبی الامی واله وصحبه اجمعین وعلی ازواجه امهات المؤمنین وعلی التابعین لهم
باحسان الی یوم الدین۔ ودر مدارج النبوة مذکور ست که درمیان صحابه غیر این سه کس مذکور
مشهور را نیز در شعر انوشته اند ابوسفیان بن الحارث بن عبد المطلب وعباس بن مرداس السلمی وعدی
ابن حاتم الطائی واحوال ایشان در مواضع سابقه معلوم شده ست وحمید بن ثور الهلالی الهذلی که شاعر
محمود بود وقدوم آورد برآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم وانشا دکرد قصیده را که در اولش این ست شعر
اَصْبَحَ قَلْبِیْ مِنْ سُلَیْمٰی مُقْصَدًا ۔ اِنْ اَخْطَأَ مِنْهَا وَاِنْ تَعَبَّدَا ۔ ودر آخر میگوید شعر حَتّٰی اَتَانَا
رَبُّنَا مُحَمَّدٌ یَتْلُوْا مِنَ اللّٰهِ کِتَابًا مُرْشِدًا ۔ ونیز همون کتاب در باب السماع فرموده است نه آنکه
نظم بر نثر تفوق دارد که آن موزون ست واین ناموزون ونه فرقی که درمیان موزون وناموزون ست
بر اولو الالباب ظاهر وهویداست بعضی شعرگوئی را منسوب بکفر کنند وآیه کریمه الشعراء یتبعهم
الغاوون دلیل آرند وغافل از استثنای آیه کریمه که آخرش الا الذین امنوا وعملوا الصالحات
واقع ست اگر فی الحقیقت چنین بودی جناب ولایت مآب علی علیه السلام ودیگر ائمه اطهار
علیهم التحیات واصحاب کرام علیهم الرضوان ومشایخ کبار امت وعلمای نامدار ملت قدس الله سرهم

هرگز بطرف شعر التفات نفرمودند و در حق شاعران الشعراء تلامیذ الرحمن تلفظ نمی و جناب
حضرت سرور کائنات صلی الله علیه وسلم باصلاح قصیدهٔ کعب بن زهیر توجه نفرمودی و نیز قصائد حسان
ابن ثابت که در زمانهٔ رسول مقبول صلی الله علیه وسلم بود و بمدحت آنجناب نبوت مآب تصنیف کرده بحضور
معروض میداشت و صلهٔ تحسین می یافت دلیلی ست قوی بر فضیلت شعر و شاعری حضرت فریدالدین عطار
گوید شعر شاعری جزویست از پیغمبری ÷ جاهلانش کفر خوانند از خری ÷ هزل گویان و هذیان سرایان
مردودان طائفهٔ مقبولان شعراند هزل گو هر چند طبعش عالی و کلامش موزون باشد مقبول خاطر عقلا نمی
گردد سخن را که جوهریست لطیف و زبان را که آلهٔ نطق ست شریف هرگز بمذمت و دشنام و لغویات و
واهیات آلوده ساخت شعر به نطق آدمی بهتر ست از دواب ÷ دواب از تو به گر نگوئی صواب ÷
و همچنین اکثر صحابه و تابعین و تبع تابعین و صلحای امت شعرگوئی و سخن پروری و مداحی کرده اند بروایات
صحیحه آمده است پس بقول نبی کریم صلی الله علیه وسلم عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِيْنَ
شاعریت و مداحیت بر کل امت سنت گردید حقا که در عالم احدی نیست که کلمهٔ موزون از زبان او برآمده
باشد چنانچه در کلمات الشعرا این عبارت ثبت نموده فقیر حقیر محمد افضل سرخوش واضح میگرداند که سخن قدیم
است و لایزال زیرا که کلام از جملهٔ صفات سبعهٔ الهی ست و چون ذاتش قدیم و لایزال ست صفاتش
نیز می باید که قدیم و لایزال باشد غرض تا بهار نطق در جوش ست هر معانی رنگارنگ گلفروش و
در جمیع افواه و السنه مرتبهٔ کلام موزون از ناموزون و نظم از نثر زیاده و افزون ست بیت
آب بود معنی روشن غنی ÷ خوب اگر بسته شود گوهر ست ÷ گواه صدق این دعوی مصرع برجسته ع
بسم الله الرحمن الرحیم ÷ ست که دیباچه طراز و عنوان آرای قرآنست فهرست ابروان ابالای چشمهای خوبرویان
و خوش نگاهان حکما گویند که در بدن آدمی عجائب بسیار ست اما دو چیز بغایت غریب و نادر ست که عقل در
ادراک آن عاجز و قاصر اول جستن نبض که بی نطق خبر از اختلاف و اعتدال امزجه میدهد و اطبا از ان
بر سقم و صحت ابدان مطلع میگردند دوم شعر یعنی کلام موزون که گرچه بر باد بیش نیست بحیه لطافت و متانت
و بلاغت و فصاحت و نزاکت ترکیب می یابد که موجب یادگار و باعث زندگی نام در روزگار میگردد

[illegible]

بنطق آدمی برترست پس آدم ز آنکو سخنور ترست + نسبت شعرای کرام با انبیا علیهم الصلوة والسلام اقرب و اوقع ست زیرا که رجوع این و طائفهٔ علیه همیشه بمبدئی فیاض و عالم غیبست شیخ نظام الدین گنجوی میفرماید بیت پیش و پس قلب صف کبریا + پس شعرا آمد و پیش انبیا + و در بالا بدمنه وردّه که شعر کلام ست موزون حسن او حسن ست و قبیح او قبیح ست + ش + قوله شعر کلام ست این قول ترجمهٔ این حدیث شریف ست الشعر کلام حسنه حسن و قبیحه قبیح کذا فی المشکوة قوله حسن او حسن ست اگر مضمون مشتمل باشد بر حمد خدا یا نعت رسول صلی الله علیه وسلم یا تحریص بر ذکر خدا و عبادات با مسائل دینیه پس گفتنش و خواندن هر دو موجب ثواب ست و اگر مشتمل باشد بر امر مباح پس مباح ست و اگر متضمن باشد بر امر ممنوعه مثل بیان سراپا و خال و خط امردی یا زنی صاحب حسن که دران تعین زنده موجود باشد یا هجو مسلمانی غیر ظالم پس انشا و انشادش هر دو حرام و اگر دران فی شخص غیر معین موجود یا معین میت باشد مضائقه ندارد کذا فی العینی شرح الکنز پس ازین مفهوم گردید که بیان سراپا و خال و خط امردی یا زنی بر سبیل غیر تعین یا بصورتیکه معینه میت باشد یا ممدوح هم وطن مداح نباشد جائز است و مباح و اگر آن نسا و امردان صاحب کمالات بوده باشند پس بیان خال و خط ایشان از مستحبات ست چه ایشان مظهر تجلیات الهیه اند انتهی و در مشکوة آورده است که ابو مسعود انصاری رضی الله عنه که او را بدری نیز میگویند یا بسبب آنکه در غزوهٔ بدر حاضر بود یا بجهت آنکه مسکن وی وادی بدر بود و صحابی دیگر از اعیان صحابه با هم نشسته بودند و سماع غنا میکردند مردی دیگر که حاضر بود شنیدن ایشان غنا را بروی گران آمد و انکار نمود و گفت ای صاحبی رسول الله انتما ای دو یار پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم شما سرود میشنوید ایشان گفتند اگر میخواهی که تو نیز بشنوی با ما بنشین و بشنو و اگر نه برو اذن داده است ما را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم که بشنویم و این در عروسی بود و تغنی دران باتفاق مباح ست

اشعار

این سخنی چند که من گفته ام	گوهر ناسفته نگر سفته ام

بلبل این نوگل باغ خودم … باده کش جام ایاغ خودم
شاه سخن را بسخن میشناس … سکهٔ نور از کهن میشناس
بشنو از انصاف اگر مقبلے … شعر بود حجت روشن دلے
در شرف شعر رسولؐ خدا … گفت بسے قول بمدح و ثنا
شعر که اصحابؓ نبیؐ گفته اند … چون در و یاقوت و گہر سفته اند
شعر علیؓ گفت و حسینؓ و حسنؓ … کعب و انس گفت و اویسؓ قرن
شعر که حسان عرب گفته است … سید کونین پذیرفته است
منع ز اشعار نکردش نبیؐ … تائب از ان کار نکردش نبیؐ
بلکه برو کرد ہزار آفرین … سید کونین رسولؐ امین
شعر بسے خوانده ام از اولیا … شعر بسے دیده ام از اصفیا
شعر که در فقه حرام آمده … آن ہمه اشعار عوام آمده
گاه بطمع وصف خسان میکنند … گاه بحسد ہجو کسان می کنند
در صفت شعر گواه متین … رو بصحیحین و بمشکوٰة بین
تابع غاودن که حقارت شده … از پئے آن قوم اشارت شده
کان شعرا وصف بتان کرده اند … رغم نبیؐ کفر عیان کرده اند
در صفت شاعر مومن خدا … گفت در آن آیهٔ ثانی ثنا
بی خردی چند بطبع غبیٔ … فرق نکردند ز نبے تا نبیٔ
دشمن شعر اند بذہن سقیم … طعنه زنانند بطبع سلیمؑ
طبع غبیٔ دشمن شاعر بود … خصم نبیؐ ابله و کافر بود
بود اگر شعر قبیح و کریه … نسخهٔ منظومه نکردے فقیه
ہست باشعار فوائد بسے … مسئلهٔ فقه و عقائد بسے

مجتہدان شعر بذیرفتہ اند	نکتۂ اغراق بسے گفتہ اند
شعر کہ در وعظ و نصایح بود	پاک ز اطوار قبایح بود
شعر کہ آن در خط و خال آمدہ	سر بسرش رنج و وبال آمدہ
شعر چو انسان بشرف ظاہر ست	لیک درو مومن و ہم کافر ست
مثلہ سخن گفتہ ام از صد طرب	نیست درو صورت لہو و لعب
صورت حال آمدہ در قال من	نیست برون قال من از حال من
این ہمہ حالت کہ مرا رو نمود	از دو موہبت پیر بود
پیر کہ آن ہادی راہ خدا ست	در ہمہ شیخان جہان مقتدا ست
شیخ جہان مہر علیؓ غوث نام	ہست مرا مرشد عالی مقام
چشم خدا بین شدہ پر نور ازو	اہل حقائق شدہ مسرور ازو
سینۂ او مخزن اسرار بود	جبہۂ او مطلع انوار بود
سخت دلان نرم ازو میشدند	سرد دمان گرم ازو میشدند
تا کہ بود کرسی و لوح و قلم	رحمت حق باد برو دمبدم
مظہر حق ست بعلم و کمال	سومی سخن گفتن نازک خیال
باد خدای دو جہان یاورش	شاہ اقبال ابد در برش

الباب الثانی فی اثبات الاستمداد من حضرات الاولیاء رضی اللہ عنہم فی الحیوۃ وبعد الممات وبیان بعض حالات الحضرۃ الغوثیۃ علی ابائہ وعلیہ الصلوٰۃ والتحیۃ وفیہ بعض مسائل زیارۃ القبور

آنچہ شیخ عبد الحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ علیہ در باب زیارت قبور از شرح مشکوٰۃ نوشتہ زیارت قبور

مستحب است باتفاق زیرا که سبب رقت قلب و تذکره موت و بوسیدگی استخوان و فنای دنیا
است و جز آن از فوائد و عمده در آن دعا و استغفار برای ایشان است و باین وارد
شده است سنت و بود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که به بقیع میرفت و سلام میداد بر اهل آن
و استغفار میکرد برای ایشان و اما استمداد باهل قبور در غیر نبی صلی الله علیه وسلم یا غیر انبیا علیهم السلام
منکر شده اند آنرا بسیاری از فقها و میگویند نیست زیارت مگر برای دعای موتی و استغفار برای
ایشان و رسانیدن نفع بایشان بدعا و استغفار و تلاوت قرآن و اثبات کرده اند آنرا مشائخ صوفیه
قدس الله اسرارهم و بعض فقها رحمة الله علیهم و این امری محقق و مقرر است نزد اهل کشف و کمال از ایشان
تا آنکه بسیاری را فیوض و فتوح از ارواح رسیده و این طائفه را در اصطلاح ایشان اویسی خوانند امام شافعی
گفته است قبر موسی کاظم تریاق مجرب است مر اجابت دعا را و حجة الاسلام امام محمد غزالی گفته هر که استمداد کرده شود
بوی در حیات استمداد کرده میشود بوی بعد از وفات و یکی از مشائخ عظام گفته است دیدم چهار کس را از مشائخ
که تصرف میکنند در قبور خود مانند تصرفهای ایشان در حیات خود یا بیشتر شیخ معروف کرخی و شیخ عبد القادر
جیلانی و دو کس دیگر را از اولیا شمرده و مقصود حصر نیست آنچه خود دیده و یافته است گفته و سیدی احمد بن زروق
که از اعاظم فقها و علما و مشائخ دیار مغرب است گفت که روزی شیخ ابو العباس حضرمی از من پرسید که امداد حی اقوی
است یا امداد میت من گفتم قومی میگویند که امداد حی قوی تر است و من میگویم که امداد میت قوی تر است
شیخ گفت نعم زیرا که وی در بساط حق است و در حضرت اوست و نقل درین معنی ازین طائفه بیشتر از آن است
که حصر و احصا کرده شود و یافته نمی شود در کتاب و سنت و اقوال سلف صالح که منافی و مخالف این باشد
و رد کند این را و بتحقیق ثابت شده است بآیات و احادیث که روح باقی است و او را علم و شعور بزائران
و احوال ایشان ثابت است و ارواح کاملان را قربی و مکانتی در جناب حق ثابت است چنانکه در حیات بود یا بیشتر
از آن و اولیا را کرامات و تصرف در اکوان حاصل است و آن نیست مگر ارواح ایشان را و ارواح باقی است و متصرف
حقیقی نیست مگر خدا عز شانه و همه بقدرت اوست و ایشان فانی اند در جلال حق در حیات و بعد از ممات پس اگر
داده شود مر احدی را چیزی بوساطت یکی از دوستان حق و مکانتی که نزد خدا دارد دور نباشد چنانکه

در حالت حیات بود و نیست فعل و تصرف در هر دو حالت مگر حق را جل جلاله و عم نواله و نیست چیزے که فرق کند میان هر دو حالت و یافته نشده است دلیلی بر آن در شرح شیخ ابن حجر هیتمی مکی در شرح حدیث لعن الله الیهود والنصاری اتخذوا قبور انبیائهم مساجد گفته است که این بر تقدیری ست که نماز گذارد بجانب قبر از جهت تعظیم وے که آن حرام ست باتفاق و اما اتخاذ مسجد در جوار پیغمبر یا ولیے و نماز گزاردن نزد قبر وے نه بقصد تعظیم قبر و توجه بجانب قبر بلکه بنیت حصول مدد از وے تا کامل شود ثواب عبادت ببرکت قبر و مجاورت مر آن روح پاک را حرجے نیست در آن و در آخر این باب در مشکوٰة حدیث آورده وعن عائشة رضی قالت کنت ادخل بیتی الذی فیه رسول الله صلی الله علیه وسلم وابی وانی واضع ثوبی واقول انما هو زوجی وابی فلما دفن عمر فوالله ما دخلته الا وانا مشدودة علی ثیابی حیاء من عمر رواه احمد و درین حدیث دلیلی واضح ست بر حیات میت و علم وی آنکه واجب است احترام میت نزد زیارت و بخصوص صالحان و مراعات ادب قدر مراتب ایشان چنانچه در حالت حیات ایشان بود زیرا که صالحان را مددی بلیغ ست مر زیارت کنندگان خود را باندازه ادب ایشان کذا فی شرح الشیخ رحمه الله و در کتاب الجهاد در قصه قتال بدر از مشکوٰة این حدیث آورده وعن قتادة قال ذکر لنا انس بن مالک عن ابی طلحة ان النبی صلی الله علیه وسلم امر یوم بدر باربعة وعشرین رجلا من صنادید قریش فقذفوا فی طوی من اطواء بدر خبیث مخبث وکان اذا ظهر علی قوم اقام بالعرصة ثلث لیال فلما کان ببدر الیوم الثالث امر براحلته فشد علیها رحلها ثم مشی واتبعه اصحابه حتی قام علی شفة الرکی فجعل ینادیهم باسمائهم واسماء ابائهم یا فلان بن فلان ویا فلان بن فلان ایسرکم انکم اطعتم الله ورسوله فانا قد وجدنا ما وعدنا ربنا حقا فهل وجدتم ما وعد ربکم حقا فقال عمر یا رسول الله ما تکلم من اجساد لا ارواح لها قال النبی صلی الله علیه وسلم والذی نفس محمد بیده ما انتم باسمع لما اقول منهم وفی روایة انتم باسمع منهم ولکن لا یجیبون متفق علیه وزاد البخاری قال قتادة احیاهم الله حتی اسمعهم قوله توبیخا وتصغیرا ونقمة وحسرة وندما گفت شیخ رحمه الله

بحث این حدیث بدانکه این حدیث صحیح متفق علیه صریح ست در ثبوت سماع مر اموات را از حصول
علم مر ایشان را بآنچه خطاب کرده میشود و همچنین در حدیث مسلم آمده است که میت میشنود کوفتن نعال
مردم را وقتیکه برمیگردند از دفن و همچنین آنکه در زیارت آن حضرت صلی الله علیه وسلم اهل بقیع را آمده که
سلام کرد بر ایشان و خطاب کرد مر ایشان را و گفت سلام بر شما ای اهل دیار مسلمانان آمد شما را آنچه وعده
کرده شده بودید و ما نیز ان شاء الله تعالی میپیوندیم بشما زیرا که خطاب با کسی که نشنود و نفهمد معقول نیست نزدیک
است که شمار کرده شود از جمله عبث و در حدیث ترمذی آمده که چون زیارت کرد عائشه رضی الله عنها قبر برادر
خود را عبد الرحمن بن ابی بکر بمکه خطاب کرد او را و گفت اگر حاضر میشدم وقت موت تو دفن نمیکردم ترا مگر آنجا
که مرده بودی و اگر حاضر میشدم در ان وقت زیارت نمیکردم ترا چنانکه در باب زیارت القبور گذشت
و نقل کرده است شیخ ابن الهمام در شرح هدایه که اکثر مشائخ حنفیه برانند که میت نمیشنود و تصریح کرده اند
در کتاب الایمان که اگر کسی سوگند خورد که کلام نکنم او را پس کلام کرد او را بعد از مردن او حانث نمیگردد
زیرا که یمین منعقد میگردد بر کسیکه در وی حیثیت قابلیت فهم دارد و میت این چنین نیست و جواب داده اند از
جماعه از حدیث مسلم که ناطق ست بسماع میت قرع نعال مردمان را بآنکه این مخصوص بوقت نهادن میت
در قبر ست از برای مقدمه سوال و این تخصیص خلاف ظاهر ست و دلیلی نیست بران و ظاهر حدیث آنست
که این حالت حاصل ست میت را در قبر و جواب داده اند ازین حدیث مذکور درین باب که نص ست
در خلاف مذهب ایشان گاهی بآنکه این مخصوص ست بآن حضرت صلی الله علیه وسلم و معجزه اوست و زیادة
حسرت ست کافران را و پوشیده نماند که حمل برین مجرد احتمال و تاویل ست که حمل نمی توان کرد بر وے
تا قائم نشود دلیل بر استحالت سماع و پروردگار عز و جل قادر ست بران و بنسبت حواس و ادراک عادی
ست و بمجرد خلق باری تعالی ست چنانکه در کتب مذهب مقرر شده است و گاهی جواب میدهند بآنکه آن از
باب ضرب المثل ست و مراد حقیقت کلام نیست و این جواب از اول بعیدتر ست و ضعیف تر و بنای
ایمان بر عرف و عادت ست نه بر حقیقت فافهم و قوی ترین وجوه تاویل ایشان آن ست
که این روایت مردود ست از عائشه رضی الله عنها که چون این از عمر رضی الله عنه شنید گفت چگونه

چگونه گوید این را رسول الله صلی الله علیه وسلم وحال آنکه میگوید خدا تعالی إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَمَا أَ
بِمُسْمِعٍ مَّنْ فِي الْقُبُورِ ونیستی تو ای محمد سخن شنوانندہ کسانی را که در قبرها اند کذا قال الشیخ ابن الهمام
و در مواهب لدنیه میگوید که تاویل کرده است عائشه رضی الله عنها و گفته است که مراد پیغمبر صلی الله
علیه وسلم آنست که بگوید ایشما الآن میدانید که آنچه من میگفتم حق ست و گفته که وهم شد عمر رض را که بجای علم سمع گفت
وبالجمله عائشه رض انکار کرد سماع موتی را و استدلال کرد باین دو آیت قرآنی که مذکور شدند ولیکن علما جوابها داده اند
از قول عائشه رض و استدلال او بقرآن و قبول نکرده اند این قول را از عائشه رض و در مواهب لدنیه نقل کرده اند
از اسماعیلی که گفته بود نزد عائشه رض از فهم و ذکا و کثرت روایت و غوص در غوامض علوم آنچه زیاده بر آن
متصور نباشد لیکن سبیل نیست بسوی رد روایت ثقه مگر بنص که مثل او باشد و دلالت کند بر نسخ یا تخصیص
یا استحاله آن و مراد بآیت قرآنی آنست که تو نمی شنوانی بلکه خدا تعالی می شنواند و نیز مراد بموتی و بمن فی القبور
کافرانند و مراد بسماع عدم اجابت ست حق را بدلیل آنکه این دو آیت نازل شده در دعوت کفار
بایمان و عدم اجابت ایشان مر حق را و نیز گفته اند که مراد بموتی موتی القلوب اند و بقبور اجساد ایشان که در وی
آن دلها مرده افتاده است و تحقیق ذکر کرده است در مواهب لدنیه که در مغازی محمد بن اسحاق باسناد
جید و امام احمد بن حنبل نیز باسناد حسن از عائشه رض مثل حدیث عمر رض آورده پس گویا عائشه رجوع کرده از انکار
بسبب آنچه ثابت شد نزد وی از روایت این صحابه کبار زیرا که وی رضی الله عنها حاضر نبود در آن قضیه
و در شروح صحیح بخاری نیز مثل این کلام مذکور شده و تمسک کرده اند جماعه که اثبات سماع میکنند بقول
قتاده که در آخر حدیث مذکور شد که حاصل او آنست که موتی را در قبور حالتی و قسمی از حیات می بخشند که حاصل
میشود بآن سماع و درین قول قتاده تخصیص بآنحضرت نیست صلی الله علیه وسلم که بطریق معجزه واقع
شده است و نه تخصیص باین اموات بلکه خدا قادرست که آن حالت در همه اموات نیز پیدا کند از شخص
که باشد در هر زمان که بود فتدبر وبالله التوفیق و درینجا سخن دیگر ست که فرضا اگر از ثبوت سماع نیز گذریم
باعتبار آنکه سماع بحاسه سمع میباشد و سمع بخرابی بدن خراب شد بگوئیم از نفی سمع نفی علم لازم نمی آید و علم بروح
بود که باقی ست پس علم بمبصرات و مسموعات حاصل باشد نه بر وجه ابصار و سمع چنانکه بعضی متکلمان سمع و بصر

الهی تعالی را بعلم بمسموعات و مبصرات تاویل کرده اند بتخصیص وارد شده اخبار و آثار در علم موتی
باحوال زیارت کنندگان و شناختن ایشان را تا آنکه آمده است که زیارت روز جمعه محبوب تر است زیرا که
درین روز علم میت اتم و اکمل می باشد و احوال زائرین بر ایشان اکشف و اظهر و نیز شک نیست
در حصول علم مر موتی را در آخرت و برزخ و بتحقیق پیر اسلام چنانکه عائشه رض گفته و متفق علیه ست که مرد
بحدیث پس ممکن ست علم باحوال دنیا و اهل دنیا و چیست دلیل بر زوال این علم و نسیان آن با وجود
بقای روح و آمده است که کافران تمنا خواهند کرد عود بدنیا و آمده است که چون میت از سوال منکر و نکیر
جواب بخیر دهد و راحت یابد آرزو میکند و میگوید ای کاش کسی باشد که خبر کند باهل من که مرا اتم و خوشم
و بالجمله کتاب و سنت مملو و مشحون اند باخبار و آثار که دلالت میکنند بر وجود علم مر موتی را بدنیا و اهل آن
پس منکر نشود آنرا مگر جاهل باخبار و منکر دین و گفتم من بخدا توفیق و اما استمداد باهل قبور منکر شده اند آنرا
بعض فقها اگر انکار از جهت آنست که سماع و علم نیست ایشان را بزائران و احوال ایشان پس بطلان او
ثابت شد و اگر بسبب آنست که قدرت و تصرف نیست مر ایشان را در آن مواطن تا مدد کنند بلکه محبوس و
ممنوع اند و مشغول اند بآنچه عارض شده است مر ایشان را از محنت و شدت و آنچه باز داشته از دیگران
گاه این کلیه نمی ماند خصوصا در شان متقین که دوستان خدا اند شاید که حاصل شود ارواح ایشان را از قرب
در برزخ و منزلت و قدرت بر شفاعت و دعا و طلب حاجات مر زائران را که متوسل اند بایشان چنانکه
در روز قیامت خواهد بود و چیست دلیل بر نفی آن و تفسیر کرده است بیضاوی کریمه والنازعات غرقا
را الآیه بصفات نفوس فاضله در حال مفارقت از بدن که کشیده میشوند از ابدان و نشاط میکنند
بسوی عالم ملکوت و سیاحت میکنند در آن پس سبقت میکنند بحظایر قدس پس میگردانند بشرف
و قوت از مدبرات ولیت شعری چه میخواهند ایشان باستمداد و امداد که این فرقه منکر اند آنرا آنچه ما میفهمیم
از آن اینست که داعی محتاج فقیر الی الله دعا میکند خدا را و طلب میکند حاجت خود را از جناب عزت
و غنای وی و توسل میکند بروحانیت این بنده مقرب و مکرم در درگاه عزت وی و میگوید خداوندا
به برکت این بنده تو که رحمت کرده بروی و اکرام کرده او را بلطف و کرمی که بوی داری برآورده گردان

حاجت مرا که تو معطی کریمی یا نداء میکنند این بندهٔ مکرم و مقرب را که ای بندهٔ خدا و ولی وی شفاعت کن
و مراد بخواه از خدا که بدهد مسئول و مطلوب مرا و قضا کند حاجت مرا پس معطی و مسئول و مامول پروردگار
است تعالی و تقدس و نیست این بنده درمیان مگر وسیله و نیست قادر و فاعل و متصرف در وجود مگر حق سبحانه
و اولیای خدا فانی و هالک اند در فعل الهی و قدرت و سطوت وی و نیست ایشان را فعل و قدرت و تصرف اکنون
که در قبور اند و نه در آن هنگام که زنده بودند در دنیا و اگر این معنی که در امداد و استمداد ذکر کردیم موجب
شرک و توجه بما سوای حق باشد چنانکه منکر زعم میکند پس باید که منع کرده شود توسل و طلب دعا از صالحان
و دوستان خدا در حالت حیات نیز و این ممنوع نیست بلکه مستحب و مستحسن است باتفاق شایع است
در دین و اگر میگویند که ایشان بعد از موت معزول شدند و بیرون آورده شدند از آن حالت که کرامت
که بود ایشان را در حالت حیات چیست دلیل بر آن یا گویند که مشغول و ممنوع شدند بانچه عارض شد
از آفات بعد از ممات پس این کلیه نیست و دلیل نیست بر دوام و استمرار آن تا روز قیامت نهایت آنکه
این کلیه نباشد و فائدهٔ استمداد عام نباشد بلکه ممکن است که بعضی منجذب باشند بعالم قدس و مستهلک باشند
در لاهوت حق چنانکه ایشان را شعوری و توجهی بعالم دنیا نمانده باشد و تصرفی و تدبیری در وی چنانکه در عالم
نیز از تفاوت حال مجذوبان و متمکنان ظاهر میگردد و نعم اگر زائران اعتقاد کنند که اهل قبور متصرف و مستبد
و قادر اند بی توجه بحضرت حق و التجا بجناب وی تعالی چنانکه عوام و جاهلان غافلان اعتقاد دارند و چنانکه
میکنند آنچه حرام و منهی عنه است در دین از تقبیل قبر و سجده مر آنرا و نماز بسوی وی و جز آن از آنچه نهی و تحذیر
واقع شده است این اعتقاد و این افعال ممنوع و حرام خواهد بود و فعل عوام اعتباری ندارد و خارج بحث است
و حاشا از عالم بشریعت و عارف باحکام دین که اعتقاد کند این اعتقاد را و این فعل را بکند و آنچه مروی
و محکی است از مشائخ اهل کشف در استمداد از ارواح کمل و استفاده از آن خارج از حصر است مذکور است
در کتب و رسائل ایشان و مشهور است میان ایشان حاجت نیست که آنرا ذکر کنیم و شاید که منکر و متعصب
سود نکند اورا کلمات ایشان عافانا الله من ذلک سخن درینجا از وجه علم و شریعت است آری مروی
و مسنون در زیارت سلام بر موتی و استغفار مر ایشان را و قراءت قرآن است و لیکن درینجا نفی از استمداد نیست

پس نه باید برای امداد مر موتی را واستمداد از ایشان هر دو باشد بر اتفاق و انحال اگر مزیت باید داد نسبت
که خلاف در غیر انبیاست صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین که ایشان احیا اند بحیات حقیقی دنیاوی
باتفاق و اولیا بحیات اخروی و معنوی و کلام درین مقام بحد اطناب و تطویل کشید بر رغم منکران
که در قریب این زمان فرقه پیدا شده اند که منکر اند استمداد و استعانت را از اولیا خدا که نقل کرده اند
ازین دار فانی بدار بقا و زنده اند نزد پروردگار خود و مرزوق اند و خوشحال اند و مردم را از ان شعور
نیست و متوجهان بجناب ایشان را مشرک بخدا و عبده اصنام میدانند و میگویند انچه میگویند و عمرها ست
که تحقیق و تفصیل این مسئله مخطور خاطر فاتر بود و الآن توفیق الٰهی باین مساعدت کرد والحمد لله اللهم
ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه و ارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه والله اعلم وعلمه احکم
و مولانا عبد العزیز قدس سره العزیز در تفسیر خود به تفسیر آیه اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَاِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ آورده
لیکن درینجا باید فهمید که استعانت از غیر بوجهی که اعتماد بران غیر باشد و او را مظهر عون الٰهی نداند حرام ست
و اگر التفات محض بجانب حق ست و او را یکی از مظاهر عون الٰهی دانسته و نظر بکارخانه اسباب و حکمت او تعالی
در ان نموده بغیر استعانت ظاهری نماید دور از عرفان نخواهد بود و در شرع نیز جائز و روا ست و انبیا
و اولیا این نوع استعانت بغیر کرده اند و در حقیقت این نوع استعانت بغیر نیست بلکه استعانت
بحضرت حق ست لا غیر انتهی و در مدارج النبوة مذکور ست که فاطمه خزاعیه گفت که روزی در صحرای
احد میگذشتم گفتم السلام علیک یا عم رسول الله آواز شنیدم و علیک السلام ورحمة الله وبرکاته
و ظاهر است که این احادیث هم دلیل ندا بر غائب و هم دلیل سماع و علم و ادراک موات اند در عموم مومنین
چنانچه شیخ در جمله تصانیف خود مثل جامع البرکات و شرح مشکوة و شرح سفر السعادت و جذب القلوب
و ما ثبت من السنة و مدارج النبوة تحقیق آن فرموده است و اثبات کرده است که عموم مومنین را
سماع و علم و ادراک حاصل ست بعد ممات بلا خلاف علما عقائد اهل سنت و جماعت و حدیثی
یا آیتی یا دلیلی برد آن وارد نشده و انچه از راه انکار و تعصب بعضی آورده اند جواب همه شبهات
نوشته و رسیدن سلام مومنان موتی و رد جواب آنها مر سلام احیا را از بسیاری احادیث بثبوت رسیده

در کتب مصنفۂ وی موجود ست چنانچہ در جذب القلوب نوشتہ کہ تمامہ اہل سنت و جماعت عقیدہ
دارند بہ ثبوت ادراکات مثل علم و سمع مر سائر اموات را از احاد بشر خصوصاً انبیا را علیہم السلام
و قطع میکنیم بعود حیات مر ہر میت را در قبر چنانچہ در احادیث ورود یافتہ و وارد نشدہ کہ بعد از عود حیات
در قبر بار دیگر موت عود میکند بلکہ نعیم قبر و عذاب آن را تا قیام قیامت ادراک می کنند انتہی و در
مدارج النبوۃ نوشتہ است اما علم و سماع شک نیست در ثبوت آن مر ایشان را یعنی شہدا را بلکہ سائر اموات
را کما صرح بہ العلما انتہی ۔ و در مقام دیگر ہمین کتاب میفرمایند و بالجملہ اخبار و آثار در سماع موتی و علم
و شعور بسیار ست و دلیلی قاطع برخلاف آن بہ ثبوت نپیوستہ و کلام درین مقام در شرح مشکوٰۃ مستوفی
ذکر کردہ شد واللہ و رسولہ اعلم ، انتہی بعبارتہ ، و صلوٰۃ و سلام بطفیل رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم
بر اصحاب و آل و اہل بیت و عشیرہ و عترہ و خدام وی صلی اللہ علیہ و علیہم اجمعین کہ در احادیث واقع ست
رسیدن آن ثابت ست و شکے نیست دران و چون سلام بعوام مومنین در قبر بلا وسیلہ ملائکہ خاص
بسمع ایشان رسد در خواص چرا نرسد و حال آنکہ از صلوٰۃ و سلام بر ایشان بطفیل خود خبر دادہ است
مخبر صادق پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم اگر فرستادن صلوٰۃ و سلام مہمل بودے و نرسیدے و نفع
و ترقیاتیکہ بدان متعلق ست نبودے آل و اصحاب خود را داخل صلوٰۃ و سلام بلا فرق قرب و بعد نفرمودے
و ظاہر ست کہ این صلوٰۃ و سلام بر مومنین و آل و اصحاب از قرب و بعد یا ملائکہ رسانند یا بسمع خاص ایشان
باشد قال جل جلالہ و عز شانہ و توالی احسانہ فی تنزیلہ المحکم هُوَ الَّذِيْ يُصَلِّيْ عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهٗ لِيُخْرِجَكُمْ
مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ؕ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِيْنَ رَحِيْمًا و در جذب القلوب مذکور ست کہ عبد الحق
کہ از اکابر علما و ائمہ حدیث ست در احکام صغری باسناد صحیح از ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت آرد
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہیچ احدے بقبر برادر مومن خود کہ ورا در دنیا مے شناخت نگذرد و بر وے
سلام نکند مگر آنکہ برادر وی او را بشناسد و رد سلام وے بکند و ابن عبد البر نیز این حدیث
را روایت کردہ و تصحیح نمودہ چنانچہ ابن تیمیہ آنرا نقل کردہ است باندک تفاوتے در لفظ
و ابن ابی الدنیا او از ابوہریرہ نیز ہمچنین روایتے آوردہ انتہی بعبارتہ و فی المرقاۃ شرح المشکوٰۃ للملا

علی القاری قال الانبیاء فی قبورهم احیاء والعرض فی السماع بعد الموت لیس مخصوصاً بالانبیاء بل سائر الموتی یسمعون السلام والکلام ویعرض علیهم اعمال اقاربهم فی بعض الایام نعم الانبیاء یکون حیاتهم علی الوجه الاکمل۔ وقال الحکیم ترمذی الارواح تجول فی البرزخ فتبصر احوال الدنیا۔ وفی المواهب اللدنیة للعلامة القسطلانی من انتقل الی عالم البرزخ من المومنین یعلم احوال الاحیاء غالبا۔ قال المجاهد ان الرجل یبشر بصلاح ولده فی قبره انتهی ترجمہ در مرقات شرح مشکوۃ ملا علی قاری میگوید انبیا در قبور خود زندہ اند عرض احوال وسماع بعد موت مخصوص نیست انبیا را بلکہ تمام مردگان بشنوند سلام و کلام را و عرض کردہ میشود بر ایشان اعمال قاربِ ایشان در بعضے ایام ہان مگر حیات انبیا کاملترست و حکیم ترمذی گفتہ کہ ارواح جولان میکند در عالم برزخ پس مے بیند احوال دنیا را و در مواہب لدنیہ علامہ قسطلانی نوشتہ کہ ہر کہ انتقال کرد از عالم دنیا بعالم برزخ از مومنین بیداند احوال زندگان را اکثر و بیشتر و گفت مجاہد بدرستیکہ مرد خوش میشود از نیکی ولد خود در قبر خود انتہی و در طریقہ وسطے مذکورست کہ مقصود اثبات علم و ادراک ست برای اموات خواہ کسی بر قبور ایشان بیان کند خواہ ملائکہ یا مردہ ہا خبر رسانند بہر طرز اموات را اطلاع از احوال اینجا و علم و شعور حاصل ست و در کتاب دیلمی در شرح حدیث اَلْمَیِّتُ یُؤْذِیْهِ فِیْ قَبْرِهٖ مَا یُؤْذِیْهِ فِیْ حَیَاتِهٖ مذکورست المیت یبلغ من افعال الاحیاء واقوالهم انتہی یعنی میت را میرسد خبر از افعال زندگان و اقوال ایشان و در شرح برزخ ست اخرج ابن ابی الدنیا عن عبید ابن عمرۃ قال اِذَا مَاتَ الْمَیِّتُ تَلَقَّاهُ الْاَرْوَاحُ وَیَسْتَخْبِرُوْنَهٗ کَمَا یَسْتَخْبِرُ الرَّاکِبُ مَا فَعَلَ فُلَانٌ وَفُلَانٌ وَعَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ اِلٰی اَنَّهُمْ یَسْئَلُوْنَ عَنْ هِرَّةِ الْمَیِّتِ قال رضی اللہ عنہ رُوِیَ اِنْ اُخْبِرَ بِصَلَاحِ الْاَحْیَاءِ یَفْرَحُوْنَ وَاِنْ اُخْبِرَ فِسْقَهُمْ یَغُمُّوْنَ انتہی یعنی روایت کرد ابن ابی الدنیا از عبیدہ بن عمرہ کہ گفت وقتیکہ میت می میرد ملاقات میکنند آنرا ارواح و خبرے جویند از آن مردہ چنانکہ خبر جویند از سوار کہ چہ کرد فلان و فلان و از ابوہریرہ است تا آنکہ سوال میکنند از گربہ میکان گفت شارح برزخ کہ روایت کردہ شدہ است آنکہ اگر خبر یافتند از نیکوئی زندگان تفریح میکنند و اگر خبر یافتند از فسق

از فسق مغموم میشوند و بروایت انس بن مالک ثابت شده قال النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ان اعمالکم تعرض علی اقاربکم و عشائرکم من الاموات فان کان خیرا استبشروا وان کان غیر ذلک قالوا اللھم لا تمتھم حتی تھدیھم و اخرج ابن ابی الدنیا والاصبہانی فی الترغیب عن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وصحبہ وسلم لا تفضحوا موتاکم بسیئات اعمالکم فانھا تعرض علی اولیاءکم من اھل القبور یعنے گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بدرستیکہ اعمال شمایان عرض کردہ میشود براقربای شما و عشائر شما از اموات پس اگر باشد خیر خوش میشوند و اگر باشد جز این یعنے بد میگویند الٰہی موت مدہ ایشانرا تا آنکہ ہدایت کنی ایشانرا و اخراج کرد ابن ابی الدنیا و اصبہانی در کتاب ترغیب خود از ابوہریرہ گفت فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ فضیحت مکنید اموات خود را بہ بدیہای اعمال خود پس اعمال شمایان عرض کردہ میشود براولیای شما از اہل قبور و در کتاب شرح الصدور فی احوال الموتی والقبور شیخ جلال الدین سیوطی کہ از اعاظم علمای حدیث ست بابی مستقل برای اثبات این مطلب منعقد کردہ است چنانکہ گفتہ است باب عرض اعمال الاحیاء علی الموتی و اسناد بسیار از احادیث و روایات درین باب آوردہ است و در تفسیر زاہدی سفے قولہ تعالے ولا تحسبن الایہ آوردہ ست کہ فی الخبر عن النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم انہ قال ان اعمالکم تعرض علی عشائرکم فی قبورھم فان کان خیرا استبشروا و ان کان غیر ذلک قالوا اللھم الھمھم ان یعملوا بطاعتک یعنی اعمال شمایان عرض کردہ میشود براقران شمایان در قبور پس اگر خیر ست خوش وقت میشوند و اگر خیر نیست میگویند کہ الٰہی الہام کن ایشانرا کہ عمل کنند بطاعت تو پس ازین روایات ظاہر شد کہ عرض اعمال احیا بر موتے عموماً ست علی الخصوص اولیاء اللہ کہ محتاج بعرض ہم نیستند و خود از راہ کشف و کرامت اطلاع دارند و از شواہد آن قصہ عمر رضی اللہ عنہ ست و قول شیخ عبدالحق محدث کہ اولیا متخلق اند از اسما صفاتیہ حق و آنکہ در مدارج النبوۃ نوشتہ ست کہ اولیا از امت محمد صلی اللہ علیہ و آلہ وصحبہ و اولیائہ وسلم یافتند در باطن از خدا انچہ یافتند انبیا در ظاہر و باطن و ثنا نتند ... از ... اقتباع و تقوی محمد صلی اللہ علیہ و آلہ وصحبہ وسلم و انچہ شیخ نوشتہ است

در جامع البرکات که ارواح کاملان را قرب و مکانتی در جناب حق ثابت و واقع ست چنانکه در حیات
بود یا بیشتر ازان و اولیا را کرامات و تصرفات در اکوان حاصل ست و آن نیست مگر ارواح ایشان را
و چون ارواح باقیست تصرف بعد از ممات نیز باشد و متصرف حقیقی نیست مگر حق عز شانه و همه بقدرت
اوست و ایشان فانی اند در جلال حق در حیات و بعد از ممات پس اگر داده شود مر احدی را چیزی بوساطت
یکی از دوستان حق و مکانتی که نزد خدا دارد دور نباشد چنانکه در حالت حیات بود و نیست فعل و تصرف
در هر دو حالت مگر حق را جل جلاله و عم نواله و نیست چیزی که فرق کند میان هر دو حالت و یافته نشده است
دلیلی بران انتهی. و هم نوشته است که نقل درین معنی ازین طائفه بیشتر ازان ست که حصر و احصا کرده شود
و یافته نمیشود در کتاب و سنت و اقوال سلف صالح چیزی که منافی و مخالف این باشد و رد کند این را انتهی
و نیز در جذب القلوب نوشته است که اما توسل بجناب وی در نشاء حیات دنیاوی ظاهر ست که از خصائص
آنحضرت صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم نیست بلکه بعضی تابعان او را که بشرف متابعت و نسبت و قربت
او مشرف اند چنانچه آل و اصحاب و دیگر اولیای امت رضوان الله علیهم اجمعین نیز ثابت ست و ثبوت
کرامت و تصرف ایشان در مکونات که ما نحن فیه فردی از افراد آن ست در اثبات مطلب کافی ست
انتهی و مولوی عبد العزیز علیه الرحمه در تفسیر خود در تعریفات اولیا نوشته که دعاهای ایشان مستجاب
میشوند بلکه هر که در حاجتی با ایشان توسل نماید حاجت او روا میگردد و خصوصیات و علامات که ایشان را
در عالم برزخ و مواقف قیامت و در عالم ملکوت میدهند از ان قبیل نیست که عوام مومنین باستدلال
توانند کرد الا بعد از مشاهده آن عوالم انتهی و هم در تفسیر فتح العزیز نوشته است که صلاح قسم پنجم سحر عقد
همت ست که از مشائخ کبار و اولیای ابرار برای حل مشکلات بوقوع آمده و آن تعلیق همت بتکیف بکیفیت
عظمی ست که بسبب استغراق در ملاحظه اسمی از اسمای الهی دست داده که هر اسمی برزخ است روح در ترقی
آن از عالم ادنا بسوی الوات ست انتهی و نیز در تفسیر ان الابرار لفی علیین نوشته که تعلق بقبر نیز این ارواح
را میباشد که بحضور زیارت کنندگان و اقارب و دیگر دوستان بر قبر مطلع و مستانس میگردند زیرا که روح
را قرب و بعد مکانی مانع این دریافت نمیشود و مثال آن در وجود انسانی روح بصری ست که ستاره‌ها

ہفت آسمان را از دون چاہ میتواند دید انتہی و نیز در تفسیر سورہ اقرا در معنی علم الانسان ما لم یعلم
می نویسد کہ الہام و کشف و ہتف ہواتف و تمثل امور غیبیہ کہ عرفا و اولیا را بتوسط ارواح انبیا و طفیل
اقتدائے آنہا حاصل میشود ہمہ از توابع وحی ست انتہی بعبارتہ علیہ الرحمۃ و در جذب القلوب مذکورست
کہ شیخ علاء الدین قونوی میگوید کہ بعید نیست کہ گفتہ شود ارواح مقدسہ انبیا بعد از مفارقت بمنزلہ
ملائکہ است بلکہ افضل از ایشان و ہمچنان کہ ملائکہ متمثل شوند در صور مختلفہ کذلک جائز باشد کہ ارواح مقدسہ
انبیا نیز متمثل گردند و ممکن ست کہ این تصرف مر بعضے خواص عباد را در حالت حیات نیز دست دہد
و روح واحد را ابدان متعددہ غیر بدن معہود متصرف گردد چنانچہ بعضے محققین در تسمیہ ابدال گفتہ اند
کہ گاہے یکی از ایشان بمکانی رود و در مکان اول شبحی و مثالی در بدل خود بگذارد و حضرات صوفیہ قدس
اللہ اسرارہم عالمی متوسط در عالم اجساد و ارواح اثبات کردہ اند کہ آنرا عالم مثال گویند الطف از عالم
اجساد و اکثف از عالم ارواح و ظہور ارواح در صور مختلفہ بران ساختہ و ظہور جبرئیل بصورت دحیہ کلبی
و تمثل او مر مریم را بصورت بشر سوئے تحلق از ان عالم میدارند و بنا بر علیہ جائز بود کہ موسی علیہ السلام
باوجود استقرار او در آسمان ششم بشبح دیگر مثالی در قبر متمثل باشد و آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
در ہر دو مکان مشاہدہ فرمودہ و بعد از اثبات عالم مثال جواب از مسائل کثیرہ بیرون آید و اشکالات
بسیار مثل بیان وسعت جنت و رویت او در عرض حائط مثلا منحل گردد انتہی کلام الشیخ و حقیقت
آنست کہ تحقیق مسئلہ حیات انبیاء علیہم السلام و غیر ایشان موقوف بمعرفت این عالم ست و تحقیق
و دیدن آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم موسی و یونس علیہما السلام را بمعرفت زمان و مکان و احیات تمیز
و فرق آنہا از زمان و مکان جسمانیات چنانچہ محققین صوفیہ کردہ اند دست دہد حقیقت این حالت و دریافت
آن اعلی و ارفع ست از قائل شدن بہ تمثل ایشان و دیدن آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم صورتہائے
ایشان را انتہی بعبارتہ و حدیث علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل و العلماء ورثۃ الانبیاء
مصحح علاقہ حیات و ہم سماع صلوۃ و سلام بخود و ہم بذریعہ ملائکہ مر اہل و لا راست چہ بتحقیق آنکہ
جامع علم ظاہر و باطن ست وارث کامل انبیاست کہ معنے اعجاز و محبت ہر دو دارد و در کاف

تشبیه نیز کرامات و صحبت هر دو باید و مولانا عبد الرحمن جامی علیه الرحمه در نفحات در ضمن ذکر شیخ نجم الدین
عبد الله محمد اصفهانی شاگرد ابو العباس مرسی ذکر کرده است که بخط یکی از اکابر خراسان یافته ام که در
تاریخ سنه ثلث و سبعمائة بسعادت زیارت حرم مکه زادها الله تعالی شرفاً مستعد شدم و دران وقت
شیخ حرم شیخ نجم الدین اصفهانی بود و بخدمت وی میرسیدم روزی از من پرسید که این حدیث بتو
رسیده که بدلاء امتی اربعون اثنا عشر فی العراق وثمانیة وعشرون فی الشام گفتم رسیده است
اما مرا مشکل میشود که چون این طائفه همین در شام و عراق می باشند شیخ فرمود که حضرت رسالت صلی الله
علیه وآله وسلم جمیع عالم را قسمت کرده است نصفی شرقی ونصفی غربی از عراق نصف شرقی خواسته است
واز شام نصف غربی پس عراق وغیر آن چون خراسان و هندوستان و ترکستان و سائر بلاد شرقی
در عراق داخل ست و شام وغیر آن چون بلاد مصر و مغرب همه در شام داخل ست تا قل نوشته است
که درین وقت در خاطر من افتاد که از حال خواجه قطب الدین یحیی جامی نیشاپوری سؤال کنیم بی آنکه
من سؤال کنم فرمود که خواجه قطب الدین یحیی یکی ازان دوازده است که در عراق اند انتهی کلامه
مخفی مباد که بغداد نیز در عراق ست بلکه خاص از بلاد عراق ست بالجمله ازین روایات مستوعباً و مستوفیاً
احوال رسیدن سلام و ندا بغائبان و اعمال مؤمنین و عرض اعمال نیز واضح گشت خصوصاً در اولیاء الله
وانبیاء علیهم الصلوٰة والسلام بسبب کشف و کرامت و هم بسبب استوای حالت موت و حیات شهداء
را چنانچه آیات واحادیث ناطق ست بران و درینجا و النستی ست که شهید آن ست که قلب او بمشاهده
متحقق باشد وانچه انبیا باو رسانیده اند بهمچی قلب و آنرا قبول کند که گویا می بیند و لهذا او دن جان
در امر دین نزد او سهل کاری باشد گو بحسب ظاهر مقتول نشده باشد و قوت علمیه او در کمال
قریب بقوت انبیاست چنانکه حضرت شاه عبد العزیز علیه الرحمه در تفسیر خویش گفته است در معنی
آیه کریمه مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا
و معنی ولی شامل این هر چهار گروه ست انتهی + و شهید ازین معنی بر هر ولی صادق ست کما لا یخفی
و هم از رسی آنکه جهاد با لنفس و قتل آن جهاد اکبر ست و دائم در جهاد ست چنانکه در اثنا عشریه در مقام بیان

واقعهٔ تحکیم تصریح آن کرده است + شیخ دہلوی رحمۃ اللہ علیہ در مدارج النبوۃ تتمهٔ حدیث قدسی ذکر فرموده
فاذا احببته کنت له سمعه الذی یسمع به وبصره الذی یبصر به ولسانه الذی ینطق به
وقتیکه دوست میدارم من بنده را میشوم من سماع او که از آن می‌شنود و بصارت وی که از آن می‌بیند و زبان
وی که از آن میگوید پس روشن ترین دلیل ست در دوستان و محبوبان حق بسماع و علم و شعور و ادراک حاضراً و غائباً
قریباً و بعیداً در حیات و ممات + علی الخصوص شیخ الملک و الجن و الانس بالاتفاق + شیخ المشائخ علی
الاطلاق + قطب عراق + وتد آفاق + مستغنی عن الالقاب + رب الارباب + صاحب الکرامات الباہرہ
مختار التصرفات القاہرہ + نقاوهٔ دودمان فتوت + خلاصهٔ خاندان نبوت + وارث نبی + نائب علی رضی
نور چشمان حسنین + صحیح النسبین + کریم الطرفین + صاحبزادهٔ والا قدر و منزلت + پیغمبرزادهٔ عالی رتبت
شیخ المغارب و المشارق + عیسی مرده دلان + ہادی کون و مکان + الیق بالاستمداد + احق بالامداد +
عزیز غالب + حفیظ ناصر + حی و توانا + حاضر و قادر + دانا و بینا + مظہر عجائب + عون فی النوائب +
معین حاضر و غائب + المنادی المستغاث المطلوب + ہم شاہد ہم مشہود + ہم حبیب ہم محبوب + ہم
عارف ہم معروف + ہم داعی و ہم مدعو + ہم وسیله و ہم مقصود + مجمع بحرین شریعت و طریقت + مفتی
چار ملت + ہم عاشق و ہم معشوق + ہم والد ہم مولود + کحل بصارت عریان + شکیب ناشکیبان +
نائب رسول الله + اقرب الی الله + غوث الثقلین + الابدال + الاوتاد + القطب الفرد مجدد طریق
کسب لمعات + قتیل الکونیات + باقی بالذات + فانی فی الصفات + محبوب سبحانی + قطب ربانی
غوث الصمدانی + الاجل الاکرم + غوث اعظم و عالم + مشہور عرب و عجم + پیر پیران + مرشد زمان +
العالم + الامام العابد الزاہد التواب + ولی الله بالاتفاق السید الکریم + ابن الکریم الشیخ محی السنة والملة
والاسلام والدین ابو محمد عبد القادر الجیلانی الامین المکین غوث الاسلام والمسلمین
علی آبائه واجداده وعلیه والصلوة والسلام ورحمة الله وبرکاته رضی الله عنه وعن
اتباعه و اشیاعه که شہرهٔ کرامات و غلغلهٔ تصرفات و دبدبهٔ مقامات او آفاق را در گرفته است و تواتر
آثار و اخبار جلالت و عظمت و قرب منزلت او عالمگیر ست محتاج بشرح و بیان نیست + الله الله فی جمله

الله الله فی جلاله + الله الله فی کماله + الله الله فی قربه و وصاله مصرع آفتاب آمد دلیل آفتاب + تمامی کتب اسلاف و اخلاف مملو از تذکرۂ خیر وی ست و ناطقۂ عالم گویای محامد وی ست چنانچه شیخ عبد الحق در بعضے تصانیف خود ذکر کرده است و سابق گذشته که آثار و اخبار در ولایت و کرامات آنحضرت قدس سره بتواتر پیوسته و مجال شک نمانده بسر حد یقین رسیده از آنکه متواتر نقیض ست قاعدۂ اصول ہست که تواتر فائدۂ یقین میدهد و از آنجمله آنست که در مدارج النبوة در تحقیق معنے حدیث خضنا بحرا وقف الانبیاء علی ساحله میفرماید که در آمدیم ما در دریائے که ایستادند انبیا بر کنارۂ آن زیرا که لحوق حقیقی بشخص نبی باشد مگر کسے را که بیاید بعد وی و تابع گردد او را صورةً و معنیً پس اولیائے کمل از امت محمدی لاحق اند بوے صورةً و معنیً و در آمده اند در بحر الحقوق بخلاف انبیا علیهم السلام که ایشان لاحق شده اند محمد را حکما و تابع و لاحق اند بدان من حیث المعنی نه من حیث الصورة پس ازین جهت واقف شده اند بر ساحل بحر الحقوق لشکل محمدی زیرا که ایشان متبوع اند بحد ذات خود و تابع نیستند غیر خود را در صورت ولیکن تابع اند در معنی و اولیا تابع اند صورةً و معنیً و عیناً و حکماً پس کسیکه توفیق داده شده مر او را که ملحق گرداند قطرۂ خود را به بحر حقیقت محمدی باشد مر او را سعادت کبری و مکانت زلفی و سزاوار است که بگوید آنچه گفته است قطب الوقت عبد القادر جیلانی رضی الله عنه بر نداشت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم قدمی را مگر آنکه نهادم قدم خود را در موضع قدم وے مگر قدم نبوت که مخصوص ست بحضرت وے صلی الله علیه و آله و صحبه وسلم انتهی بعبارته قدس سره و از آنجمله آنست که در تفسیر سیارۂ عم در معنے صدرالے مولوی شاه عبد العزیز رحمة الله علیه ذرۂ ثمین و از دهم آورده اند که محبوبان زینتی ماه جبینی بلکه کعبه مثالے که تجلی جمال الهی بدان و در آشیانۂ خود ساخته و طور تمثالی که انوار حسن ازلی بران تافته و شان محبوبیت الهی در جلوه گرشده صید دلها بجاذبۂ محبت میکند و هزاران هزار عاشق حسن ازلی دیوانه وار توقع منفعتے و استفادۂ کمالی اند و در دست بجاذبۂ کمند او دیده می آیند و بر آستانۂ او سجدات میکنند و مشتاق لمعات جمال او بینند و این مراتب از آن مراتب ست که هیچ کس را از بشر نداده اند مگر بطفیل این محبوب خبر را از اهل بیت ائمه اطهار و اولیائے امت و شمۂ از محبوبیت آن نصیب شده و مسجود خلائق و محبوب دلها گشته اند مثل حضرت غوث اعظم ابو محمد عبد القادر محبوب سبحانی قطب ربانی علی آبائه و اجداده و علیه الصلوٰة

والسلام وسلطان المشائخ نظام الدین اولیا قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز انتہی بعبارتہ و در شرح
فتوح الغیب شیخ عبدالحق دہلوی رحمۃ الحق آوردہ اند کہ سیدنا الشیخ عبدالقادر جیلانی را علیہ الصلوٰۃ
والسلام موت نیست حیات و ممات برابرست انتہی و ملک العلما مولانا شہاب الدین جونپوری
مفسر تفسیر بحر مواج در ملفوظ خود نوشتہ ہست کہ سیدنا و مولانا شیخ ابو محمد سید عبدالقادر جیلانی را موت نیست
حیات و ممات برابرست انتہی و در ما ثبت من السنۃ فی ایام السنۃ تصنیف شیخ عبدالحق دہلوی مذکور ست
ومافیہ ای فی شہر ربیع الاخر من قصۃ وفات سیدنا و مولانا القطب الفرد الغوث شیخ الاسلام
والمسلمین غوث الثقلین الشیخ محی الدین ابی محمد عبد القادر الحسینی الجیلانی رضی اللہ عنہ
وارضاہ عنا وذکر نبذۃ من الاختلاف فی یوم وصولہ الی جناب الکریم المتعال والاشارۃ
الی ما ھو الارجح فیہ من الاقوال فنقول قد ذکر فی بہجۃ الاسرار الکتاب المشہور فی بیان
احوال ھذا الشیخ الکریم المختار بروایۃ الثقات من المشائخ الکبار و بین مصنف ھذا الکتاب
وبین الشیخ رضی اللہ واسطتان فحسب انہ مرض رضی اللہ عنہ فی رمضان ایاما وعندہ
من المشائخ الشیخ علی بن الہیتی والشیخ ابو النجیب عبد القاہر السہروردی والشیخ ابو الحسن
الجوسقی وغیرہم من المشائخ فجاءہ شخص بہی السمت علیہ وقار فقال السلام علیک یا ولی اللہ
انا شہر رمضان جئتک اعتذر الیک مما قدر علیک فی واودعک فہذا اخر اجتماعی بک
ثم انصرف فمات الشیخ لیلۃ السبت التاسع من ربیع الاخر من السنۃ الثانیۃ ولم یدرک رمضان
اخر انتہی ولقد ذکروا فی مناقبہ انہ کان تاتی الیہ الشہور قبل ان تہل فان کان فی قدر اللہ
تعالیٰ ان یکون فیہ نقمۃ وسوء جاءہ فی صورۃ منکرۃ وان کان فی قدر اللہ تعالیٰ نعمۃ وخیر
جاء فی صورۃ جمیلۃ فقد ذکر فی بہجۃ الاسرار وفی خلاصۃ المفاخر فی مناقب الشیخ عبد القادر
تالیف الشیخ العالم العارف الامام عبد اللہ الیافعی تکملۃ کتابہ روض الریاحین انہ
اخبر المشائخ وفیہم ابنہ سید السادات سیف الدین عبد الوہاب قالوا کنا
جلوسا عند شیخنا الشیخ محی الدین عبد القادر الجیلانی اخر نہار الجمعۃ سلخ

جمادی الاخری من سنة ستین وخمسمائة وهو یتکلم فجاء شاب حسن الصورة
وجلس الی الشیخ وقال السلام علیک یا ولی الله انا شهر رجب جئتک اهنیک وما قدر
ان یکون فی سوء عام علی الناس قال فلم یر الناس فی شهر رجب ذلک الا خیرا فلما کان
یوم الاحد سلخ رجب جاء رجل کریه المنظر ونحن ایضا عنده فقال له السلام علیک یا ولی الله
انا شهر شعبان جئتک وقد قدر فی ان یکون فناء ببغداد وغلاء بالحجاز وسیف بخراسان فکان کما قال انتهی
ترجمه آنچه درین ست یعنی در شهر ربیع الآخر از قصه وفات سیدنا ومولانا قطب فرد غوث شیخ الاسلام
والمسلمین غوث جهان شیخ محی الدین ابو محمد عبد القادر جیلانی رضی الله عنه وارضاه عنا ذکر قلیل
از اختلاف در روز وصول وی بجناب کریم متعال واشاره بدانچه راجح ترست از اقوال پس میگوییم
بدرستیکه ذکر کرده شده است در بهجة الاسرار کتاب مشهور در بیان احوال این شیخ کریم مختار بروایت
ثقات از مشائخ کبار و در میان مصنف این کتاب و در میان حضرت غوث اعظم دو واسطه بود فقط آنکه
بیمار شد آنحضرت در رمضان شریف چند روز نزدیک او بودند از مشائخ شیخ علی بن هیتی و شیخ ابو النجیب عبد القاهر
سهروردی و شیخ ابو الحسن جوسقی وغیرهم از مشائخ پس آمد نزد وی شخصی خوبصورت و بروی ظاهر بود
وقار وهیبت پس گفت السلام علیکم یا ولی الله من شهر رمضان هستم آمدم ترا که اعتذار کنم از تو بدانچه مقدر
بود بر تو در من یعنی بیماری و وداع کنم ترا پس این آخر ملاقات ماست با تو پس برفت پس انتقال فرمود شیخ
شب سه شنبه نهم ربیع الآخر از سال دوم و نیافت رمضان دیگر را و تحقیق که ذکر کرده اند در مناقب آنحضرت
بدرستیکه بود که می آمد برای وی هر ماه قبل آنکه بیاید پس اگر بودی در قدرت حقتعالی آنکه شود در وی
بیماری و بلا بر خلق می آمد بصورت خراب اگر بودی در قدرت حقتعالی که شود در آنماه نعمت و خیر می آمد
بصورت جمیل پس تحقیق که ذکر کرده شد در بهجة الاسرار و در خلاصة المفاخر فی مناقب الشیخ عبد القادر
تالیف شیخ عالم عارف امام عبد الله یافعی تکمله کتاب روض الریاحین آنکه خبر دادند مشائخ و در میان
ایشان خلف آنحضرت ست سید السادات سیف الدین عبد الوهاب گفتند که بودیم مایان نشسته نزد
شیخ خود شیخ محی الدین عبد القادر جیلی آخر روز جمعه سلخ جمادی الآخر سنه ۵۶ سال و بود آنحضرت رضی الله عنه

که باز الهام ربانی ودردل وی القا کرده شد که المحبوب محبوب از ذریات طیبات سرور عالم فخر آدم
محبوب نیست ومسکنش در بغداد وزاد بومش در جیلانست بقرن خامس متولد شده روزی بر منبر
نشسته خواهد فرمود که قَدَمِي هٰذِهٖ عَلٰى رَقَبَةِ كُلِّ اَوْلِيَاءِ اللّٰهِ تعالى من المتقدمين والمتوسطين والمتاخرين
اِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ اولیس اشارت این بشارت دریافته سر خود فرو کرد وعرض نمود که قدمه على راسی
وعلی حدقة عینی انتهی ودر حصن حصین آورده که اگر کسی را حاجتی باشد پس ادا سنت واکمل وضو
کرده دو رکعت نفل گذارد ودر حالت مناجات این الفاظ بر زبان آرد یا محمد انی توجهت بك الی ربی
فی حاجتی هذه لتقضی لی وملا علی قاری بشرح این نوشته است که در روایت دیگر لتقضی بصیغه معروف
هم آمده است یعنی قضا بکن حاجت من ای محمد صلی الله علیه وسلم واین تاویل مجاز است ودر شرح
برزخ هم دیگر یک حدیث مرفوع مرقوم است وآن اینکه اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا من
اهل القبور انتهی وشاه ولی الله قدس سره العزیز در حجة الله البالغه بعبارت عربی آورده است ترجمه او اینکه
هرگاه ارباب باطن از عالم فانی بعالم باقی تشریف میدهند با فرشتگان ملحق میشوند وبا ملائکه همراه و
همکلام میباشند وبجبلی الشان داخل میگردد هرچه ایشان میکنند این هم همون میکنند ومثل شان الهام میدهد
انتهی ونیز مولانا شاه عبد العزیز رحمة الله علیه در تفسیر اِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ نوشته است که بعضی از
خواص اولیاء الله را که آله جارحه تکمیل وارشاد بنی نوع خود گردانیده اند درین حالت هم تصرف در دنیا
داده واستغراق آنها بجهت کمال وسعت مدارک مانع توجه باین سمت نمیگردد واویسیان تحصیل کمالات
باطنی از آنها مینمایند وارباب حاجت ومطالب حل مشکلات خود از آنها میطلبند ومیابند وزبان
حال آنها دران وقت هم مترنم باین مقالات است مصرعه من آیم بجان گر تو آئی بتن انتهی
وهم در تفسیر سورهٔ بقره ذکر کرده است که حیات وقیام بنی آدم بامداد واعانت جبرئیل است ونیز
در تفسیر مذکور در بیان اصلاح قسم سوم سحر نوشته است که تحصیل ربط با ارواح طیبه صلحا واولیاست
که اکثر اویسی مشربان بعمل می آرند در حوائج خود ودیگر خلق بآن منتفع میشوند ودر طریق تحصیل آن نیز طهارت
وتلاوت قرآن وارسال ثواب صدقات برای آن ارواح منظور میدارند انتهی بعبارته ودر تحصیل ربط

بارواح طیبه فرق ترتیب و بعد نکرده است از راه بیان علم و ادراک و کشف ارواح دور و نزدیک برابرست
و در سوره فاتحه در آیه کریمه اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ
عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ طلب هدایت طریق آنانیکه انعام کرده بر ایشان از چهار گروه انبیا و صدیقان
و شهیدان و صالحان وظیفه بندگان خود ساخت و مفاد آن جز این نیست که سلوک طریق ایشان
مفضی الی المقصود ست که آن حق ست پس بلاشبهه این سلوک از وسائل وصول الی الحق ست پس از اینجا
معنی توسل ست ثابت شد و در کریمه وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ
مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا بر آنانیکه اطاعت
رسول کردند معیت این چهار گروه و رفاقت ایشان منت نهاد و حقیقت اطاعت رسول این ست
که طریقه این حضرت را از اشرف ذرائع وصول الی الحق گرداند و از اینجا هم توسل ثابت شد چنانچه مولانا عبد العزیز
رحمة الله علیه در تفسیر این سوره بچند مقام میفرماید اول اینکه بدانکه راه راست راه این چهار فرقه را
ملحوظ نظر اجمالی سازد و راه اینها طلب کند انتهی دوم آنکه عوام مومنین رفاقت صالحان و صالحان را رفاقت شهیدان
و شهیدان را رفاقت صدیقان و صدیقان را رفاقت انبیا طلب باید و اگر کسی از عوام مومنین
خواهد که رفاقت انبیا نماید او را رفاقت این سه گروه درجه بدرجه ناچارست و لهذا دخول در طریق
اهل الله و توسل بایشان عمود اهل اسلام شده انتهی سوم اینکه صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ تا آخر
سوره مفتاح باب اویسیت و اقتدا بارواح طیبه و استنزال برکات و انوار ایشان ست که بسبب آن
سالکان را رجوع و ترقی آسان حاصل میگردد انتهی چهارم اینکه صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ اشارتست
از مقام اویسیت ارواح طیبه و غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ تحذیرست از صحبت بدان و از
توسل بارواح خبیثه و از این مقامات معنی توسل و استمداد بادنی تامل مستخرج میشود کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم
و نیز عبید و جواری و خدم و حشم و عدالت سلطانی و حکم دار القضا و حمیر و بغال و افراس و افیال
و چاکران و اهل حرفه بلکه همه اسباب دنیاوی را چه خواهد کرد که این جمله استعانت ست و اگر در معنی استعانت
شرک بالله فهمیده است امثال مذکوره را که میسر سد تحریک دست و پای خویش نیز دشوار خواهد شد

پس نیست این استعانت بحسب الحقیقه مگر راجع الی الحق وهمین مراد از استعانت ست باولیاء
الله چه ذوات حضرات ایشان از جانب حقتعالی بر حاجت روائی و بهی خواهی خلق مقرر اند چنانچه حدیث فَاِنَّ
لِلّٰهِ عِبَادًا اِلٰی آخِرِہٖ و نحو ذالک برین مضمون ست و بروایت دارمی ثابت شده قُحِطَ اَهْلُ الْمَدِیْنَةِ
قَحْطًا شَدِیْدًا فَشَكَوْا اِلٰی عَائِشَةَ فَقَالَتْ اُنْظُرُوْا اِلٰی قَبْرِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَّمَ
فَاجْعَلُوْا مِنْهُ كُوًى اِلَی السَّمَآءِ حَتّٰی لَا یَكُوْنَ بَیْنَهٗ وَبَیْنَ السَّمَآءِ سَقْفٌ فَفَعَلُوْا فَمُطِرُوْا مَطَرًا شَدِیْدًا
كذا فی جذب القلوب ومشکوة المصابیح بالجمله استعانت عائشه رض در استسقای مطر از قبر شریف و
قبول افتادن وظهور اثر آن کرامت ست مر عائشه رض را و در حقیقت معجزه است مر آنحضرت را صلی الله
علیه وسلم و بالتحقیق کرامات اولیا همه معجزه است مر پیغمبر صلی الله علیه وسلم هکذا فی شرح المشکوة پس
واضح شد آنکه اگر در استعانت واستمداد مظنه شرک می بود پس این مظنه در صورت استمداد از قبر
شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم زیاده تر ست زیراکه از عوام گمان تصرف آنحضرت در کائنات
نسبت با اولیاء الله قریب الوقوع ست و ایضا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود اللهم لا تجعل
قَبْرِیْ وَثَنًا وَلَعَنَ اللّٰهُ الْیَهُوْدَ وَالنَّصَارٰی اِتَّخَذُوْا قُبُوْرَ اَنْبِیَائِهِمْ مَسَاجِدَ وَمِثْلُ
ذٰلِكَ كَثِیْرٌ و چون ام المومنین عائشه صدیقه رضی الله عنها این مظنه فاسد را از درجه اعتبار
ساقط کرده مردم را باستمداد واستعانت از قبر آنحضرت امر نمود پس استمداد از قبور اولیا که مظنه شرک
دران ضعیف تر ست بطریق اولی جائز بشود و هکذا فی الرسالة القاسمیه و در تمامه کتب احادیث و
بیشتر کتب فتاوی و فقه مسائل زیارت قبور واستمداد از اهل قبور تحقیق واثبات کرده اند و در مستحب
بودن آن بلکه مسنون بودنش شکی نیست چراکه در احادیث مذکور ست که هر سال آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم بر قبور شهدای احد و بدر میگذشت و سلام میگفت و در بقیع دعا بر اهل قبور میفرمود چنانچه در شب برات
سه بار امر الهی شد و جبرئیل عم آمد که در جنة البقیع رفته برای مردگان استغفار و شفاعت فرمایند ذکره
فی بعض الکتب و مثله فی ما ثبت من السنة وبعض کتب الاحادیث فی باب
فضیلة لیلة البرات و همچنین در آخر صفر قریب زمان وفات سه بار جهت استغفار برای

اہل بقیع ومشاہد احد و بدر امر فرمودہ شد چنانچہ در مدارج النبوۃ وغیرہم مسطور ست وصحابہ
وتابعین وفقہا ومحدثین برین سنت سنیہ استنان کردہ اند چنانچہ از زیارات روضۂ مقدسہ
نبویہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام و بقیع وغیرہ مشاہد وقباب مدینہ منورہ و ماسوای آن ظاہر ست
محتاج بشرح و بیان نیست انتہی و در تفسیر عزیزی نوشتہ کہ ہر کہ در حاجتی با ایشان توسل نماید حاجت او
روا گردد و ابن حجر در کتاب قلائد در بیان احوال روضہ منورہ حضرت امام ابوحنیفہ کوفی رحمۃ اللہ
علیہ می نویسد اِعلَم اَنَّہٗ لَم یَزَلِ العُلَمَاءُ وذوالحاجات یَزُورُونَ قَبرَہٗ وَیَتَوَسَّلُونَ عِندَہٗ فِی
قَضَاءِ حَوَائِجِہِم وَیَرَونَ نُجحَ ذٰلِکَ مِنہُمُ الامام الشَّافِعِیُّ رَحِمَہُ اللہُ لَمَّا کَانَ بِبَغدَادَ فَاِنَّہٗ
جَاءَ عنہ انہ قال اِنّی لَاَتَبَرَّکُ بِابی حنیفۃ رحمہ اللہ واجیٔ الی قبرہ فاذا عرضت لی حاجۃ صَلَّیتُ
رَکعَتَینِ وجِئتُ الی قبرہ وسالت اللہ عندہ فیقضی سریعًا وذکر بعض المتکلمین علی منہاج النووی
ان الشافعی صلی الصبح عند قبرہ فلم یقنت فقیل لہ لم قال تادبا مع صاحب ہذا القبر وذکر
ذلک غیرہ ایضًا وزاد انہ لم یجہر بالبسملۃ الخ وحضرت شیخ عبدالحق محقق دہلوی الحنفی القادری
در شرح عربیہ مشکوۃ شریف در کتاب الجہاد مسائل شہدا واز انبیا و اولیا وصلحا تفصیلا وطویلا اثبات
کردہ و در آخر بیان نوشتہ وَاِنَّمَا اَطنَبنَا الکَلَامَ فِی ہٰذَا المَقَامِ رَغمًا لِاَنفِ المُنکِرِینَ فَاِنَّہٗ قَد حَدَثَ
فی زماننا شِرذِمَۃٌ یُنکِرُونَ الاستمدادَ من الاولیاءِ الَّذِینَ نُقِلُوا مِن ہٰذِہِ الدَّارِ الفَانِیَۃِ اِلٰی
دَارِ البَاقِیَۃِ الَّذِینَ ہُم اَحیَاءٌ عِندَ رَبِّہِم وَلٰکِنَّہُم لَا یَشعُرُونَ الخ وقد سبق مثلہ
من شرحہا الفارسی ایضًا و در اخبار الاخیار نوشتہ شعر چو من بخیر کنم یاد رفتگان
دارم * امید آنکہ مرا ہم بخیر یاد کنند * چو شاد میکنم ارواح دیگران شاید * کسان رسند و مرا نیز
روح شاد کنند * بعلاقۂ این امور و ملاحظۂ این معنی من عاجز جوان لوح نادانی بلہوس آن باشد کہ بذکر مناقب
ومفاخر این طائفہ علیہ بان کشایم و آثار ارواح مقدسہ حضرات مشایخ قدس اللہ اسرارہم استعانت
نمایم تا ایشان را وسیلہ سازم بجناب پیر دستگیر کہ قطب عالم و غوث بنی آدم ست و استعانت
استمداد من در مبدأ و معاد منحصر در وست و توسل من در دنیا و آخرت مقتصر بلطف و عنایت او اگرچہ

من گنهگار بدکردار را چه یارای آنکه نام خدا اندیشان بر زبان آرم و خود را در زمره ما دحان و وصفان ایشان بشمارم انتهی انصاف فرا جان حقیقت طلب را باید که بند در ینجا چشم تعصب نموده دیده انصاف بکشایند که هرگاه از قول شیخ شیخ عبد الحق محقق دهلوی رحمه الله و دیگر علما استمداد از ارواح سائر اولیا بپایه جواز رسید پس به نسبت حضرت غوث اعظم قطب اکرم که تاج الاولیا و راس الاصفیا اند چه گمان برده

اَللّٰهُمَّ اكْشِفِ الْاَسْتَارَ عَنْ وُجُوْهِ الْحَقِيْقَةِ وَاَرِنَا اِيَّاهَا بِعَيْنِ الْبَصِيْرَةِ اِنَّكَ خَيْرُ مُوَفِّقٍ وَّمُعِيْنٍ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ انتهی

الباب الثالث فی اثبات جواز ورد یا شیخ عبد القادر شیئاً لله وفیه اثبات جواز ندا غیره علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام من الاموات

بدانکه در باب استمداد تصریحاً و تفصیلاً بپایه ثبوت رسید که مرجمله اموات را بعد از ممات سماع ندا احیا و علم و ادراک ثابت است و ارواح کاملان را قربی و مکانتی در جناب حق ثابت است چنانکه در حیات بود یا بیشتر از ان و بعضی از مشایخ رضی الله تعالی عنه تصرف میکنند در قبور خود مانند تصرفها ایشان در حیات خود یا بیشتر و منجمله آن سیدنا و مولانا شیخ عبد القادر جیلانی علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام بوده اند بلکه از قول شیخ عبد الحق محقق دهلوی در شرح فتوح الغیب از قول ملک العلما مولانا شهاب الدین جونپوری مفسر تفسیر بحر مواج در ملفوظ ایشان ثابت شد که سیدنا الشیخ عبد القادر الجیلانی را علی آبائه و علیه الصلوٰة والسلام موت نیست حیات و ممات برابر ست پس ازین مقدمات مسلم الثبوت نتیجه جواز ندا بلفظ مذکور بالبداهته بر می آید کما لایخفی علی من له ذوق سلیم زیرا که ندا منادی قریب مخصوص نیست بلکه منادی غائب حاضر و قریب بعید را عام ست و مقصود از ندا توجه منادی بوجه منحصر نیست بلکه توجه بوجه و بقلبه هر دو را شامل ست چنانچه در قاموس گفته ست یا حرف لنداء البعید حقیقة او حکما وقد ینادی بها القریب توکیدا او هی مشترکة بینهما او بین المتوسط وهی اکثر حروف النداء استعمالا ولهذا لایقدر عند الحذف سواها نحو یوسف اعرض عن هذا ای یا یوسف ولا ینادی اسم الله تعالی والاسم المستغاث وایها وایتها الابها انتهی

و در صراح نوشته است وهی لنداء القریب و البعید ونیز در کدامی کتاب از کتابهای متداوله
نحو وضع این حرف را بحاضر و مقابل مقید نساخته بلکه برای حاضر و غائب عام گردانیده. و مولانا عبد الرحمن
جامی در شرح خود بر کافیه در تعریف منادی نوشته است که هو المطلوب اقباله بحرف نائب مناب ادعو لفظاً
توجه الیک بوجهه او بقلبه کما اذا نادیت مقبلا علیک بوجهه انتهی وهکذا فی غیر واحد
من کتب النحو ونیز ظاهر است که اگر تخصیص بمقابل حاضر کرده شود لازم می آید که ندا پس پرده و پس
دیوار وندای بعید غیر محدود و منادی غیر معلوم المقام وندای اعمی بلفظ یا رجالا خذ بیدی ممتنع شود
واللازم باطل فکذا الملزوم واین محاوره از روادی قاعده نحو بود اما از راه شرع پس از روایات صحیحه
غراء و صاحب نبوت کبری علیه صلوات الله و سلامه ندای صریح در حق اموات بتقریب سلام ثابت و بثبوت
رسیده است واین را بر خصیصه از خصائص آنحضرت صلعم حمل نتوان کرد چه سلام بر موتی بلفظ السلام
عَلَیْکُمْ یَا اَهْلَ الدِّیَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ الخ وامثال آن سنت عامه است در حق تمامه آدمیان و
در جذب القلوب حدیثی از ابن عمر رضی الله تعالی عنهما روایت فرموده که می فرمود وقت
زیارت روضه مطهر السلام علیک یا رسول الله السلام علیک یا ابا بکر السلام علیک یا ابتاه و روایت
کرد این حدیث را امام مالک در موطا و عبد الرزاق باسناد صحیح کذا ذکره الشیخ رحمه الله ونیز این ندا
مخصوص بسلام بر موتی نیست زیرا که در باب استمداد در حدیث ترمذی روایت کرده شد که چون
زیارت کرد عائشه رضی الله عنها قبر برادر خود را عبد الرحمن بن ابی بکر بمکه خطاب کرد او را
وگفت اگر حاضر میشدم وقت موت تو دفن نمی کردم ترا مگر آنجا که مرده بودی تا آخر حدیث ونیز
در باب استمداد در حدیث قتاده ندا فرمودن آنحضرت مر موتی کفار را بلفظ یا فلان ابن فلان و مخاطب
نمودن آن آنحضرت صلعم روایت کرده شد پس چه جای اموات مسلمانان علی الخصوص خواص
ایشان ونیز در حصن حصین در باب ندای غائب دو حدیث روایت کرده و نص عبارت
حدیث اول اینکه وَاِذَا انْفَلَتَتْ دَابَّتُهٗ فَلْیُنَادِ اَعِیْنُوْا عِبَادَ اللّٰهِ رَحِمَکُمُ اللّٰهُ حدیث
ثانی اینکه اِذَا اَرَادَ عَوْنًا فَلْیَقُلْ یَا عِبَادَ اللّٰهِ اَعِیْنُوْنِیْ یَا عِبَادَ اللّٰهِ اَعِیْنُوْنِیْ یَا عِبَادَ اللّٰهِ

اعینونی وقد جرب ذلک ونیز در حدیث آمدہ اذا اضل احدکم دابۃ او اراد عونا
وھو بارض لیس بھا انیس فلیقل یا عباد اللہ اعینونی یا عباد اللہ اعینونی
یا عباد اللہ اعینونی فان للہ عبادا لا ترونھم روایت کردہ این حدیث در شرح
قول الجمیل وغیر ذلک من الفاظ الندا فی حق الاموات وانچہ مخالف در بارہ نفی جواز
ندائے آنحضرت صلعم قدم نہادہ وجواز ندائے غیر آنحضرت را بطریق اولیٰ نفی مینماید و بکریمہ لا تجعلوا
دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم بعضا قد یعلم اللہ الذین یتسللون
منکم لواذا فلیحذر الذین یخالفون عن امرہ ان تصیبھم فتنۃ او یصیبھم
عذاب الیم بر دعوی خود استدلال مینماید جواب آن این است کہ مراد ازین آیت آن
نیست کہ شما رسول را صلعم اصلا میخوانید و وی را ندا مکنید بہ سبب اینکہ ندای غائب جائز
نیست بلکہ معنی مراد وی دیگر ست و در وے چند وجوہ محتمل ست وجہ اول و آن اختیار مبرد
وقفال ست لا تجعلوا امرہ ایاکم ودعاءہ لکم کما یکون من بعضکم لبعض ان کان امرہ
فرضا لازما والذی یدل علی ھذا قولہ عقیب ھذا فلیحذر الذین یخالفون
عن امرہ وجہ دوم لا تنادوہ کما ینادی بعضکم بعضا یا محمد یا ابا القاسم
ولکن قولوا یا رسول اللہ یا نبی اللہ عن سعد بن جبیر وجہ سوم لا ترفعوا
اصواتکم فی دعائہ وھو المراد من قولہ تعالیٰ ان الذین یغضون اصواتھم
عند رسول اللہ عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ وجہ چہارم احذروا
دعاء الرسول علیکم اذا استخطموہ فان دعاءہ موجب لیس کدعاء
غیرہ والوجہ الاول اقرب الی التعظیم ذکر ھذہ الوجوہ
فی التفسیر الکبیر وانچہ مخالف بر دعوی خود بکریمۂ الذین یدعون
من دونہ لا یستجیبون لھم بشیء الا کباسط کفیہ الی الماء لیبلغ فاہ
وما ھو ببالغہ استدلال می کند پس جواب آن این ست کہ این استدلال وی غیر مسلم ست

چه این آیت نازل شده است در حق یهود ونصاری که ایشان انبیارا علیهم الصلوٰة والسلام
ابن الله دانسته ندا میکردند ومیخواندند وازایشان مدد مستقل میخواستند نعوذ بالله منه
کما ذکره المفسرون ودرینجا این اعتقاد ثابت نیست بلکه عقیدهٔ اهل سنت وجماعت ملحوظ است
که آنحضرت را حبیب الله والصالحین ومقبول حضرت رب العالمین دانسته ندا میکنند وتوسل ایشان
قضاے حاجت خود از درگاه قاضی الحاجات میخواهد وازایشان مدد غیر مستقل میطلبد
ولا ضیر فیه ولا مفسدة وآنچه منکرین ازین آیت اراده میکنند احدے از مفسرین
بطرف آن نرفته اند وازالّذین یدعون من دونه حضرات انبیا واولیا را اراده
نکرده وبالجمله ندای منادی وسماع روح پرفتوح حضرت غوثیه باوصف بعد مسافت از
کرامت آنحضرت نیز کرامت ست چنانچه سماع امیر جیش عمر رضی الله عنه در نهاوند
ندای عمر رضی الله عنه را از مدینه چنانکه مذکور مے شود از کرامات عمر رضی الله عنه بود پس
درآنجا کرامت منادی جلوه داده بود ودرینجا کرامت منادی کار خود کرده می آید وفرقی نیست
درین دو مقام مگر از روی حیات وممات ودر تصرفات حضرات اولیا در حیات وممات
فرقی نیست کما تقرر فی باب الاستمداد وکرامات حضرات اولیا رضی الله تعالی عنهم ثابت و
محقق ست کما قال فی الفقه الاکبر وکرامات الاولیاء رضی الله تعالی عنهم حق وفی شرحه لملا
علی القاری ای ثابت بالکتاب والسنة ولا عبرة لمخالفة المعتزلة واهل البدعة
فی انکار الکرامة الخ وکما قال فی عقائد النسفی وشرحها وکرامات الاولیاء حق
فتظهر الکرامة علی طریق نقض العادة للولی من قطع المسافة البعیدة فی المدة
القلیلة کاتیان صاحب سلیمان علیه السلام وهو آصف بن برخیا علی الاشهر بعرش بلقیس
قبل ارتداد الطرف مع بعد المسافة وظهور الطعام والشراب واللباس
عند الحاجة کما فی حق مریم فانه کلما دخل علیها زکریا المحراب وجد
عندها رزقا قال یا مریم انی لک هذا قالت هو من عند الله والمشی

على الماء كما نقل عن كثير من الاولياء والطيران فى الهواء كما نقل عن جعفر بن ابى طالب ولقمان السرخسى وغيرهما وكلام الجماد والعجماء اما كلام الجماد فكما روى انه كان بين يدى سليمان وابى الدرداء رضى الله عنهما قصعة فسبحت وسمعا تسبيحها واما كلام العجماء فكتكلم الكلب لاصحاب الكهف وكما روى ان النبى صلعم قال بينما رجل يسوق بقرة قد حمل عليها اذ التفتت البقرة اليه وقالت انى لم اخلق لهذا وانما خلقت للحرث فقال الناس سبحان الله تتكلم البقرة فقال النبى صلعم امنت بهذا واندفاع المتوجه من البلاء وكفاية المهم عن الاعداء وغير ذلك من الاشياء مثل رؤية عمر رضى الله عنه وهو على المنبر فى المدينة جيشه بنهاوند حتى قال لامير جيشه ياسارية الجبل تحذيرا له من وراء الجبل لمكر العدو هناك وسماع سارية كلامه مع بعد المسافة وكشرب خالد رضى الله تعالى عنه السم من غير تضرر به وكجريان النيل بكتاب عمر رض وامثال هذا اكثر من ان يحصى انتهى وهكذا فى شرح الفقه الاكبر للملا على قارى وقد اثبتوا حقية الكرامات فى جملة الكتب الكلامية فلنطالع والدليل على حقية الكرامة ما تواتر من كثير من الصحابة ومن بعدهم بحيث لا يمكن انكاره خصوصا الامر المشترك وان كانت التفاصيل احادا وايضا الكتاب ناطق بظهورها من مريم ومن صاحب سليمان عليه السلام وبعد ثبوت الوقوع لا حاجة الى اثبات الجواز كذا فى شرح العقائد النسفى وشيخ عبد الحق محقق دهلوى در تكميل الايمان تحت قول متن كرامات الاوليا حق نوشته است كه وجود كرامات از بعضے صحابه و اوليا ى امت بطريق شهرت وتواتر ثبوت يافته است كه ترود و انكار را در آنجا مجال نباشد خصوصا از بعضے اعاظم اوليا چنانچه از حضرت غوث اعظم شيخ محى الدين سيد عبد القادر الجيلانى

علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام وامثال ایشان امام عبد اللہ یافعی گفتہ ہست کہ کراماتہم
بلغت حد التواتر ومعلوم بالاتفاق ما بلغت مثلہا احد من شیوخ الآفاق انتہی ازینجا
بیان جواز ندا بپایہ اختتام رسید باقی ماند بیان معنی شیئ للہ پس بدانکہ معنی آن اطلب شیئا
اکراما للہ تعالی ست و در وی احتمال معنی دیگر ہم قائم ست لیکن معنی صحیح وے این ست کہ مذکور
شد و در صورت ارادہ این معنی خواندن این ورد شریف محل کدا مے گفتگو وانچہ در ردالمختار
قائل این قول را بقول بعض تکفیر کردہ حیث قال کذا قول شیئ للہ قیل یکفر پس بنای
آن بر ارادہ معنی دیگر ست یعنی اطلب شیئا للہ تعالی و شاید وجہ تکفیر این ست کہ وی طلب
کرد شیئے را برائے اللہ تعالی و وے تعالی غنی ست از ہر شئے وہمہ مفتقر ومحتاج اند بسوے
وی بذا البعض مانی ردالمختار واحتمال دارد کہ معنی این ترکیب اعطنی شیئا اکراما للہ تعالی
باشد چنانچہ بعضے بطرف این معنی رفتہ اند و درین صورت اعتقاد منادی نہ این ست کہ
حضرت غوثیہ علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام معطے حقیقی اند و سوال عطا از حضرت سرایا
کرامت ایشان باستقلال ست حتی کہ خلاف عقیدہ لازم واجتناب از تکلم بہچو کلام واجب
آید بلکہ اعتقاد وی این ست کہ معطے حقیقی حضرت رب الارباب ست وآنحضرت از اعظم
وسائل این مطلوب اند کما ہو مقتضی تعلق المسببات بالاسباب ونداے آن شخص درین
مقام باسم مبارک شیخ عبد القادر علی نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام قالع توہم اعتقاد
معنی اول ست چہ ہرگاہ بعبودیت آنحضرت مر قادر مطلق را قائل شد و لفظے کہ بر آن دال
ست بار بار بر زبان آورد از کجا استقلال آنحضرت بوصف اعطا اعتقاد کردہ باشد پس
ساحت جواز این ورد بوساطت فراش براہین ونہج متانت قرین از خس وخاشاک شکوک و
اوہام فرقہ غاوین وردو انکار طائفہ ضالین پاک وصاف آمد حیف صد حیف برین فرقہ
منکرین کہ بر عاملان این عمل اطلاق شرک وکفر مینمایند وازین غافل اند کہ اگر در کدامے
یک فعل از افعال مکلفین صدہا وجوہ تکفیر یافتہ شود ویک وجہ عدم تکفیر

موجود بود و آن یک وجه را اخذ کردن باید و بعدم تکفیر رفتن چه جاے این فعل که کدام یکے از اہل عقائد حقه بتکفیر فاعل آن نرفته اند و نه بروی اطلاق بدعت کرده و حاشا این چه سخن ست و حال اینکه ارحم الراحمین بر این امت مرحومه محمدیه رحم کرده میفرماید یُرِیْدُ اللّٰهُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَلَا یُرِیْدُ بِکُمُ الْعُسْرَ اَللّٰھُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَّوَفِّقْنَا الاتباعہ وَوَفِّقْنَا الْقِرَاءَةَ ھٰذِہِ الْوَظِیْفَةَ مع الخشوع والاخلاص انک انت العزیز الحکیم ۱۲ و اینکه سماع ندای منادی از مسافت بعیده من قبیل علم غیب ست یعنی غیب اضافی و علم غیب اضافی مر غیر خدا تعالیٰ را از خواص بندگان او ثابت ست و تفصیل این اجمال اینکه غیب دو قسم ست یکے مطلق دوم اضافی مطلق چیزیا سخنے پوشیده که بلا واسطه معلوم شود و علم این غیب از خصائص او تعالیٰ ست که هر شے را بلا واسطه میداند و غیر او تعالیٰ را علم این غیب نیست چنانچه فرمود الله تعالیٰ قُلْ لَّا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَیْبَ اِلَّا اللّٰهُ و غیب اضافی چیزے یا سخنے پوشیده که بواسطه معلوم شود و اضافی دو قسم ست صحیح و فاسد و اضافی صحیح نیز بر دو قسم ست معتبر و غیر معتبر صحیح معتبر آن چیزے یا سخنی پوشیده که بواسطه الٰہی تعالیٰ دانسته شود و واسطه برآئی تعالیٰ بر چند قسم ست گاهی خاص ذات باری تعالیٰ بلا توسط جبرئیل و دیگر ملائکه علیهم الصلوٰة والسلام و گاهی وساطت جبرئیل علیه السلام و غیره و علم این قسم غیب مر انبیا را علیهم الصلوٰة والسلام حاصل ست چنانچه فرمود الله تعالیٰ وَمَا کَانَ اللّٰهُ لِیُطْلِعَکُمْ عَلَی الْغَیْبِ وَلٰکِنَّ اللّٰهَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ یَّشَآءُ و فرمود الله تعالیٰ عَالِمُ الْغَیْبِ فَلَا یُظْهِرُ عَلٰی غَیْبِهٖۤ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰی مِنْ رَّسُوْلٍ و ملا علی قاری در شرح فقه اکبر نیز غیب را دو قسم گردانیده مطلق و اضافی و نص عبارتش این ست ثم اعلم ان الانبیاء لم یعلموا المغیبات من الاشیاء و مراد از این غیب مطلق داشته بعد از ان استثنا کرد غیب اضافی را و گفت الا ما اعلمهم الله تعالیٰ احیانا و روایت کرده شد از ابن عمر رضی الله تعالیٰ عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم

إِنَّ اللّٰهَ قَدْ رَفَعَ الدُّنْيَا فَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهَا وَإِلَىٰ مَا هُوَ كَائِنٌ فِيهَا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ كَأَنَّمَا أَنْظُرُ إِلَىٰ كَفِّي هٰذَا وَلَا شَكَّ أَنَّ اللّٰهَ تَعَالَىٰ قَدْ اطْلَعَهُ عَلَىٰ أَزْيَدَ مِنْ ذٰلِكَ وَأَلْقَىٰ عَلَيْهِ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ ودر شرح مقاصد نوشته النوع الثاني من أنواع المعجزات إخباره عن الغيوب الماضية والمستقبلة وشيخ علامه ابن حجر در منح مكيه شرح وَسِعَ الْعَالَمِينَ عِلْمًا وَحِلْمًا نوشته كه علم آنحضرت صلى الله عليه وسلم وسیع تر ست از علم آدمیان وفرشتگان وجنیان زیراکه الله تعالیٰ مطلع گردانیده بود آنحضرت صلى الله عليه وسلم را بر تمامه عالم پس عطا کرده شد آنحضرت علوم اولین وآخرین ما کان وما یکون ونیز ابن حجر در مقام دیگر نوشته که اکثر علوم پیغمبر ما صلى الله عليه وسلم متعلق بود با غیبات بدلیل حدیث مشهور که فرمود تعلیم کرده شدم علوم اولین وآخرین و علم غیب که مختص بذات باری تعالیٰ ست آن از روی احاطه وشمول ست پس منافی آن نیست که وے تعالیٰ بعض خواص خود را بر بسیاری از مغیبات مطلع گرداند تا آنکه مطلع سازد برآن پنج چیز که فرمود صلى الله عليه وسلم در حق آن پنج چیز ست که نمی داند وے را مگر الله تعالیٰ و در شفا نوشته که الله تعالیٰ مطلع کرد آنحضرت صلى الله عليه وسلم را بر ما کان وما یکون وعجائب قدرت وعظیم ملکوت چنانچه فرمود وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا پس ازین بیان بخوب ترین وجه ثابت شد که آنحضرت صلى الله عليه وسلم را علم مغیبات حاصل بود ونقل کرد شاه ولی الله در انفاس العارفین از شیخ ابو رضا محمد که در روح آدمی قوتی ست که آن لوح مغیبات ست هرگاه نبی از انجا اخذ علم کند توسط ملک وحی را حاجت نیست و هر ولی که در آنجا رسد توسط ملک الهام را حاجت نیست و ملا علی قاری در مرقات شرح مشکوٰة متعلق ام احادیث نوشته فإن قلت فلم سأل جبرئيل عليه السلام عن الساعة مع علمه بأنه لا يعلمها إلا هو وما التوفيق بين الآية وبين ما اشتهر عن العرفاء من الأخبار الغيبية كما قال الشيخ الكبير أبو عبد الله في معتقده أن العبد ينتقل في الأحوال

حتی یسیر الی سعة الروحانیة فیعلم الغیب ویطوی له الارض ویمشی علی الماء
ویغیب عن الابصار فالجواب اما عن الاول الی ان قال واما عن الثانی فلان
للغیب مبادی ولواحق فمبادیه لا یطلع علیها ملک ولا نبی مرسل واما
اللواحق فما اظهره الله تعالٰی علی بعض احبابه لوجه علمه وخرج ذلک عن الغیب
المطلق وصار غیبًا اضافیًا وذلک اذا تنوّرت الرُّوح القدسیة وازداد نورها
واشراقها بالاعراض عن ظلمة عالم الحس وتجلیة ذات القلب عن صداء الطبیعة
والمواظبة علی العلم وفیضان الالهیة حتی یقوی النور وینبسط فی فضاء قلبه
فینعکس فیه النقوش المرتسمة فی اللوح المحفوظ ویطلع علی المغیبات ویتصرف
فی اجسام العالم السفلی بل یتجلی حینئذٍ الفیاض الاقدس بالمعرفة التی هی اشرف
العطایا فکیف بغیرہ انتہی و در تحقیق الحقیقۃ آوردہ کہ ملا علی قاری در
شرح مشکوٰۃ متعلق حدیث صَلُّوا عَلَیَّ فَاِنَّ صَلٰوتَکُمْ تَبْلُغُنِیْ حَیْثُ کُنْتُمْ نوشتہ گفت
قاضی در شرح این حدیث کہ پاک نفس وقتیکہ از علائق بدن خالی میشود عروج میکند و
تا ملاء اعلی میرسد و باقی نمے ماند براے او حجابی پس مے بیند ہر شے را بمشاہدہ خود انتہی پس
روایات ثابت و محقق شد کہ اطلاع بر غیب اضافے از خصایص حضرات انبیا علیہم الصلوٰۃ
نیست بلکہ براے خواص امت ہم ثابت ست علی الخصوص خواص امت پیغمبر ما
صلی اللہ علیہ وسلم پس ثبوت این کرامت مر حضرت غوث اعظم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ
والسلام را کہ ذات بابرکات ایشان مستجمع کرامات تمامہ اولیاست محل ریبت وشبہت
نیست چہ ہرگاہ حضرت غوث اعظم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام در ذات جد امجد
خود صلی اللہ علیہ وسلم فانی شدہ بصفات وی باقی بود واکثر اوقات میفرمود ھٰذَا وُجُوْدُ
جَدِّیْ لَا وُجُوْدِیْ چنانچہ علماے صوفیہ فرمودہ اند کہ آنحضرت در جد امجد خود فانی بود
ذاتًا وصفاتًا وقولًا وفعلًا وحالًا بسوائے آنحضرت کدام یکی از اولیا را ہمچو فناے اتحادے

و توجه اختصاصی نصیب گشته پس جملهٔ اوصاف احمدیه و کمالات محمدیه محاذ ذات حضرت غوثیه
شده و بران جلوه فرموده پس غیب دانی که یکے از صفات حضرت رسالت پناه صلی الله
علیه و سلم ست بطفیل آنحضرت بذات حضرت غوثیه هم ثابت میشود و از مؤیدات این
مدعا این ست که حضرت غوث اعظم را آنچنان کشف حاصل بود که غیر ویرا از اولیاے کرام
نصیب نشده چنانکه در اخبار الاخیار آورده که فرمود آنحضرت وقتیکه تکلم کنم من بکلامی شما
باید که تصدیق کنید آنرا که تکلم من ناشی از یقین ست که شک را در وے مجال نیست گویا گوینده
میشوم پس میگوییم و داده میشوم پس مے بخشم و امر کرده میشوم پس میکنم و عهده بر کسے ست که مرا
امر کرده است وَالدِّيَةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ تکذیب شما زهر قاتل ست در دین شما
و سبب زوال دنیا و آخرت شما ست اَنَا سَيَّافٌ اَنَا قَتَّالٌ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ
اگر نے بود لگام شریعت بر زبان من هر آئینه خبر میکردم شما را بانچه میخورید و مے نهید در خانهای
خود من میدانم آنچه در ظاهر و باطن شما ست و شما در رنگ شیشهائید در نظر من انتهی
بدانکه تا اینجا کلام بر مذاق شریعت بود اینک از چاشنی طریقت ذائقهٔ حال
اهل خبرت را حظے بخشیده مے آید بدانکه این اسم اعظم اسمے ست که شیوخ طریقت بر
عمل آن مواظبت فرموده اند و دیگران را بر آن تحریص و تاکید فرموده کما نقل من
اکابر الدین و اطاعت شیوخ طریقت هم از واجبات ست چنانچه مولانا شاه عبد العزیز
دهلوی قدس سره در تفسیر خود فتح العزیز نوشته اند آن کسانیکه اطاعت آنها بحکم خدا
فرض ست شش گروه اند از انجمله مجتهدین شریعت و شیوخ طریقت اند که حکم ایشان
بطریق واجب مخیر لازم الاتباع ست بر عوام زیرا که فهم اسرار شریعت و دقایق طریقت
ایشانرا میسر ست قال الله تعالی فاسئلوا اهل الذکر ان کُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ
هر حدیثی که از روایت علماے کرام شریعت و مشایخ عظام طریقت ثابت شود آن قابل اعتبار
و اعتماد ست و قابل حجت گرفتن ست چنانچه در اکثر کتابها بمثل این

احادیث استثنا کرده اند وبسیار احادیث در مکتوبات مشایخ طریقت آمده که بپایهٔ اعتبار رسیده
است گو نزد محدثین از درجهٔ صحت ساقط باشد چنانچه مولانا شاه ولی الله قدس سره والد مولانا شاه
عبد العزیز در کتاب قول الجمیل ازان قبیل حدیثی آورده قواعد کلام را بران نمط که رقم ثبت یافت
تمهیدے داده است وشیخ عبد الحق محقق دهلوی البخاری در کتاب اخبار الاخیار در مقام بیان
کرامات حضرت غوثیه علی نبینا وعلیه وسائر آله الف صلواة وتحیة آورده که نقل ست که آنحضرت
فرمود که در زمان حسین بن منصور حلاج کسے نبود که او را دستگیری کند واز لغزشے که او را شده
بود باز دارد اگر من در زمان او می بودم او را دستگیری میکردم تا کار او باینجا نمیکشید ومن دستگیری
میکنم هر کرا از مریدان من مرکب بلغزد واز پاے در آید تا روز قیامت وفرمود مرا در هر طویله محلی ست
ومقاومت کرده نشود وخیلی ست که مسابقت کرده نشود ومرا در هر لشکر سلطانی
است که مخالفت کرده نشود ودر هر منصب خلیفهٔ ایست که عزل کرده نشود و
فرمود که هرگاه از خدا چیزے خواهید بوسیلهٔ من خواهید تا خواهش شما باجابت
رسد وفرمود هر که استعانت کند بمن در کربتی کشف کرده شود آن کربت ازو وهر که
منادی کند بنام من در شدتی کشاده شود آن شدت ازو وهر که توسل کند بمن بسوے
خدا در حاجتے قضا کرده شود آن حاجت مراو را وفرمود هر کسیکه دو رکعت نماز بگزارد وبخواند
در هر رکعت بعد از فاتحه سورهٔ اخلاص یازده بار بعد ازان درود بفرستد بر پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم بعد از سلام وبخواند آن سرور را صلی الله علیه وسلم بعد ازان یازده گام بجانب عراق برود
ونام مرا گیرد وحاجت خود را از درگاه خداوندی بخواهد حق تعالی آن حاجت را قضا گرداند بمنه وکرمه
مراد بنام مبارک وی علیه السلام همین اسم اعظم ست یعنی یا شیخ عبد القادر شیئاً لله ونیز در کتب متقدمین
ومتاخرین مثل مناقب غوثیه وصمصام الکرامات وغیره آورده که در کتاب حقیقة الحقائق
مذکور است که در وقتی از اوقات از مشیت ایزدی پسر بیوه زنی خادمهٔ آنحضرت بدریا غرق شد
زن مذکوره نالان وگریان مستغیثانه بدر دولت آنحضرت حاضر آمده بخدمت خدام ذوی الاحتشام

حقیقت حال ظاهر نموده عرض داد که لمعهٔ از تموش توجهات ذات بابرکات بر حال این کنیزک ذره مثال تابد هر آئینه پسر غریق این بیچاره از ان دریای ناپیدا کنار هیچگا سالما بر آمدن نمیتواند حضرت غوثیهٔ عالیه بر حال زار وی رحم آورده فرمود برو پسر غریق خود را بخانه خود خواهی یافت خادمه مکرر بخانه در آمده پسر خود را دیدن نیافت باز نالان و گریان بدر دولت حاضر آمده حقیقت حال عرض داد باز همون ارشاد شرف صدور یافت پس بخانه خود آمده همان اش در کاسه خود دید سپس بخدمت آیت رحمت حاضر آمده بر حقیقت حال اطلاع داد باز حکم سابق شرف نفاذ یافت این بار بخانه خود در آمده ساغر تمنای خود را از بادهٔ مراد لبریز یافت پس شادان و فرحان بر آستانه قادریه حاضر آمده مستانه وار این اشعار را عرضه داد اشعار چون نباشد من مرید حضرت پاک توام * شد زفیض تو مبدل با طرب رنج و غمم * نام نامیت همیشه ورد بیسازم بدل * خطمی بخشم ازان کام و زبان را دمبدم * منکران اسم پاکت بوده مقهور خدا * عاملان اسم اعظم مورد رحم قدم * هر دم و هر آن میخوانم ترا یا غوث دین * میرسیده باش در فریادم از راه کرم * خود بفرمودی که هر کس نعمش خواند مرا * بر برآرم حاجتش هم در ها نم از الم * پس در ان وقت حضرت غوثیه بمراقبه در آمده بدل متوجه حضرت الهی تعالی شده ناز محبوبانه آغاز نهاد و عرضه داد که چه امروز بر خلاف عادت عرضهٔ این عاشق صادق دو بار در آستانه اجابت بار نیافت و اگر چه بار سوم کرسی نشین اجابت گردید فاما پیش این ضعیفه ندامتها دامنگیر حال زارم شد قادرا آن چنان قادری که از تار و پود دو حرف کن هژده هزار عالم را بطرفة العین خلعت خلقت پوشانیدی و باین طریق در عالم معاد بیک نفخ صور جمع اجزای متفرق نموده اعاده مخلوقات خواهی فرمود چرا قامت التماسم را تا دیر از جامه اجابت برهنه داشتی و همچو برهنگان از پیش آمدن دیگران نادم و شرمسار داشتی معهذا بپاس ادب برضای تو راضیم از دل ع بمقتضای تو سر فرو دارم * از حضرت الهی تعالی شانه ندا آمد که البته این مقام محل ناز محبوبانه نیست و اگر بخاطر تو چیزی راه یابد گنجایشی دارد بعوض آن هر چه میخواهی بخواه که البته

خواهش ترا بر مے آرم و مطلب ترا اعطا میکنم حضرت غوثیه بسماع این ندا عنایات بغایات حضرت
الٰهیه تعالیٰ شانه بر حال خود دریافته عرضه داد که هر عنایتی که سزاوار حضرت صمدیت
خود میدانی بآن سرفراز فرما وران باب از جانب این غریب چون و چرائی نیست مگر همین قدر
خواهش ست که عطاے بر حال من غریب مبذول فرما که اثر آن ازین زمان تا همه زمان آینده
باقی و ثابت ماند ندا آمد که از امروز اسم اعظم ترا تاثیرے عطا کرده شد که جمیع تاثیرات اسماے
منست پس هر که ورد نام نامی تو خواهد کرد درجۂ بلند و ثواب عظیم خواهد یافت پس باستماع
ندای ربانی حضرت محبوب صمدانی دوگانه شکرانه ادا فرموده گفتند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ جَعَلَ اِسْمِیْ
کَالْاِسْمِ الْاَعْظَمِ فِی الْبَرَکَةِ وَالتَّاثِیْرِ مراد ازین اسم همین اسم مذکور ست یعنی
یَا شَیْخ عَبْدُ الْقَادِرِ شَیْئًا لِلّٰهِ وانچه در اخبار الاخیار بمقام دیگر مرقوم ست از
مؤیدات و مقویات این کلام ست و آن اینکه انچه من فقیر حقیر از اکرام و انعام حضرت
بشیر نذیر صلی الله علیه وسلم بشارت یافته ام اشارت نتوانم کرد امید وارم که ظهور آثار و انوار
متکفل ابراز و متضمن اظهار آن گردد انشاء الله تعالیٰ اگرچه نظر بکثرت نقصان ذاتی و قلت
استعداد فطری نا امیدی گونه در حصول مطلب و وصول مقصد راه یابد ولیکن دست امید
بلند ست و پایۂ یقین ارجمند که چون در سفینۂ لوح نشسته ام بساحل نجات رسیدنی ست
و جمال مقصود دیدنی هر که درین کشتی نشست اگر طغیان کند یقین داند که از طوفان
آتش دوزخ در امان ست اعتماد من بصاحب قدمی ست که مالک رقاب اولیاست رد روی توان
یافت که در خدمت او قدم از سر نسازد و زیر پای او سر ننهد از دو این خود سبب سرفرازی
ایشان ست کسیکه قدم بر قدم مصطفی بود بلکه دم بدم بقدم او رود سعادت آن سر ست که پامال
او گردد هرچه جمیع پدران از وراثت مصطفی و مرتضی اندوختند همه بان خلف صدق رسید مگر
که این چه غنا بود اگرچه وارثان بسیار اند وے انچه بوی رسید به هیچ یک نرسید وراثت مال بحسب
تعصب برابر قسمت کنند ولیکن در وراثت حال یکے را با دیگری برابری نرسد بلکه برادری نبود

اگر دیگران قطب اند او قطب الاقطاب ست و اگر ایشان سلاطین اند او سلطان السلاطین
محی الدین که دین اسلام زنده گردانید و ملت کفر را بمیرانید که ای شیخ یحیی و ممیت زہے مرتبه که اینجا
دین از محی قیوم ست و احیا از وی غوث الثقلین آنرا گویند که جن و انس همه بوی پناه جویند من
بیکس نیز پناه باو جسته ام و بر درگاه او فتاده مرا جز عنایت او کس نیست و بغیر لطف او فریاد رس نے
اشعار غوث اعظم دلیل راه یقین ✽ بیقین رهبر اکابر دین ✽ شیخ دارین هادی ثقلین ✽ زبده
آل سید کونین ✽ بادشاه ممالک قربت ✽ رهنورد مسالک قربت ✽ او رست در جمله اولیا
ممتاز ✽ چون پیمبر در انبیا ممتاز ✽ اولیا بنده اش از دل و جان ✽ قدم او بگردن ایشان ✽
وصف تعریف او ز من نه نکوست ✽ خود کرامات او معرف اوست ✽ من که پرورده نوالی
عاجزم از مدحت کمال ویم ✽ همه دم غرق بحر احسانم ✽ ای فداے درش دل و جانم ✽
در دو عالم باوست امیدم ✽ هست با وی امید جاویدم ✽ امیدوارم که اگر از راه بیرون
افتم او رهبری کند و اگر از پاے در آیم او دستگیری نماید بحکم بشارتهای که او بجانان خود داده است
سعادت هاے دنیا و آخرت آماده است فرموده است که قاضی الحاجات مرا سجلی نوشته داد که
در ان نامهاے مریدان من تا قیامت ثبت افتاده همه را بمن بخشیده و قلم عفو بر جرائم همه کشیده
اگر نام من در نامه مریدان او مکتوب شد پس چرا غم خورم که کار بر حسب مدعا و مطلوب شد
من نام را و مرید اویم قبول در دید ست و ست خواهان اویم خواستن او مفوض بدست
ارادت حقیقی از من مجازی کجا آید و صلوه داے باین بے نمازی نشاید انتسابی بہے کرده ایم
و پناهی بدرگاه او برده ولیکن چنان دانم که چون این سعادت از ازل نصیب من ست تا ابد
قریب من خواهد بود در آن زمان که از خود خبر نداشتم نامش بر لوح دل مے نگاشتم شعر
ما بعشق تو نه امروز گرفتار شدیم ✽ که گرفتاری ما با تو ز روز ازل ست ✽ جاذبه محبت او بخود میکشید
و مرا دران مقدور نه و کرشمه عنایت او بخود میخواند و مرا بآن شعور نه شعر منو نازدم هستی اثر نبود مرا ✽
که جذب عشق تو از خویش بیرون بود مرا ✽ لطف باطنی او بود که ظاهر و باطن مرا محظوظ و محفوظ

داشت واوّل وآخر معصوم ومحفوظ پدر ریزچون خاک در اد بود درین نسبت تقویت وتربیت میفرمود
عمرہا بے توسل بجناب این پادشاہ عالم پناہ وقت شتافتم ولیکن بے وسیلہ بارنیے یافتم بارہا
از بشارت غیبی اشارت وَابۡتَغُوۡۤا اِلَیۡهِ الۡوَسِیۡلَةَ میشنیدم ودر طلب وسیلت کہ سبب تحصیل این
فضیلت بود وموجب تصحیح نسبت وتحقیق سلسلۂ ارادت گردمیدم ویدم کسے میخواستم کہ
نسبت نطفی را با مناسبت دینی ضم کردہ باشد وقرابت جسمانی را با قرب روحانی فراہم آوردہ
تا دست بوی وہم دپای اوگیرم باکہ تا زندہ ام در پائے او میرم آخر صدق نیت من کار کرد و
شجرۂ اخلاص من بار آورد وبر مثال وَیَرۡزُقۡهُ مِنۡ حَیۡثُ لَا یَحۡتَسِبُ بر سر من عیسی نفسے
را فرستاد کہ ہر نفس او مائدہ بود از آسمان معرفت نازل وباعث عید وسرور اوّل وآخر واوائل
موسیٰ مقامی کہ جمال او ناری ست از شجرۂ وحدت طالع ونوری از جانب حقیقت لامع خلیل اتقا
کہ رخسارۂ زیبایش گلزار بوستان خلت وگل گلستان دین وملت ست مصطفیٰ بجائے کہ دانش
نمکدان خوان اَنَا اَمۡلَحُ وزبانش تبیان قرآن اَنَا اَفۡصَحُ ست مرتضے کمالی کہ دلش باب مدینۂ علم
وفتوح وبر ضمیرش ابواب اسرار لو کشف مفتوح حسن سیرتے وارث مرتبۂ وَاِنَّكَ لَعَلٰی خُلُقٍ
عَظِیۡمٍ ونائب منصب بِالۡمُؤۡمِنِیۡنَ رَءُوۡفٌ رَّحِیۡمٌ حسین سرشتی کہ مصدوق
وَیُطَهِّرَكُمۡ تَطۡهِیۡرًا آمد ومصداق اِلَّا الۡمَوَدَّةَ فِی الۡقُرۡبٰی شد زین العابدین وامام
الصادقین السید النقی التقی والعلوی العلی المہدی سمی کلیم اللہ ومحبوب حبیب اللہ رباعی
احمد خوئی کہ عالمے بندۂ اوست ❊ یوسف روئی کہ پادشہ بندۂ اوست ❊ عیسےٰ
نفسے کہ جان ودل زندہ اوست ❊ موسی کہ لقائے دوست خواہندۂ اوست ❊
ہر کلامے کہ در کلام کلیم وارد شدہ بروی صادق ست وبحال او موافق اورا مگر بر قلب موسیٰ
آفریدہ اندیا انکہ جگر گوشۂ محمد ست صلی اللہ علیہ وسلم رباعی اے دیدہ بیا لقای منظور
بہ بین ❊ آن جبہہ وآن جمال وآن نور بہ بین ❊ در وادی ایمن محبت بگذر ❊ ہم موسےٰ
وہم درخت وہم طور بہ بین ❊ حمیدہ صفاتی کہ جانشین حامد ووارث مقام محمود ست

چه حامدی که هر ثنا گستری که محامد و صافش برشمارد بے اختیار در اثنای ثنا ندای لا احصی
برآمد حاصل که چون این آفتاب دین و دولت طلوع کرد چنان دانستم گویا بمحض طالع من آمد
بمجرد آنکه دیده بجمال او روشن شد در دل نوری دیگر یافتم و سروری دیگر در لقیه اولی دل از دست دادم
و در پای عزت او افتادم انتهی و بجای دیگر بهمون کتاب فرموده فهو قطب الوقت و سلطان
الوجود امام الصدیقین وحجة العارفین روح المعرفة وقلب الحقیقة خلیفة الله
فی ارضه ووارث کتابه ونائب رسوله الوجود البحت والنور الصرف سلطان
الطریق والمتصرف فی الوجود علی التحقیق علی نبینا وعلیه السلام الی یوم القیام
حلیه آنحضرت نحیف البدن ربع القامة عریض الصدر عریض اللحیة
وطویلها اسمر اللون مقرون الحاجبین خفی الصوت جهوره سمت بهی قدر علی
وعلم وفی له صیت وصوت وسمت صمت و در کلام آنحضرت نوعی از سرعت وجهر بود که
سامع را رعبی و هیبتی در دل می افزود و از جمله خوارق کلام او آن بود که در شنیدن آن قریب و
بعید یکسان بودند و بحسب قرب و بعد مکان مجلس تفاوتی ظاهر نمیشد و در وقت تکلم او هیچکس را
جز سکوت و انصات گنجایش نداشت الخ پس ازینجا بقول محقق دهلوی عاشق نبوی ثابت و متحقق
شد که اگر کسی آنغوثیه عالیه را از دور هم ندا کند باریب آواز ندای وی بگوش شریف آنحضرت
چنانکه بمکان قرب برسد خواهد رسید و در مقام دیگر میگوید نقلست از مشایخ که هرگاه
شیخ محی الدین سید عبد القادر بکرسی بر مے آید و میگوید الحمد لله خاموش میگردد هر ولی
خدای که بروی زمین ست حاضراً و غائباً و ازینجهت است که این کلمه را مکرر میگوید و در میان
آن ساکت میگردد و اولیا و ملائکه ازدحام میکنند در مجلس او الخ و نیز در مقام دیگر مینویسد
و وقتها بودی که از مجلس وعظ آنحضرت جنازه ها بیرون مے آمد از جهت غلبه شوق و هیبت و
تصرف و قهرمان عظمت و جلال او و آنچه از خوارق و کرامات و تجلیات و عجائب و غرائب و حدوث
اشیای عجیبه و ظهور امور غریبه در مجلس وعظ آنحضرت نقل کرده اند خارج از حد حصر احصاست

وَلَوْاَنَّ مَافِی الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَّالْبَحْرُ یَمُدُّہٗ فرمودہ اند کہ جمیع اولیا و انبیا
اَحْیَاءٌ بِاَجْسَادٍ وَاَمْوَاتٌ بِاَرْوَاحٍ وجن و ملائکہ در مجلس او حاضر میشوند و حضرت
حبیب رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم وآلہ اجمعین نیز از برائے تربیت و تایید تجلے
میفرمودند و خضر علیہ السلام اکثر اوقات از حاضران مجلس شریف میبود و از مشایخ عصر
ہر کرا ملاقات میکرد وصیت مینمود بملازمت مجلس شریف او و مے فرمود مَنْ اَرَادَ الْفَلَاحَ
فَعَلَیْہِ تَلَازِمُ ہٰذَا الْمَجْلِسِ انتہی و اگر کسی اعتراض نماید کہ مسالہ تنازعہ فیہ در
حالت ممات ست نہ در حالت حیات جواب او بدو وجہ گویم یکی آنکہ پیشتر ثابت کردہ ام کہ حیات
و ممات اولیاء اللہ تعالی یکسان ست اَوْلِیَاءَ اللّٰہِ لَا یَمُوْتُوْنَ حافظ میگوید شعر ہر کہ نمیرد
آنکہ دلش زندہ شد بعشق ثبت ست بر جریدہ عالم دوام ما دوم آنکہ ہر گاہ حضرت نبی
کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل تولد شریف آنحضرت پیش والدشان مع انبیای دیگر علی نبینا
وعلیہم الصلوٰۃ والسلام برای استبشار وتہنیت تشریف آوردہ اند چہ بعید ست عند الوصل
بحق شدن آنحضرت ہم برای تعزیت و بعد واصل بحق گشتن آن نیز بمزار شریف و آستانہ
منورہ او لاریب تشریف ارند انتہی و نیز بجای دیگر ہمون کتاب میفرماید نقلست کہ
آنحضرت بر بالاے کرسی میفرمود ای غلام تقاعد مکن در حضور خود در وقت قعود من اینجا
ولایت اینجاست درجات اینجاست ای طالب توبہ بیا بسم اللہ ای طالب عفو بیا بسم اللہ
ای طالب اخلاص بیا بسم اللہ در ہفتہ یکبار بیا و اگر نتوانی در ماہی بیا و اگر نتوانی در سالی اگر
نتوانی در عمر خود یکبار بیا و بگیر ہزار ہزار چیز آی غلام قطع کن راہ ہزار ماہ را تا بشنوی از من یک
کلمہ را و چون بیای تو اینجا نظر مکن بر عمل خود و زہد و ورع و احوال خود تا بگیری تو از من انچہ
نصیب تست و حاضر میشوند در مجلس من بطائن ملک و خواص اولیا و غیبیان تا بیاموزند
از من تواضع مر جناب مقدس را و ہیچ نبی و ولی نیست کہ حق تعالی اورا خلق فرمودہ و بمجلس من
حاضر نشدہ احیا باجساد و اموات بارواح و میفرمود کلام من بر مردان غیب ست کہ حاضر میشوند

از پس پردهٔ کوه قاف قدم های ایشان در هواست و دلهای ایشان در آتش از شدت شوق
و سبب اشتیاق که به پروردگار خود دارند راوی گوید که درین مجلس که این سخن میفرمودند ولد او
سید عبدالرزاق در پایهٔ اخیر در زیر قدم او نشسته بود سر بالا کرد و ساعتی حیران بود پس
بیهوش افتاد و جامه و دستار او سوختن گرفت و آن حضرت از کرسی فرود آمد و اطفاء آن نار
کرد و فرمود تو نیز ای عبدالرزاق از ایشانی و بعد از قیام مجلس کیفیت آن حال را از شیخ
عبدالرزاق پرسید و فرمود چون نظر بالا کردم دیدم که در هوا مردان غیب ایستاده اند ساکت
و مدهوش و تمام افق با ایشان پر است و در لباس ایشان آتش درگرفته است بعضی از ایشان
در صیحه و بعضی در تواجد و بعضی بجای خود و بعضی بر زمین می افتند بعد از آن فرموده کلامی که
ترجمهٔ او این باشد منم که تیغ من مشهور است و قوس من موتور و تیر من رسنده و نیزهٔ من بجاست
اسپ من زین بسته من آتش سوزان الهی ام من سلب کنندهٔ احوال من دریای بی کرانم من رهنمای
وقتم من سخن کننده در غیر خودم وقتی دیگر در حالت بوده میفرمودند منم محفوظ منم ملحوظ ای روزه داران
ای شب بیداران ای کوه نشینان پست باد کوههای شما ای صومعه نشینان منهدم باد صومعهٔ شما
پیش آیید امر خدا را امر ما از خداست ای راه روان ای ابدال ای اوتاد ای پهلوانان
ای طفلان بیایید و بگیرید فیض را از دریائی که کران ندارد بعزت پروردگار که نیکبختان و بدبختان
همه عرض کرده میشوند بر من و نظر من در لوح محفوظ است منم غواص دریای علم و مشاهدهٔ الهی
من حجت خداوندم بر تمامهٔ شما و نائب رسول الله و وارث اویم در زمین و نیز فرموده است آدمیان را
مشایخ اند و پریان را مشایخ و فرشتگان را مشایخ و من شیخ همه و اما کرامات و خوارق عادات
آنحضرت که در سائر اوقات بظهور می آمد از حد حصر و احصا خارج است و از مجال تقریر و تحریر
بیرون و بدانکه این سخن حقیقت است نه مبالغه زیرا که آنحضرت از زمان طفولیت تا اوان وصال
مظهر خوارق و محل کرامت بوده و در مدت نود سال که سن شریف او رضی الله عنه است
دائم الاحوال بر سبیل اتصال بی انقطاع خوارق از وی ظاهر بوده روایت از حضرت غوثیه میکنند

که صغیر بودم روز عرفه بجانب سواد شهر برآمده دنبال گاوی از گاوان حرافت میدویدم گاوی بگردید و بجانب من نگاهی کرد و گفت یا عبد القادر ترا از برای امثال این کار پیدا نکرده اند بانیها امر نکرده ترسان و لرزان بجانب خانه برگشتم و ببام خانه برآمدم مردم را دیدم که وقوف بعرفات میکنند پس پیش والده آمدم و از وی طلب اذن کردم که بغداد روم و تحصیل علم نمایم و صالحان را زیارت کنم رضی الله عنه وعن جمیع الصالحین و نیز فرموده که هرگاه قصد میکردم که با خردان بازی کنم آوازی می شنیدم که میگفتند بجانب من بیا ای مبارک پس از ترس میگریختم و در کنار مادر می افتادم و الآن این کلمه را در خلوت خود میشنوم نقل ست از شیخ علی بن هیتی که گفت ندیدم هیچ یکی از اهل زمان خود را اکثر الکرامات از شیخ عبد القادر رضی الله عنه هر وقت هر که از ما خواهد که از وی کرامتی مشاهده کند میکند و خوارق ظاهر میگردد و گاهی از وی و گاهی در وی و گاهی بوی و نیز نقل ست از شیخ ابو مسعود احمد بن ابی بکر حریمی و شیخ ابو عمر و عثمان صریفی که گفتند کرامات شیخ عبد القادر رضی الله عنه مثل عقد منضود بجواهر که در پی یکدیگر در رشته کشیده شده اند هر که از ما خواهد که بشمار کرامات او را هر روز را ببیند بشمار چیزهای بسیار را از وی و شیخ بزرگ شهاب الدین عمر سهروردی فرموده ست کان الشیخ عبد القادر رضی الله عنه سلطان الطریق المتصرف فی الوجود علی التحقیق و کانت له الید المبسوطة من الله فی التصریف والفعل الخارق الدائم و امام عبد الله یافعی فرموده است کراماته بلغت حد التواتر و معلوم بالاتفاق ما بلغ مثلها من احد من شیوخ الآفاق و از آنحضرت از هر جنس کرامات نقل کرده اند از تصرف در جواهر خلق و بواطن ایشان و اجرای حکم بر انس و جان و اطلاع ضمائر و اظهار سرائر و تکلم بر خواطر و اطلاع بر بطائن ملک و ملکوت و کشف حقائق جبروت و اسرار لاهوت و اعطاء مواهب غیبیه و امداد عطایای لاربیه و تصریف و تقلیب حوادث و دواهی و تصریف اکوان بالمحو و اثبات الهی و اتصاف بصفت امانت و احیا و تحقق بنعت افقاد و انشا و ابراء اکمه

وابرص وتصحیح مرضی وتشفیۂ اعمٰی وطی زمان ومکان ونفاذ امر در زمین وآسمان وسیر برآب وطیر
در ہوا وتصریف ارادت مردم وتقلیب طبائع اشیا واحضار اشیا از غیب واخبار از ماضی و
آتی بلاشک وریب وسائر انواع کرامات وخوارق بر سبیل اتصال ودوام بین الخاص والعام
بر سبیل قصد وارادہ مطلق بلکہ بر طریق اظہار دعوی برحق ودر ہریکی ازین امور حکایات
وروایات آمدہ است کہ قلم از تحریر وزبان از تقریر آن قاصر است وکتب مشایخ خصوصاً تصانیف
امام عبد اللہ یافعی بدان مزین ومشحون ست وانچہ از مشایخ واقطاب وقت او بلکہ از بعضی
مشایخ متقدمین کہ بر زبان وی رضی اللہ عنہ بطریق کشف واعلام الٰہی از وجود شریفش
خبر دادہ اند ودر تعظیم وتکریم ورفع مکان واعتراف شان آنحضرت وانقیاد واطاعت
احکام وا وامر او خصوصاً در قول او قدمی ھذہ علی رقبة کل ولی اللہ وصدق او
درین قول وبودن او مامور من عند اللہ صادر شدہ است بیشتر ازان ست کہ تصور توان
نمود وجملہ ازان در زبدة الآثار کہ منتخب بہجة الاسرار ست آوردہ ایم رجاءً للقبول ووسیلة
للوصول انتھی عبارتہ وتم کلامہ ونیز حدیث صحاح ستہ وقول مشایخ متقدمین
در بارۂ فضائل وتولد شدن حضرت امیر المومنین غوث الکل وشیخ الکل غوث الثقلین
نجیب الطرفین صحیح النسبین غوث الاعظم والفرد الافخم بازی اشہب وطراز المذہب
وباب النوال سلاب الاحوال قطب ربانی غوث صمدانی محبوب سبحانی مالک رقاب
کل ولی اللہ امام المشارق والمغارب والشریعة والطریقة حافظ وحاجی الحرمین الشریفین
مجتہد دین متین سرور کونین شفیع المذنبین قاضی حاجت منظلومین سید ابو محمد محی الدین
شیخ عبد القادر جیلانی حسنی الحسینی رضی اللہ عنہ ست چنانچہ در سنن ابی داؤد آمدہ عن
اَبِي اِسْحَاقَ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ وَّنَظَرَ اِلٰی اِبْنِهِ الْحَسَنِ اِنَّ ابْنِيْ هٰذَا سَيِّدٌ كَمَا سَمَّاهُ
رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيَخْرُجُ مِنْ صُلْبِهٖ رَجُلٌ يُّسَمّٰى بِاِسْمِ نَبِيِّكُمْ وَيُشْبِهُهٗ
فِي الْخَلْقِ رَوَاهُ اَبُوْدَاؤُدَ از ابی اسحاق فرمود امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ در حالتیکہ نظر کرد

بسوی امام حسن که فرزند من این سید ست و سزاوار چنانچه حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم
تسمیه ایشان پسند نموده اند قریب ست که خارج شود از صلب وی مردیکه نامیده خواهد شد بنام
نبی شما مشابه خواهد شد بنبی شما را در خلق و نه مشابه خواهد شد در خلق روایت کرد ابو داؤد و نیز
مولانا ملک العلما عبد العلی قدس سره در قیامت نامه تصنیف خود این حدیث آورده و گفته
که این حدیث اشاره است از اولاد وی شیخ عبد القادر سید محی الدین زاد الله شرفه که
پیدا نمود و گردانید قدم وی بر رقاب کل ولی الله و حضرت شیخ مولوی سمهروردی
نقل میکند از کتاب مکاشفات جنیدیه که روزی حضرت سید الطائفه ابو القاسم جنید
بغدادی قدس سره روز جمعه بالای منبر در اثنای خواندن خطبه تجلی بر ایشان ظاهر شد از خود
بیخود گشته و بی اختیار بر زبان حق ترجمان گذشت قدمه علی رقبتی و سر خود را
افگنده از زینه زینهای منبر فرود آمدند بعد از ان اصحاب ایشان بتعجب آمدند که در اثنای
خواندن خطبه سکته و لفظ قدمه علی رَقَبَتِی خطبه تمام کرده جمعی را اشتباه شد
که درین وقت شیخ را حالتی خاص روی داد و چون افاقت نمود استفسار کردند فرمودند که
ما را وقت خواندن خطبه کشف عالم غیب گردیده بود پس معاینه نمودم که در وسط قرن
خامس یکی از فرزندان خاص سید المرسلین خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم ظاهر شود
غوث الاعظم و قطب العالم گردد و ملقب به محی الدین و موسوم به سید عبد القادر و مولدش
بشهر گیلان شریف ماموره گردد و بقول قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله من الاولین
والاخرین سوای صحابه و ائمه و ذریة خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم پس مرا خطره
دریافت که این درویش درین عصر نیست پس چگونه ما را وضع رقاب گردانیده آید ناگاه
از درگاه کبریا جلت عظمته و سلطنته خطاب بعتاب رسید که ترا درین کار گران چرا آمده
که محبوب من ست و خاصه من و شان او در کار اقطاب و اغیاث کبار چنانچه
شان محمد صلی الله علیه وسلم در انبیا ست و چون او گوید قدمی هذه

علی رقبة کل ولی اللہ جملہ اولیا را صورات را بہ ارواح واحیا را با اجساد حاضر گردانم تا اینان
وضع رقاب کنند ازین سبب گفتم قدمہ علی رقبتی ومرتبہ آن سید عالیقدر
را معاینہ خود کردم کہ فوقیت بر ہمہ اولیا دارد وشدالمحمد علی نعمائہ آوردہ اند کہ چون حضرت
سلطان الاولیا والمحبوبین وبرہان الاصفیا والواصلین غوث الاعظم شیخ محی الدین ابو محمد سید عبد القادر
جیلانی را رضی اللہ عنہ بروز جمعہ بر منبر در اثنای خواندن خطبہ وقت شہود ذات بحت در گرفت وانا ساختہ
مغلوب ساخت وہیچ مرتبہ ودرجہ نبود کہ در زیر قدم او نہ آمدہ فی الحال بر زبان مبارکش جاری گشت
کہ قدمی ھذہ علی رقبة کل ولی اللہ آتفی از عالم قدس بعالم ملکوت در رسید کامی ملائکہ جمیع
اہل ولایت را خبر دہید انچہ محبوب من میگوید برای حصول سعادت خودہا کنید بموجب امر آلہی
ہمہ اولیا متقدمین ومتاخرین گردنہای خود را پست کردند چہ اہل حیات وچہ اہل ممات چون
فرشتہ سر قبر سلطان العارفین حضرت خواجہ بایزید بسطامی قدس سرہ در رسید وگفت یا شیخ
قم باذن اللہ سلطان بایزید سر از قبر برداشت وگفت مگر روز قیامت ست ویا روز محشر ست
فرشتہ گفت لا محبوب آلہی غوث اعظم سلطان محی الدین سید عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ
کہ ساکن بغداد ست در اثنای خطبہ گفت قدمی ھذہ علی رقبة کل ولی اللہ حق سبحانہ وتعالی
کلامش را بدرجہ قبول جا داد وبجمیع اولیاء اللہ تعالی فرمان شدہ کہ رقاب خودہا باطاعت
او پست کنند ترقیات ایشان کہ بر انقیاد او نمودن ست استحصال نمایند خواجہ بایزید گفت
حق سبحانہ تعالی عادل ست سید عبد القادر را بر بایزید بکدام سبب فوقیت ست وصفت او
فرشتہ بدرگاہ اقدس رب الاعلی عرضداشت کرد جواب آمدہ فوقیت او بر تو از دو سبب ست
یکی آنکہ او فرزند ارجمند محبوب من ست صلی اللہ علیہ وسلم دوم تو فارغ مشغول بودی واو
مشغول فارغ ست بایزید باستماع این سخن گردن خود را پست کرد وگفت سمعنا والمعنا بیت
ہر آنکو سر بزیر پاش کردند * سر خود را باوج عرش بردند * ہمچنین حکایات
صحیحہ درباری قول قدمی ہذہ الخ از اولیا متقدمین ومتوسطین ومتاخرین وارد ست

به کتاب دیگر انشاء الله تعالی رقم خواهد یافت بخوف طوالت کتاب که سبب انتشار طبیعت مطالعه
کنندگان ست ترک نموده شد قیاس هم میخواهد که بتاثیر این اسم اعظم شک وشبهتی باره نباشد
چه حضرت محبوب سبحانی دایم الاوقات بورد اسمای الٰهی تعالی اشتغال میداشتند بدرجه که
سلطنت تصرف آن حضرت بر آن اسما غالب آمد و آن اسما را مغلوب ومحکوم خود ساخت و
ذات بابرکات آن حضرت مظهر آثار جلالیه ومصدر انوار اسمار الٰهیه گردید ومتصف
باوصاف حمیده ومتخلق باخلاق پسندیده او شد فصار حاله کحال الحدید کسنا النار
بملابسة النار وکحال حجارة یؤثر فیها تاثیرات الشمس فینشأ فیها الیواقیت
والجواهر وکحال صدف ینزل فیه مطر فی الموسم فتصیر درّ وصار المخلوق
فی خالق القدر فانیا وفی ذاته باقیا وجعل ینادی بنداء انا الحق وانا الرب کما یشهد
له ویقویه المقالة الثالثة من فتوح الغیب که قال رضی الله عنه وارضاه
وَاِذَا ابْتُلِیَ الْعَبْدُ بِبَلِیَّةٍ تَحَرَّکَ اَوَّلًا فِی نَفْسِهِ بِنَفْسِهِ فَاِنْ لَمْ یَتَخَلَّصْ مِنْهَا استعان
بغیره من الخلق کالسلاطین وارباب المناصب وابناء الدنیا واصحاب
الاموال واهل الطب فی الامراض والاوجاع فان لم یجد فی ذلک
خلاصه رجع حینئذٍ الی ربه عز وجل بالدعاء والتضرع والثناء فما دام
یجد عنه نفسه نصرة لم یرجع الی الخلق وما دام یجد عند الخلق نصرة لم یرجع
الی الخالق ثم اذا لم یجد عند الخالق نصرة انطرح بین یدیه مدیما للسوال والدعاء والتضرع
والثناء والافتقار مع الخوف منه والرجاء ثم یعجزه الخالق عز وجل عن الدعاء ولم یجبه
حتی ینقطع عن جمیع الاسباب فحینئذٍ ینفذ فیه القدر ویفعل فیه الفعل فیفنی العبد عن
جمیع الاسباب والحرکات فیبقی روحا فقط فلا یری الا فعل الحق عز وجل فیصیر موقنا موحدا
ضرورة فیقطع ان لا فاعل علی الحقیقة الا الله ولا محرک ولا مسکن الا الله ولا خیر ولا شر ولا ضر ولا نفع
ولا عطاء ولا منع ولا فتح ولا غلق ولا موت ولا حیوة ولا عز ولا ذل ولا غنی ولا فقر الا بید الله

فيصير حينئذٍ في القدر كالطفل الرضيع في يد الظئر والميت الغسيل في يد الغاسل
والكرة في صولجان الفارس يقلب ويغير ويبدل ويكون ولا حراك
به في نفسه ولا في غيره فهو غائبٌ عن نفسه في فعل مولاه فلا يرى غير مولاه
وفعله ولا يسمع ولا يعقل من غيره ان ابصر فلصنعه ابصر وان سمِعَ وعَلِمَ
فلكلامه سمِعَ وبعلمه عَلِمَ وبنعمته تنعم وبقربه اَسْعَدَ وبتقريبه تزيّنَ
وتشرّفَ وبوعده طَابَ وسَكَنَ وبه اطمأنَّ وبحديثه انسَ وعن غيره استوحش
ونفر والى ذكره التجاء ركن وبه عز وجل وثق وعليه توكل وبنور معرفته اهتدى
وتقمّص وتسربل كما قال رضي الله عنه ما اكلت وما شربت حتى قيل لي بحقي
عليك يا عبد القادر كل واشرب ولا لبست حتى قيل لي بحقي عليك البس ثوباً
ذراعاً منه بدينار ولا تكلمت حتى قيل لي بحقي عليك تكلم يسمع منك وعلى
غرائب علومه اطلع وعلى اسرار قدرته اشرف ومنه عز وجل سمع ووعى
ثُمَّ على ذلك السهل واثنى وشكر ودعا انتهى ونيز از مواظبت بر درود شريف قرب
صحابۂ کرام علیهم الصلوة والسلام حاصل میشود وزیارت وے صلی الله علیه وسلم دست
میدهد چنانچه شیخ عبد الحق محقق دهلوی در مدارج النبوت آورده پس بلند دار همت
خود را ای برادر من تا ببینی او را در مظاهر علیا بمعاونت حقیقت کبری تعالی ایموفقا
وصیت میکنم ترا اے برادر بدوام ملاحظ صورت و معنی او واگرچه باشی متکلف و مستحضر پس
نزدیک است که الفت گیرد روح تو بوی پس حاضر آید ترا وی صلی الله علیه وسلم عیاناً و یابی
او را و حدیث کنی با وی و جواب دهد ترا وی و حدیث گوید و خطاب کند ترا پس فائز
شوی بدرجه صحابه عظام و لاحق شوی بایشان ان شاء الله تعالے بکثرت درود
شریف پس هرگاه که عوام باعث کثرت درود شریف بدرجه صحابه کرام فائز شود چه جید
است که آن سرور اولیا سند الاصفیا قرة العین مصطفوی نور دیده مرتضوی مظهر انوار الهیه

مصدر آثار لامتناهیه بمواظبت و مداومت بر ذکر اسماے او تعالی بآن پایه رسند که نام نامی
و اسم گرامی شان ببرکت و تاثیر باسم اعظم ربانی ملحق گردد بلکه نام هریکے از اولیا در ولایت خود
همین تاثیر میدارد لیکن بحق دیگر اولیا برای این تاثیر زمانی و مکانی تعین ست بخلاف این
ترک عجم که بحق او برائے این تاثیر نه زمان معین ست و نه مکان بهر زمانی و بهر مکانی که درود
اسم اعظمش بعمل آید همون تاثیر بروی مترتب خواهی یافت چه ولایت چار طرف عالم را
فراگرفته و تمامه مخلوقات زیر فرمان خود آورده و در کتب سیر متقدمین مرقوم است که به تبدّی
حال هر که بلا طهارت نام نامی حضرت غوث اعظم بر زبان می راند فی الفور سرش را از گردن جدا
میشد. بالآخر بالحاح اولیای آن زمان و التجای ایشان حضرت محبوب سبحانی ایشان را بطرف مراقبه
هدایت فرمودند ایشان در مراقبه آمده معاینه کردند که تیغی برهنه از بسکه تیز تر زیر عرش برین
نهاده شده ست هر که با بی ادبی اسم اعظم آنحضرت بر زبان مے راند فی الفور از ان تیغ بریده میشود
ایشان ترسان و لرزان سر از مراقبه برآوردند و حال مکاشفه خود را بعرض عرض در آوردند فرمودند
همان من از سالها حرز اسم اعظم الٰهی تعالی که بعرف طایفه صوفیان او را سیفی مے نامند ورد
میکردم و از برکت آن تاثیر حرز مذکور باسم من در آمد و آن اثر چون تیغ بران زیر عرش برین قائم ست که
از ان بے ادبان را سر بریده میشود حالا که شما شفاعت کردید و التجا آوردید و من هم درین
باب ناحق تباهی بندگان خدا معاینه دید میکنم از حضرت الٰهی تعالی کمی اینقدر جلالت خود درخواستم
لیکن این مقدار باقی ماند که اگر کسے بلا طهارت نام من بر زبان آرد رزق وے مقدور
گردد و از سعت و ترفه حال محروم باشد و مراد از ان اسم همین اسم ست یعنے یا شیخ عبد القادر
شیئاً لله و از اکثر اولیاء خاندان قادریه شنیده ام که میفرمودند که هر کرامتے که داریم از
برکت این اسم ست یعنی یا شیخ عبد القادر شیئاً لله و نقل ست که مریدے بحضرت پیر خود
التماس نمود که آنچنان اسمے تلقین فرما که بعمل آن از عمل سائر اسما استغنائے دست
دهد و فوائد تمامه اسما از یک اسم حاصل شود مرشد وے بخواندن این اسم یعنے

یا شیخ عبد القادر شیأ للہ ارشاد فرمودند الغرض دی یازدہ روز کواتہ آن اداکردو بصدق ارادت واخلاص باطن وردند کوربعمل آوردو سبحان اللہ تعالیٰ شانہ صرف بخت چندروزہ

بمرتبہ ولایت رسید الحق اسم اعظم حضرت غوثیہ ہمین تاثیر دارد

وَامثَالُ هٰذِهِ المقالَاتِ فِے جوازِ هذا الورد الاعظمِ مِن مَشَائخِ الدِّین وَاکَابِرِ المُسلِمِینَ کَثِیرَۃٌ اِلَّا اَنَا تَرَکنَاهَا مَخَافَۃَ التَّطوِیلِ وَاکتَفَینَا بِمَا ذَکَرنَا مِنَ الاَقَاوِیلِ لِیَکُونَ اَنمُوزَجۃً مِن قَفِیزَۃٍ وَّ قَلِیلَۃً مِن کَثِیرَۃٍ

این اشعار مدحیہ از مفتی غلام سرور لاہوری سلمہ الباری

دلا کن ورد نام پاک آن محبوب سبحانی — کہ از نامش شوی مقبول درگاہ یزدانی

چو داری وردایدل ہم پاکش باسر خلاص — یقیناً گشتہ باشی محرم اسرار ربانی

بچشمت سرمہ کن خاک درآن سرور عالی — کہ گردد جلوہ گر اندر دلت انوار رحمانی

ز اوصاف حمیدہ ش بود اعجاز نبی ظاہر — عیان از چہرہ پر نور او انوار یزدانی

اگر آید مگس پیش درش ہیشک ہماگردد — وگر حاضر شود موری کند حاصل سلیمانی

اگر محتاج باشد تاج یابد از در حضرت — نشیند آنکہ او باشد گدا بر تخت سلطانی

باخلاق حسن شد احسن الاخلاق در عالم — بحسن و طلعت زیبا جمالش یوسف ثانی

طفیل سرور عالم اگر تو سروری خواہی
بکن از صدق دل اے بندہ سرور ثنا خوانی

سرا گر ساقی بخاکش سروری عالم شوی — ور شوی ہمدم بغتقش ہونس ہمدم شوی

بندہ خاص جناب محی دین شو از یقین — کز مکرم ہای عامش در جہان اکرم شوی

پیشوی بالا اگر سر مے نہی زیر قدم — راست تر باشی بعالم گر بزیرش خم شوی

وردکن ہر روز و شب تو اسم پاک غوث پاک — تا ز نیہ ورد و آرستہ شوی بنیم شوی

کامل و قطب و ولی و اهل دل باشی یقین … گر بعالم عامل اسم شه عالم شوی

سرور مجرم که هستی را جی عفو جدا
در حریم پاک او آتا بحق محرم شوی

هر که شد غمگین ز عشقش در جهان دلشاد شد … گشت شیرین در محبت هر که چون فرهاد شد
در دل هر کس که عشق محی الدین گشته مقیم … از عنایات خدا ویرانه اش آباد شد
از ورش هر یک مراتب در مراتب یافتند … صد اگر بیداشت بر وی صد هزار ایزاد شد
گر دروشن هر که محی الدین بر و نار غضب … آبروی او بشکل خاک ره برباد شد

سرور بیدل که شد از دل غلام محی الدین
بر زبانش اسم پاک او مدام اورا د شد

از علو شان تو هر اهل شان گردید خم … ز رفعت چون دید پشت آسمان گردید خم
ابروت شد کعبه و محراب انسان و ملک … ماه نو پیش رکابت چون کمان گردید خم
چون عذارت دید گل اندر گلستان رشک گل … بهر تعظیمش گل هر بوستان گردید خم
آستانت قبلهٔ اهل مراد آمد عیان … زان به پیشت گردن اهل جهان گردید خم
از براهین جواز خواندن اسم حضور … گردن انکار و رد منکران گردید خم
چون باثبات ادو دلائل قرات اسمت رسید … قد انکار سفاهت این زمان گردید خم

گشت سرور در رد صدق و محبت رهت رو
بر درت آمد به پیش آستان گردید خم

ای خسرو ملک بقا مردود تو مردود حق … وی شه روز جزا مردود تو مردود حق
شد قبول در گهت مقبول درگاه خدا … گشت سرور هم جا بجا مردود تو مردود حق

اللهم بحق حبیبک محمد ن المصطفی و نبیک احمد ن المجتبی وبحق اکمل اولاد
وافضل احفاده المقلب بالمحبوب السبحانی والغوث الصمدانی وفقنا العمل هذه الاسم

الاعظم والود الافخم في حياتنا وعند موتنا واجعل لكل شعرة ابدانا في
قراءته لساناً وبعد موتنا وفقنا لارواحنا واجعله لنا ضماناً واعطنا في الحيوة
والممات حب قراءته وارزقنا شفاعته جل ذكره وشفاعته امين ثم امين امين قال
امين ابقى الله مهجته فان ذلك دعاء ينفع البشر

الباب الرابع في اثبات جواز عرس حضرات الاولياء رضي الله عنهم وفي بيان ان في دعاء الاحياء للاموات وصدقتهم عنهم نفع لهم وفي جواز الفاتحة المرسومة وفي زيارة القبور ورفع البناء على القبر وغيره فصول

فصل في العرس وفي دعاء الاحياء للاموات وصدقتهم عنهم

بدانکه عرس از جملهٔ ابواب ایصال ثواب بارواح اموات ست که نفس ثابت شده وکما سیجی بیانه در حقیقت عرس این ست که چیزی از قسم طعام فی سبیل الله ترتیب داده تقسیم نمایند وثواب آن بروح کدام یکی از اموات برسانند باقی ماند فرق درمیان طوائف خواص وعوام اندرینکه پس درحق عوام مردگان مقصود محض ایصال ثواب ست که ارواح ایشانرا بطرف آن احتیاج تمام هست ودرحق خواص مردگان هم مقصود ایصال ثواب ست وهم تادب بآداب استمداد واستفاضه واستعانت ست واثبات وتحقیق استحقاق آن واین از قسم تعظیم مالی ست که وقت حاضر آمدن بدرگاه عظمان بجا می آرند ونظیر آن درحق احیا این ست که کسی که بدرگاه بادشاهی یا امیری حاضر آید سه قسم تعظیم بجا می آرد یکی تعظیم قولی که آن ثنا وصف ویست بزبان دوم تعظیم بدنی که آن تعظیم ویست باعضا وجوارح مثل دست بوس وغیره سوم تعظیم مالی وآن پیشکش ویست بقدر مقدور از مال واین از ین قسم اخیر ست و بسیاری از علما بطرف جواز عرس مشایخ بشرح حفظ تاریخ وفات ایشان رفته اند چنانچه شیخ عبد الحق محقق دهلوی رح درکتاب ما ثبت من السنة فی ایام السنة آورده ست قالت فهذه الروایة یکون عرسه یعنی عرس حضرت سید عبد القادر شیخ محی الدین جیلانی رضی الله عنه

تاسع ربیع الآخر و ہذا ہو الذی ادرکنا علیہ سیدی الشیخ الامام العارف الکامل الشیخ عبد الوہاب
القادری المتقی المکی فانہ قدس سرہ کان یحافظ فی یوم عرسہ رضی اللہ عنہ ہذا التاریخ اما اعتماد اعلی
ہذا الروایۃ او علی مارأی من شیخہ الشیخ الکبیر علی المتقی او من غیرہ من المشائخ رحمہم اللہ و قد اشتہر
فی دیارنا ہذا الیوم الحادی عشر وہو المتعارف عند مشائخنا من اہل الہند من اولادہ رضی اللہ عنہ
کذا ذکر شیخنا و سیدنا السید الہی الرضی الوصی ابو المحاسن سیدی الشیخ موسی الحسینی الجیلانی بن الشیخ
الکامل العارف المعظم المکرم ابی الفتح الشیخ حامد الحسینی الجیلانی نقلا من الاوراد القادریۃ
تصنیف المخدوم الاعظم الاکرم الامجد الافخم ولی اللہ بالاتفاق الذی یقال لہ المخدوم الثانی الشیخ
عبد القادر الثانی قدس اللہ روحہ مما نقل فیہا عن آبائہ الکرام رحمۃ اللہ علیہم اجمعین و ذکر الشیخ
الامام عبد اللہ الیافعی فی کتابہ خلاصۃ المفاخر و فی تاریخہ المشہور المسمی بمرآۃ الجنان ان وفاتہ
رضی اللہ عنہ فی شہر ربیع الآخر من سنۃ ستین او احدی و ستین و خمسمائۃ و لم یعین الیوم و
ذلک اما لعدم علمہ بذلک او لاختلاف وقع ہنالک و قد یقال ان وفاتہ رضی اللہ عنہ
فی الیوم السابع عشر و لا اصل لہ اللہ اعلم؛ فان قلت لہذا العرف الذی شاع فی دیارنا
فی حفظ اعراس المشائخ فی ایام وفاتہم اصل فان کان عندک علم بذلک فاذکرہ قلت قد سألت
عن ذلک شیخنا الامام عبد الوہاب المتقی المکی فاجاب بان ذلک من طرق المشائخ و عاداتہم
فی ذلک نیات قلت کیف تعیین ذلک الیوم دون سائر الایام فقال ایضا فتہ مسنونۃ
علی الاطلاق فاقطعوا النظر عن تعیین الیوم و لہ نظائر کمصافحۃ بعض المشائخ بعد الصلوات
و کالاکتحال یوم عاشوراء فانہ سنۃ علی الاطلاق و بدعۃ من جہۃ الخصوصیۃ ثم قال و قد ذکر بعض
المتاخرین من مشائخ المغرب ان الیوم الذی وصلوا الی جناب العزۃ و حظائر القدس یرجی
فیہ من الخیر و البرکۃ و النورانیۃ اکثر و اوفر من سائر الایام ثم اطرق ملیا ثم رفع راسہ فقال لم یکن
فی زمن السلف شیٔ من ذلک و انما ہو من مستحسنات المتاخرین و اللہ اعلم انتہی و مولانا عبد اللہ گجراتی
کہ عالم تبحر و صالح و متقی و ہمعصر شیخ عبد الحق محقق دہلوی رحمہ بودند در وصیت نامہ خود نوشتہ اند

که تقییدات وتخصیصات در اوضاع وتراکیب ماکولات وتعیینات در مقروات بفاتحه ها ونیاز
بزرگان از رسوم صالحه است ومولانا شاه عبد العزیز رح در فتوی جواز عرس تحریر فرموده
که آنکه بهیأت اجتماعیه مردم کثیر جمع شوند وختم کلام الله کنند وفاتحه بر شیرینی یا طعام نموده
تقسیم در حاضرین نمایند این قسم معمول در زمان پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم وخلفاء راشدین
رضی الله عنهم نبود اگر کسی باین طور کند باک نیست زیراکه درین قسم هیچ قبح نیست بلکه فائده احیا و
اموات حاصل میشود ومولوی رفیع الدین اعنی برادر عینی شاه عبد العزیز رح در فتوی در جواب سوال
مبهم ارقام فرموده که در مجلس فاتحه وختم هرچه که برای حاضران مجلس باشد اگر این جماعت بر سر قبر باشند و
آنجا تقسیم کنند ثواب آن باموات میرسد واگر در خانها باشند و بر حاضران آنجا تقسیم شود هیچ قباحت
ندارد واز قبیل اباحت است پس امداد بدعا وختم وطعام بدعتی مباح است ومولانا شاه
عبد العزیز قدس سره العزیز در گورستان اسلاف خود که در مهدیون متصل ترکمان دروازه
قریب مزار پر انوار حضرت شاه عبد العزیز شکر بار واقعست عرس والد بزرگوار خود شاه ولی الله
مرحوم وجد امجد خود شاه عبد الرحیم مرحوم بحفظ تاریخ وفات ایشان کرده می آمدند واگر احیانا تاریخ
عرس بروز سه شنبه یا جمعه می افتاد وعظ عشا درین روز ناغه کرده میفرمودند که ای برادران
امروز مجلس وعظ ترتیب نخواهد یافت قواعد عرس تمهید کرده خواهد شد هرکه خواهد بمزار حاضر آمده
شریک ختم شود وبعد تمام شدن پنج آیت حکایت مثنوی مولانا روم قراءت میکنانیدند
بعد ازان تقسیم شیرینی یا نان ونا خورش میکنانیدند پس بمدرسه تشریف آوردند مولف
کتاب صمصام القادری بعد نقل این حکایت میگوید که خاکسار هم برفاقت نانا صاحب مغفور
بدان صحبت بابرکت میرسیدم وبچشم خود این احوال را معاینه وبدیده میکردم پس این احوال بچشم
دیده را فرو گذاشتم وبر شنیدن اکتفا کردم وعرس رسول کریم صلی الله علیه وسلم درمیان
اهل مکه ومدینه بدو وجه قرار یافته یا از روز پیدایش یا از روز وفات که تولد ووفات ونزول
وحی وهجرت از مکه ودخول بمدینه بروز دوشنبه دوازدهم ماه ربیع الاول بوده است فرقی

در مدینه منوره ضیافت و دعوت ها مانند اهل مکه فرحان و شادان بقعه دوم آنحضرت صلی الله علیه
وسلم میکنند ومیگویند این روزیست که دران اکرام کرد خدا تعالی مدینه و اهل مدینه را بسبب نزول
سرور کائنات و تربیت دوم اظهار حزن و بکا و اجتماع میکنند مانند اجتماع اهل تعزیت ومیگویند
که این روز وفات سرور عالم ست صلی الله علیه وسلم و طعامها می پزند ومیخورانند مسکینان
ویتیمان را بسبب دوستی آنجناب وزند ومیدارند شب ۱۰ و هم ۱۱ یازدهم و ۱۲ دوازدهم از
ربیع الاول ودر آن افروزند شمع و چراغ و زینت میدهند بازارهای خود را ذکره فی مصباح القادری
بلکه ثواب چیزی خاص بوقت خاص بشخصی خاص رسانیدن بدو وجه جائز ست اول اینکه تعیین
و رسول وی صلی الله علیه وسلم از بخشیدن ثواب طعام خاص حلال کسی را منع نفرمود
دوم اینکه هر طعامی که در حالت حیات مرغوب کسی بود یا مناسب وقت وی بخشیدن ثواب
آن طعام بروح وی البته افضل و اولی ست و درین باب حدیث وارد شده اَخْرَجَ
اَنَسٌ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِنَّ وَلَدَ الْمُؤْمِنِ اِذَا مَاتَ يُرْضَعُ
لَهٗ فِي الْجَنَّةِ فَلَمَّا مَضٰى عَلَيْهِ مُدَّةُ الْفِصَالِ يُرْزَقُ لَهٗ مِنَ الْجَنَّةِ قال رضی الله عنه
دل الحدیث علی آن صبی المؤمن اذا مات فالاولی قبل مضی زمان الفصال آن یجعل لروحه
لبن و مایلحط به و بعد انقطاع جعل له طعاما و این روایت را در برزخ آورده باقی ماند کلام اندرینکه
خوردن طعام اعراس مر اغنیا را حلال ست یا نه ذکر کرد در کشف الغطا و اما طعامیکه بروح مرده
پزند روایتی در حل و حرمت و کراهیت در کتب فقهیه بنظر نیامده و صواب آن ست که
شیخ در جامع البرکات گفته که مدار بر نیت ست آنچه به نیت تصدق بر فقرا باشد و بدیه
مر اغنیا را و آنچه بنیت ضیافت مسلمانان تیار کنند هر که باشد غنی یا فقیر چنانچه در اعراس
مشائخ در دیار ما متعارف شده عام باشد فقرا و اغنیا را و اگر در اعراس بلفظ طعامی بروح
فلان پخته ایم بگویند و گویند طعام یا ما حضری ساخته شده است بیائید بهتر باشد و اگر از عبارت
بروح فلان این مراد دارند که ضیافتی کرده ایم بیاد ایشان تا بعد از اکل قرآن فاتحه خوانیم و ثواب آن را

بروح ایشان برسانیم باکے نیست مانند انتہی وبالجملہ اموات را اولیا از جملۂ ابواب ایصال ثواب
بارواح اموات ست وآن مشروع ومرغوب فیہ است ومر اموات را از دعای احیا وصدقات
ایشان نفعی حاصل ست کما قال فی عقائد النسفی وشرحہا وفی دعاء الاحیاء للاموات وصدقتہم ای
صدقۃ الاحیاء عنہم ای عن الاموات نفع لہم ای للاموات انتہی وہکذا فی غیر واحد من
کتب العقائد ومستند وی درین باب کتاب وسنت واجماع امت ست اما الکتاب فقولہ تعالیٰ
وَاَنْ لَّیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰی وقولہ تعالیٰ اَلَّذِیْنَ جَآؤُا مِنْۢ بَعْدِهِمْ یَقُوْلُوْنَ
رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِیْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِیْمَانِ واما السنۃ فما ورد فی الاحادیث الصحاح من الدعاء
للاموات خصوصا فی صلوٰۃ الجنازۃ وقد توارثہ السلف فلو لم یکن للاموات نفع فیہ لما کان
لہ معنی وقال علیہ السلام مَا مِنْ مَیِّتٍ تُصَلِّیْ عَلَیْہِ اُمَّۃٌ مِّنَ الْمُسْلِمِیْنَ یَبْلُغُوْنَ مِائَۃً کُلُّهُمْ
یَشْفَعُوْنَ لَہٗ اِلَّا شُفِّعُوْا فِیْہِ وعن سعد بن عبادۃ انہ قال یَا رَسُوْلَ اللہِ اِنَّ اُمَّ سَعْدٍ
مَاتَتْ فَاَیُّ الصَّدَقَۃِ اَفْضَلُ قَالَ الْمَاءُ فَحَفَرَ بِئْرًا وَقَالَ ہٰذِہٖ لِاُمِّ سَعْدٍ وقال علیہ السلام
الدُّعَاءُ یَرُدُّ الْبَلَاءَ وَالصَّدَقَۃُ تُطْفِیُٔ غَضَبَ الرَّبِّ وقال علیہ السلام اِنَّ الْعَالِمَ
وَالْمُتَعَلِّمَ اِذَا مَرَّ عَلٰی قَرْیَۃٍ فَاِنَّ اللہَ یَرْفَعُ الْعَذَابَ عَنْ مَقْبَرَۃِ تِلْکَ الْقَرْیَۃِ اَرْبَعِیْنَ
یَوْمًا اورده فی شرح عقائد النسفی وعن ابی ہریرۃ قال قال رَسُوْلُ اللہِ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
اِنَّ اللہَ عَزَّ وَجَلَّ یَرْفَعُ الدَّرَجَۃَ لِلْعَبْدِ الصَّالِحِ فِی الْجَنَّۃِ فَیَقُوْلُ یَا رَبِّ مِنْ اَیْنَ لِیْ ہٰذِہٖ
فَیَقُوْلُ بِاسْتِغْفَارِ وَلَدِکَ لَکَ رواه احمد وعن عبد اللہ بن عباس قال قَالَ رَسُوْلُ اللہِ صَلَّی اللہُ
عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَا الْمَیِّتُ فِی الْقَبْرِ اِلَّا کَالْغَرِیْقِ الْمُتَغَوِّثِ یَنْتَظِرُ دَعْوَۃً تَلْحَقُہٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ
اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِیْقٍ فَاِذَا لَحِقَتْہُ کَانَ اَحَبَّ اِلَیْہِ مِنَ الدُّنْیَا وَمَا فِیْہَا وَاِنَّ اللہَ لَیُدْخِلُ
عَلٰی اَہْلِ الْقُبُوْرِ مِنْ دُعَاءِ اَہْلِ الْاَرْضِ اَمْثَالَ الْجِبَالِ وَاِنَّ ہَدِیَّۃَ الْاَحْیَاءِ
اِلَی الْاَمْوَاتِ الْاِسْتِغْفَارُ لَہُمْ رواه البیہقی فی شعب الایمان کذا فی شرح المشکوٰۃ وجاء
فِی الْاَخْبَارِ اِنَّ الْحَیَّ اِذَا تَصَدَّقَ عَنِ الْمَیِّتِ بَعَثَ اللہُ تَعَالٰی تِلْکَ الصَّدَقَۃَ عَلٰی طَبَقٍ

مِنَ النُّوْدِ كذا في الخانية ذكره في مطالب المؤمنين والاحاديث والاثار في هذا الباب
اكثر من ان يحصى اما الاجماع فقد ذكر الشيخ جلال الدين السيوطي في شرح الصدور الاجماع
على ان الدعاء ينفع الميت ودليله قوله تعالى اَلَّذِيْنَ جَآءُوْا مِنْ بَعْدِهِمْ الاٰيَةَ ومولانا شاه
عبد العزيز قدس سره العزيز در تفسير خود تحت آيت وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ بيان ميفرمايد
قوله وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ ونيز قسم ميخورم بماه چون نور او تمام شود واز شام تا صبح ظلمت شب را دور
كند وحجاب ظلمت را بردارد واين هر سه چيز يعني شفق وشب تاريك كه ذكر آن هر دو در قول
وي فَلَا اُقْسِمُ بِالشَّفَقِ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ مقدم شد وماه روشن نمونه سه حالت ست كه
بر آدمي بعد از موت كه گويا نمونه غروب آفتاب زندگي ست رو خواهد داد اول حالتے
كه بمجرد جدا شدن روح از بدن خواهد شد كه في الجمله اثر حيات سابقه والفت تعلق بدن و
ديگر معروفان از ابناے جنس خود باقي ست وآن وقت گويا برزخ ست درميان زندگاني
دنيا واستغراق عالم قبر كه چيزي ازينطرف وچيزي ازان طرف دارد بعينه مثال وقت بقاء شفق
ست هنوز تصرفات مخلوقات وآمد شد آنها منقطع نگرديد وجانداران همه بيدار وحساس و
متحرك ودر بقاياي اعمال روز مشغول واين حالت حالت انكشاف وجزاے برخے از نيكيها و
بديها ست ومدد زندگان بمردگان درينحالت زودتر ميرسد ومردگان منتظر لحوق مدد ازين
طرف ميباشند وچنان گمان ميبرند كه هنوز زنده ايم ولهذا در حديث شريف در احوال قبر
وارد ست كه مرد مسلمان در آنجا ميگويد دَعُوْنِيْ اُصَلِّيْ ونيز وارد ست كه مرده درانحالت
مانند غريقي ست كه انتظار فرياد رسي ميبرد وصدقات وادعيه وفاتحه درين وقت بسيار بكار
او مے آيد وازين ست كه طوائف بني آدم تا يكسال وعلى الخصوص تا يك چله بعد موت
درين نوع امداد كوشش تمام مينمايند وروح مرده نيز در قرب موت در خواب وعالم تمثل
ملاقات زندگان ميكند وما في الضمير خود را اظهار مے نمايد دوم حالتے ست كه بعد از انقطاع
تعلق زندگاني دنيا بالكليه رو ميدهد واستغراق عظيم در مشاهده كيفيات مكسوبه خود از نيكي و

بدی او را حاصل میگردد وقوی مدرکه ومتصرفه او ازین عالم گسسته شده وبآن طرف متوجه میگردند
حس وحرکت معنوی او ازین جهان مطلقاً بکار نمی شود واین حالت مثال تاریکی شب است
که بعد از زوال شفق هجوم میکند ومردم با خواب وتعطل حواس وحرکات لاحق میگردد واز مالوفات
ومکسوبات روز مطلقا غافل میشود وآری آن مالوفات ومکسوبات از ظاهر بدن انتقال
کرده در باطن بدن جمع میشوند وروح آنها را در صورتهای رنگارنگ مطالعه مینماید
ومتلذذ ومتالم میگردد واین حالت عوام مردگان است وبعضی از خواص اولیاء الله را که آلهٔ
جارحهٔ تکمیل وارشاد بنی نوع خود گردانیده اند درین حالت هم تصرف در دنیا داده واستغراق
آنها بجهت کمال وسعت مدارک آنها مانع توجه باین سمت نمیگردد واویسیان تحصیل کمالات
باطنی از آنها می نمایند وارباب حاجات ومطالب حل مشکلات خود از آنها می طلبند ومی یابند
وزبان حال آنها در آن وقت هم مترنم باین مقالات است مصرع من آیم بجان گر تو آئی به تن
سوم حالتیکه بعد از حشر ونشر ظاهر خواهد گردید مانند ماهتاب ایام بیض که حجاب تاریکی را دور کرده
نیک وبد اینها را با نواع اظهار جلوه گر خواهد نمود وهر کس در نافع وضار ودوست ودشمن
وزهر وتریاق امتیاز خواهد کرد ودر همین حالت است دادن نامه های اعمال وتجسم عمل نیک
وبد بصورتهای گوناگون ووزن اعمال وحساب نیکی وبدی ودیگر وقائع بسیار ونهایت
این حالت زندگانی دیگرست که اتم واکمل از زندگانی این جهان است انتهی ومستحب است
که تصدق کرده شود از میت بعد از رفتن او از عالم تا هفت روز وتصدق از میت نفع میکند
او را بی خلاف میان اهل علم وارد شده است در ان احادیث صحیحه خصوصاً آب وبعضی
از علما گفته اند که نمیرسد بمیت مگر صدقه ودعا ودر بعضی روایات آمده است که روح میت
می آید خانه خود را شب جمعه پس نظر میکند که تصدق میکنند از وی یا نه کذا ذکره الشیخ فی شرح المشکوة وقال المقدسی
لا یکون علی المیت حسرة اکثر من یوم الجمعة فان روحه یاتی الی داره لیلة الجمعة وینظر الی تصدق
لاجله وهل یذکر بخیر فیری ثیابه قد لبست زوجته وماله قد قسم بین ورثته فیکون هناک ذلیلاً

الی الصباح ثم ینصرف خائبا اذا لم یذکرو بشیء کذا فی روضة الصدور. فی زیارة القبور نوده کنز
فارسی آورده که ارواح مومنین بیایند در هر شب جمعه و روز جمعه و یوم عیدین و روز عاشورا
و شب برات پیش دروازه خانه های خود و آواز میدهند هر یک از آنها با آواز غمگین که ای اهل و اولاد
و اقربای من رحمت کنید بر ما بصدقه و یاد کنید ما را و فراموش مکنید. ما یان را و غربت ما و
اندک حیله کردن ما و تنگی قبر و غم دراز و احتیاج سخت ما یکه نزد شما ست از آن ما بود اگر میدادیم
در راه خدا سوال نکرده شدیم ما ازو و شما میخورید و مینوشید و ما حساب کرده میشویم و حساب داده
میشویم و عذاب کرده میشویم اگر رحم نمیکنند پس باز میگردند از ایشان گریه کنان و غمناک و میگویند ای
بار خدایا ناامید گردان ایشان را از رحمت چنانکه ناامید داشتند ما یان را از دعا و صدقه و در
روضه آورده که بر در خانهای خود ایستاده میگویند آیا هست کسی که یاد کند ما یان را و
رحم کند بر ما آیا هست کسی که یاد کند غربت ما را و سختی و تنگی قبور ما را انتهی والسنة ان یتصدق
ولی المیت قبل مضی اللیلة الاولی بشیء مما یکون فان لم یجد شیئا فلیصل رکعتین یقرأ فی کل رکعة
فاتحة الکتاب وآیة الکرسی وسورة التکاثر عشر مرات فاذا فرغ قال اللهم صلیت هذه الصلوة
وتعلم ما اردت بهذا اللهم ابعث ثوابها الی قبر فلان المیت فان الله تعالی یعطیه ثوابا جزیلا
ونورا وحسنة ودرجة وشفاعة وسئل الشیخ ابوحفص الکبیر ان الدعاء للمیت افضل ام الصدقة
فقال اذا کان علیه دین فالصدقة افضل من التطوع لان منفعة الصلوة یرجع الیه خاصة ومنفعة
الصدقة یرجع الیه والی غیره کذا فی روضة الصدور فی زیارة القبور ذکره فی مطالب المومنین و
قال علیه السلام اَللَّيْلَةُ الْاُوْلٰى عَسِيْرَةٌ عَلَى الْمَيِّتِ فَتَصَدَّقُوْا لَهٗ وینبغی ان یواظب
علی الصدقة سبعة ایام وقیل اربعین فان المیت یتشوق الی بیته اقفاله فی شرح البرزخ جزائیة ابن ملک
پس ازین روایات مشروعیت تصدق احیا از اموات با حفظ تخصیص ایام ثابت و متقرر شد
و فاتحه مردگان تا چهلروز در مره جائز گردید و تقریر تعیین تاریخ سالیانه و ماهانه بپایه ثبوت
رسید. اما آنچه اکثر عوام بتاریخ چهارم چارپائی گسترانیده حافظ را تمام شب ایستاده داشته چیزی

قراءت میکنانند و وقت صبح روح اخراج میکنانند مخالف فقه و حدیث ست ازین رسم البته
پرهیز کردن باید و اصل این مسأله این ست که مر بعض زمان و مکان را فضیلتی ثابت ست بر بعض
دیگر اما فضیلت مکان مثل فضیلت مکه و مدینه زادهما الله تشریفا بر سائر مکان و مثل فضیلت بعضی
از مساجد بر بعض دیگر کما بین فی موضعه اما فضیلت زمان مثل فضیلت بعضی از شهور بر بعض دیگر
قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُوْرِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِیْ کِتَابِ اللّٰهِ یَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ وَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلٰثَةٌ
مُتَوَالِیَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِیْ بَیْنَ جُمَادٰی وَشَعْبَانَ وَقَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ
عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَلَا اِنَّ رَجَبَ شَهْرُ اللّٰهِ وَشَعْبَانَ شَهْرِیْ وَرَمَضَانَ شَهْرُ اُمَّتِیْ و مثل فضیلت
بعض ایام بر بعض دیگر قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ اَیَّامٍ اَلْعَمَلُ الصَّالِحُ
فِیْهِنَّ اَحَبُّ اِلَی اللّٰهِ مِنْ هٰذِهِ الْاَیَّامِ یَعْنِیْ بِهَا عَشْرَ ذِی الْحِجَّةِ وَقَالَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ
اَیَّامٍ اَحَبُّ اِلَی اللّٰهِ اَنْ یُتَعَبَّدَ لَهٗ فِیْهَا مِنْ عَشْرِ ذِی الْحِجَّةِ یَعْدِلُ صِیَامُ یَوْمٍ مِنْهَا بِصِیَامِ سَنَةٍ
وَقِیَامُ کُلِّ لَیْلَةٍ مِنْهَا بِقِیَامِ لَیْلَةِ الْقَدْرِ رواه الترمذی وَقَالَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ صِیَامُ یَوْمِ
عَاشُوْرَاءَ اَحْتَسِبُ عَلَی اللّٰهِ اَنْ یُکَفِّرَ السَّنَةَ الَّتِیْ قَبْلَهٗ رواه مسلم وَقَالَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَحْیَی اللَّیَالِیَ
الْاَرْبَعَةَ وَجَبَتْ لَهٗ لَیْلَةَ الْبَرَاءَةِ وَلَیْلَةَ عَرَفَةَ وَلَیْلَةَ النَّحْرِ وَلَیْلَةَ الْفِطْرِ رواه ابن عساکر
واخرج احمد والترمذی والبیهقی وابن ابی الدنیا عن عمر قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
مَا مِنْ مُسْلِمٍ یَمُوْتُ یَوْمَ الْجُمُعَةِ اَوْ لَیْلَةَ الْجُمُعَةِ اِلَّا وَقَاهُ اللّٰهُ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَقَالَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ
وَسَلَّمَ یُفْتَحُ اَبْوَابُ الْجَنَّةِ یَوْمَ الْاِثْنَیْنِ وَیَوْمَ الْخَمِیْسِ فَیُغْفَرُ لِکُلِّ عَبْدٍ لَا یُشْرِکُ
بِاللّٰهِ شَیْئًا الحدیث رواه مسلم وعن قتادة الانصاری رضی الله انه صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ
وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنْ صِیَامِ یَوْمِ الْاِثْنَیْنِ قَالَ ذٰلِکَ یَوْمٌ وُلِدْتُ فِیْهِ وَاُنْزِلَتْ عَلَیَّ
فِیْهِ النُّبُوَّةُ وَجَاءَ فِی الْحَدِیْثِ مَا مِنْ شَیْءٍ بُدِئَ یَوْمَ الْاَرْبِعَاءِ اِلَّا وَقَدْ تَمَّ و مقرر بودن
امام ابو حنیفه رح روز چهارشنبه را برای تعلیم متعلمین بموجب این حدیث بوده است کما نقله صاحب الهدایه

وحفظ اعراس مشائخ در ایام وفات ایشان از قبیل تعهد قست با دفنا تخصیص یوم بنظر
فضیلت آن یوم زیرا چه روزیکه واصل شدن بجناب عزت وخطائر قدس امید داشته میشود ان
روز از اخیر برکت ونورانیت زیاده تراز سائر ایام کما ذکرناه من ماثبت من السنة فی ایام ات
پس برین عمل ہرگز اطلاق حرمت وبدعت سیئہ نباید کرد وبرعاملان آن سخت گیری نبایا ورد
بلکه به تسهیل پیش آمدن باید وراه تیسیر سپردن روی البخاری عن انس بن مالک عن النبی
صلی الله علیه وسلم قال يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا وَقَالَ فَإِنَّمَا بُعِثْتُمْ
مُيَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ ايضا اِنَّ الَّذِينَ يَسَّرَ الْحَقَّ انتهی ونیز امام ابن ہمام صاحب فتح القدیر
که یکی از اجلہ محدثین ست میگوید وَعَنْ عَائِشَةَ وَاَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا كَانَ اِذَا
اَرَادَ اَنْ يُضَحِّيَ يَشْتَرِي كَبْشَيْنِ عَظِيمَيْنِ سَمِينَيْنِ اَقْرَنَيْنِ اَمْلَحَيْنِ مَوْجُوئَيْنِ فَيَذْبَحُ
اَحَدَهُمَا عَنْ اُمَّتِهِ مِمَّنْ شَهِدَ لَهُ بِالْبَلَاغِ وَشَهِدَ بِالتَّوْحِيدِ ورواه الحاکم وابن ابی شیبة عن جابر
رضی الله عنه اَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اُتِيَ بِكَبْشَيْنِ الخ وكذا رواه اسحاق وابو یعلی فی مسندیهما
ایضا الدارقطنی فَقَدْ رُوِيَ هٰذَا عَنْ عِدَّةٍ مِنَ الصَّحَابَةِ وَانْتَشَرَتْ مَخْرَجُوهُ ورد
الطبرانی اِنَّ رَجُلًا سَاَلَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ كَانَ لِي اَبَوَانِ اَبَرُّهُمَا حَالَ حَيَاتِهِمَا فَكَيْفَ
اَبَرُّهُمَا بَعْدَ مَوْتِهِمَا فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِنَّ مِنَ الْبِرِّ بَعْدَ الْمَوْتِ اَنْ تُصَلِّيَ
لَهُمَا مَعَ صَلٰوتِكَ وَاَنْ تَصُومَ لَهُمَا مَعَ صِيَامِكَ وما رواه ایضا عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ
عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ مَنْ مَرَّ عَلَى الْمَقَابِرِ وَقَرَءَ قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ اِحْدٰى عَشَرَةَ مَرَّةً
ثُمَّ وَهَبَ اَجْرَهَا لِلْاَمْوَاتِ اُعْطِيَ مِنَ الْاَجْرِ بِعَدَدِ الْاَمْوَاتِ وما عَنِ النَّبِيِّ اَنَّهُ
سَاَلَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ اِنَّا نَتَصَدَّقُ عَنْ مَوْتَانَا وَنَحُجُّ عَنْهُمْ وَنَدْعُو
لَهُمْ فَهَلْ يَصِلُ ذٰلِكَ اِلَيْهِمْ فَقَالَ نَعَمْ اِنَّهُ لَيَصِلُ اِلَيْهِمْ وَاِنَّهُمْ لَيَفْرَحُونَ بِهِ
كَمَا يَفْرَحُ اَحَدُكُمْ بِالطَّبَقِ اِذَا اُهْدِيَ اِلَيْهِ رَوَاهُ اَبُوْحَفْصٍ الْعُكْبَرِيُّ وعنه علیه السلام
اِقْرَءُوا عَلٰى مَوْتَاكُمْ يٰسٓ رواه ابوداود وغیره الآثار وما قبلها وما فی السنة ایضا من نحوها

عن کثیر ترکناہ لحال التطویل یبلغ القدر المشترک بین الکل وھو ان من جعل شیئا من الصالحات
لغیرہ نفعہ اللہ بہ مبلغ التواتر وکذا ما فی کتاب اللہ تعالی من الامر بالدعاء للوالدین وباستغفار
الملائکۃ للمومنین قال اللہ تعالی وَالْمَلٰٓئِکَۃُ یُسَبِّحُوْنَ بِحَمْدِ رَبِّھِمْ وَیَسْتَغْفِرُوْنَ
لِمَنْ فِی الْاَرْضِ و در دفن کردن چون اجزاے بدن تمامہ یکجا میباشد علاقہ روح با بدن از راہ نظر
و عنایت بحال مے ماند و توجہ روح بزائرین و مستانسین و مستفیدین بسہولت میشود کہ بسبب
تعین مکان بدن گویا مکان روح ہم متعین ست و آثار این عالم از صدقات و فاتحہ ہا و تلاوت
قرآن مجید چون در آن بقعہ کہ مدفن بدن اوست واقع شود بسہولت نافع میشود کذا فی عزیزیہ
تفسیر سورہ عبس و در تکثیر طعام عاشورا بر عیال احادیث ضعیفہ وارد گشتہ کہ بتعدد طرق جبر آن
نقصان شدہ و حافظ زین الدین عراقی در امالی خود از طریق بیہقی آوردہ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وسلم مَنْ وَسَّعَ عَلٰی عِیَالِہٖ وَاَھْلِہٖ یَوْمَ عَاشُوْرَاءَ وَسَّعَ اللہُ عَلَیْہِ سَائِرَ سَنَتِہٖ
و گفتہ کہ این حدیثی ست کہ در اسنادش لین ست نرمی و لیکن حسن ست برای ابن حبان مر آنرا
طریقے دیگر ست کہ تصحیح نمودہ حافظ ابو الفضل محمد ابن ناصر و ظاہر کلام بیہقی در ان ست کہ حدیث
توسعہ حسن ست برائے غیر ابن حبان نیز زیرا کہ روایت کردہ ست او را از طرق متعددہ از جماعۂ
صحابہ مرفوعا و گفتہ کہ این اسانید اگرچہ ضعیف ست لیکن چون ضم کردہ شود بعض بہ بعض قوتی
پیدا کند کذا فی الصواعق محرقہ و ما ثبت من السنۃ فی ایام السنۃ من تصنیف شیخ عبد الحق محقق
دہلوی رحمۃ اللہ علیہ انتہی و از کتاب اشباع الکلام فی جواز المولد والقیام من تصنیف مولانا
محمد سلامۃ اللہ صدیقی بدایونی ثم الکانپوری جعل الجنۃ مثواہ ثابت گردید کہ رفتن بر قبور
بعد سال یک روز معین کردہ بسہ صورت ست اول آنکہ یک روز معین نمودہ یک شخص
یا دو شخص بغیر ہیاۃ اجتماعیہ مردم کثیر بر قبور محض بنا بر زیارت و استغفار روند این قدر از
روی روایات صحیحہ ثابت ست و در تفسیر در منثور نقل نمودہ کہ ہر سال آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم بر مقابر میرفتند و دعای مغفرت اہل قبور مینمودند اینقدر ثابت ست و مستحب دوم آنکہ

بہیأت اجتماعیہ مردم کثیر جمع شوند وختم کلام اللہ کنند وفاتحہ بر شیرینی یا طعام نمودہ تقسیم درمیان حاضران نمایند این قسم معمول زمانہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وخلفاے راشدین نبودہ اگر کسے اینطور بکند باک نیست زیراکہ درین قسم قبح نیست بلکہ فائدہ احیا واموات را حاصل میشود وسوم طور جمع شدن برجمہور این ست کہ مردمان یکروز معین نمودہ ولباسہاے نفیس فاخرہ پوشیدہ ومثل روز عید شادمان شدہ برقبہ ہا جمع شوند ورقص وغیرہ سماع با مزامیر ودیگر بدعات ممنوعہ مثل سجود براے قبور وطواف گردان قبور می نمایند این قسم حرام وممنوع بلکہ بعضے بحد کفر میرسند ونیز مولانا ہاے ممدوح درجواب سائلی کہ سوال از جواز عرس بزرگان نمودہ نوشتہ کہ زیارت وتبرک بقبور صالحین وامداد ایشان باہداے ثواب تلاوت قرآن ودعاہاے خیر وتقسیم طعام وشیرینی امر مستحسن وخوب ست باجماع علما وتعیین روز براے آن ست کہ آن مذکر انتقال ایشان میباشد از دار العمل بدار الثواب والا ہر روز کہ این عمل واقع شود موجب فلاح ونجات ست وخلف را لازم ست کہ سلف خود را باین نوع بر واحسان نماید چنانچہ در احادیث مذکور ست کہ ولد صالح یدعوالہ وتلاوت قرآن واہداے ثواب را عبادتی موتی قرار دادن مبنی بر کمال بلادت وفرط جہل ست آری اگر کسے سجدہ وطواف ودعا بنحو یا فلان افعل کذا بعمل آرد البتہ مشابہت یا عبدۃ الاوثان کردہ باشد وچون چنین نیست پس چرا محل طعن باشد ونیز مولاناے ممدوح درجواب سائلی کہ استفسار از مجلس محرم ومرثیہ خوانی نمودہ افادہ فرمودہ کہ در تمام سال دو مجلس درخانہ فقیر منعقد مے شود مجلس ذکر مولود شریف ومجلس ذکر شہادت حسنین اول کہ مردم روز عاشورا یا یکدو روز پیش ازین قریب چہار صد یا پانصد کس بلکہ قریب ہزار کس وزیادہ ازان فراہم می آیند ودرود میخوانند بعد ازان کہ فقیر مے آید می نشینند وذکر فضائل حسنین کہ در حدیث شریف وارد شدہ دربیان مے آید وآنچہ در احادیث اخبار شہادت این بزرگان وتفصیل بعض حالات وبدمالی قاتل ایشان وارد شدہ نیز بیان کردہ میشود ودرین ضمن بعض مرثیہ ہا از غیر مردم یعنے جن وپری کہ حضرت ام سلمہؓ ودیگر صحابہ شنیدہ اند نیز مذکور کردہ مے شود وخوابہاے موحش کہ حضرت عباسؓ

و دیگر صحابه دیده‌اند و دلالت بر فرط اندوه بر روح مبارک حضرت جناب رسالت مآب صلی الله
علیه و سلم میکنند مذکور میشود و بعد ازان ختم قرآن و پنج آیه خوانده بر ماحضر فاتحه نموده می آید
و درینجا اگر شخصی خوش الحان سلام میخواند یا مرثیه مشروع اکثر حضار مجلس این فقیر را هم رقت و بکا
لاحق میشود این ست قدریکه بعمل می آید پس اگر این چیزها نزد فقیر بهمین وضع که مذکور شد جائز نمی بود
اقدام بران اصلا نمی کرد اما مجلس مولود شریف پس حالش این ست که بتاریخ دوازدهم شهر
ربیع الاول همین که مردم موافق معمول سابق فراهم شدند و در خواندن درود مشغول گشتند و
فقیر نیز آید اولاً بعضی از احادیث فضائل آنحضرت صلی الله علیه و سلم مذکور میشود و بعد ازان
ذکر ولادت با سعادت و قدری از حال رضاع و حلیه شریف و بعضے از آثار که درین اوان ظهور
آمده بعرض بیان می آید بعد ازان بر ماحضر از طعام یا شیرینی فاتحه خوانده تقسیم آن بحاضرین مجلس میشود
و در لمعات نوشتند که ازینجاست حفظ اعراس مشایخ و مواظبت بر زیارت قبور ایشان والتزام
فاتحه خواندن و صدقه دادن برای ایشان و اعتنای تمام کردن بتعظیم آثار و اولاد و منتسبان
ایشان انتهی و نیز مولانا شاه رفیع الدین در جواب سائلی رقم فرموده اند سوال بر سر قبر بزرگی
در سال جمع آمدن و از روز وفات و عرس قرار دادن با وجودیکه زمان امر سیال غیر قار است
چه حکم دارد جواب زمان اگرچه سیال غیر قار است اما آنچه بآن تقدیر کرده میشود زمان مانند
روز و شب و ماه و سال آنها را شرعاً و عرفاً دوره مقرر است چون یک دوره تمام میشود باز از سر شروع میشود
و بهمین حساب رمضان الشهر صوم و حج الشهر ذیحجه همچنین شهور دیگر در دوره حکم اتحاد با نظیر او داده
میشود چنانچه در حدیث است که یهود عرض کردند در حضور جناب نبوت صلی الله علیه و سلم
که حق تعالی نجات حضرت موسی علیه السلام و غرق فرعون درین روز عاشورا کرده است برای
شکرانه روزه میگیریم جناب رسالت مآب صلی الله علیه و سلم فرمودند أَنَا أَحَقُّ بِمُوسَىٰ مِنْكُمْ
فَصَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ وَأَمَرَ النَّاسَ بِصِيَامِهِ و نیز حضرت نبی صلی الله علیه و سلم بلال را
وصیت کردند بصوم روز دوشنبه فرمودند فِيهِ وُلِدْتُ وَفِيهِ أُنْزِلَ الْوَحْيُ عَلَيَّ وَفِيهَا جُزْتُ

وفیدِ اموات ؎ بنابرین یاد کردن آن تاریخ و آن ماه رسم مردم افتاده و چون مردمان از جهان
بمحافظت این رسم گذشته اند ایشان را انتظار بسوی ولد یا کسی دیگر از اقارب خود میباشد پس نفع
انتظار آن فائده ایست معتد به ازین جوابات افادت آیات چند فائده مستنبط میشود اوّل آنکه رفتن
مردم بهیأة اجتماعیه و جمع شدن بر قبور بعد سال برای زیارت بزرگان و ختم قرآن کردن و فاتحه
بر شیرینی یا طعام خوانده تقسیم آن نمودن این قسم اگرچه معمول زمانه پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم و
خلفای راشدین نبوده لیکن چون نظیر قبحی ندارد اگر کسی بعمل آرد باک نیست بلکه بنا بر اشتمال فائده
برای احیا و اموات طرفی از استحباب و استحسان خواهد داشت و نیز ازینجا متقرر میشود که نبودن
امرے از امور خیر در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و خلفای راشدین موجب عدم جواز و کراهت و
بدعت سیئه بودنش نیست و این فائده مبنی بر همان قول امام شافعی علیه الرحمة است که محققان مثل امام نووی
وغیره علمای دین است دوم آنکه باوجودیکه جواز و استحباب اجتماع مردم بر قبور در عرس و اهدای ثواب
از خواندن قرآن و اطعام طعام و تقسیم شیرینی باقوال علما مستند که خودش صاحب تحفه و مولانا
شاه عبد الرحیم منجمله آنها باثبات رسید معامله مکاشفه هم مؤید این است که در چنین صور اجتماع
ارواح دوستان در عالم برزخ هم میشود پس امداد بدعا و ختم و طعام بدعوی مباح است و وجه
قبح ندارد و کما مر التصریح به التعیین من مولانا رفیع الدین و بر تصریح مولانا
ممدوح موقوف نیست دیگر بزرگان مثل شیخ عبد الحق محدث دهلوی وغیر آن نیز بهمین راه رفته اند و
حکم اتحاد و نظیر در دوره روز و ماه و سال در عباراتیکه سابق از رساله سیوطی منقول شد نیز مستفاد
است و هرگاه از تخریج ابن وحیه ذکر ولادت باکرامت در قرن اول سماع آنحضرت علیه الصلوٰة والتحیة
و دعاهای خیر برای ذاکر بمعرض ثبوت میرسد باز اعاده این تقریر ممدوح و مقبول را که منبع خیرات
و معدن حسنات است تشبیه بتخیم کنهیا دادن بی تکلف باب جهنم بر روی خود کشادن است علاوه
تشبیه در اعمال و افعال با فرق ضاله مطلقاً ممنوع شرعی نیست و الا اکثری از اعمال دینیه
که خالی از فی الجمله مشابهت نیستند جائز نباشند بلکه مراد از تشبیه ممنوع مشابهت در امر مذموم است

ونیز منظور فاعل فعل قصد مشابہت باں امر ممنوع باشد وآنچہ گفتیم مصرح در کتب معتمدہ است چنانچہ در درمختار ذیل باب مایفسد الصلوٰۃ ویکرہ فیہا در جواز قرائت قرآن در نماز از مصحف مرقوم است وَجَوَّزَہُ الشَّافِعِيُّ بِلَاکَرَاھَۃٍ وَھُمَا بِھَا لِلتَّشَبُّہِ بِاَھْلِ الْکِتَابِ اَیْ اِنْ قُصِدَ فَاِنَّ التَّشَبُّہَ بِھِمْ لَایُکْرَہُ فِیْ کُلِّ شَیْءٍ بَلْ فِی الْمَذْمُوْمِ وَفِیْمَا یُقْصَدُ بِہِ التَّشَبُّہُ کَمَا فِی الْبَحْرِ انتہی ودر طحطاوی نقل عبارت بحر نمودہ آن این ست قَالَ فِی الْبَحْرِ ثُمَّ اعْلَمْ اَنَّ التَّشَبُّہَ بِاَھْلِ الْکِتَابِ لَایُکْرَہُ فِیْ کُلِّ شَیْءٍ فَاِنَّا نَاْکُلُ وَنَشْرَبُ کَمَا یَفْعَلُوْنَ اِنَّمَا الْحَرَامُ التَّشَبُّہُ فِیْمَا کَانَ مَذْمُوْمًا وَفِیْمَا یُقْصَدُ بِہِ التَّشَبُّہُ

فصل فی جواز الفاتحۃ المرسومۃ

بدانکہ بعض بیان این مدعا در صدر فصل عرس رقم ثبت یافت ومولوی رفیع الدین موصوف بمقدمہ تخصیصات استفتا درج کردہ اندکہ فاتحہ وطعام کہ بے شبہ از مستحسنات ست وتخصیص کہ فعل مخصوص ست باختیار اوست باعث منع نمی تواند شد این تخصیصات از قسم عرف وعادات اند کہ بمصالحہ خاصہ ابتدا ئً بظہور آمدہ رفتہ رفتہ شیوع یافتہ مثل کھچڑہ در فاتحہ امام حسین علیہ السلام وتوشہ در فاتحہ شیخ عبدالحق رح وغیر ذلک کہ صاحب قنیہ ودرمختار تصریح کردہ ودر جامع الاوراد نوشتہ اگر بر طعام فاتحہ کردہ بفقرا بدہد خواہ در حالت حیات وخواہ بعد مردن اوالبتہ ثواب میرسد انتہی وترتیب فاتحہ ختم قرآن برائے ایصال ثواب بمردگان درین جامع الاوراد باین طور نوشتہ کہ چون ختم قرآن کند اول پنج آیت خواندہ دست برائے فاتحہ بردارد وثواب ختم بارواح ہرکہ بخواہد بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہ بخشد انتہی وبالجملہ ہمراہ صدقہ مالی مانند اشیائے ماکولہ ومشروبہ جہت فضیلت ومزید ثواب صدقہ بدنی را مثل قرارت آیت وسورہ قرآن مجید مانند آیت اِنِّیْ وَجَّھْتُ وَجْھِیَ الْاٰیَۃ وسورۂ اخلاص وسورۂ فاتحہ با در ود ضم کردن واشیای مصدقہ راپیش آوردہ قبل تقسیم وخوردن آن بہ نیت ایصال ثواب بنام کسے از احیا واموات دست بمناجات بارے تعالے

بدعای مغفرت بر وشته اللّهم تقبل هذه من فلان گفتن و بر دو دست بعد دعا بر چهره مالیدن چنانچه این کیفیت
در فاتحه مرسومه دیار ما مروج ست خاص طریقه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و جناب صحابی و ماثبت آنحضرت ست
چنانچه در حدیث صحیح ... قربانی آمده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم قبل تصرفات صدقه در رسانیدن نفع آب من و آیت
قرآن مجید خوانده و نیت إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنِيفًا وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ
و آیت إِنَّ صَلٰوتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ
وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ و نیز آنحضرت صلی الله علیه وسلم بطرف چیز صدقه اشارت فرموده
میفرمود اَللّٰهُمَّ تَقَبَّلْ هٰذِهِ مِنْ مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ ذکره فی تیسیر الاصول و شرح المشکوة
و گاهی آنحضرت چیز صدقه در دست گرفته دعا فرمودی چنانچه در شمائل ترمذی آمده وَعَنْ
اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّاسُ اِذَا رَاَوْا اَوَّلَ الثَّمَرِ جَاءُوْا بِهِ اِلَى النَّبِيِّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاِذَا اَخَذَهُ رَسُولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي ثِمَارِنَا
و مردمان جهت خیر و برکت و دعای آنحضرت چیزها از قسم اطعمه پیش آنسرور صلی الله علیه وسلم
می آوردند و آن سرور بر وی دعا خوانده میدمید و نیز آنحضرت اطعمه را پیش خود نهاده دست
نموده جهت خیر و برکت دعا خوانده دمیدی و بر متصدق یعنی دهنده صدقه دعا خواستی و هر که میوه
نو جهت خیر و برکت پیش آنحضرت آوردی در دست گرفته دعا خواندی و همچنین آنحضرت
اشیای خوردنی هر قسم پیش خود نهاده و جمع ساخته بر وی دعا میکردی و بر دمیدی چنانچه در
مشکوة در باب المعجزات بروایت ابوهریره آورده خلاصه مضمونش اینکه عمر رضی الله عنه
گفت یا رسول الله از هر کس چیز خوردنی طلب کنید آنحضرت طلب کرد چیز خوردنی را از هر یکی یکی
آوردند یعنی دانه مقدار مشتی و دیگری آورد یک کف خرما و دیگری آورد پاره نان تا که فراهم آمد
بر نطع پس دعا کرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم و برداشتن دست وقت مناجات و بعد فراغت
از مناجات بر چهره مالیدن ادب و سنت ست فی المشکوة فِي بَابِ الدَّعَوَاتِ عَنِ السَّائِبِ بْنِ
يَزِيْدَ عَنْ اَبِيهِ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ اِذَا دَعَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ مَسَحَ

وجوههم بیده رواه البیهقی وعن عمر رضی الله عنه قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا رفع یدیه فی الدعاء لم یحطهما حتی یمسح بهما وجهه رواه الترمذی وعن سلمان رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان ربکم حیی کریم یستحیی من عبده اذا رفع یدیه الیه ان یردهما صفرا رواه الترمذی وابوداود والبیهقی فی الدعوات الکبیر وعن مالک بن یسار رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا سألتم الله فاسئلوه ببطون اکفکم ولا تسئلوه بظهورها وفی روایة ابن عباس رضی الله عنه قال سلو ببطون اکفکم ولا تسئلوه بظهورها فاذا فرغتم فامسحوا بها وجوهکم رواه ابوداود اورده هذه الاحادیث فی المشکوة فی کتاب الدعوات پس ازین بیان ثابت شد که اشیای صدقه را پیش آورده وجمع ساخته قبل خوردن وتقسیم آن جهت مزید ثواب وبرکت بروی دعا خواندن ودمیدن وثواب آن بکسی از اموات وحیا بخشیدن عین سنت فعلی آن سرور آمد وتارک سنت نبوی ست خوردن این قسم صدقه اغنیا وفقرا هر دو را درست کذا فی زبدة النصائح انتهی ❖

فصل فی زیارة القبور

بدانکه در صدر باب استمداد بعض بیان زیارت قبور مع ذکر فوائد آن رقم ثبت یافت باقی ماند بیان اداب زیارت وسلام بر اهل قبور وآنچه خوانده شود وقت زیارت از آیات وسور قرآن وغیر آن از ادعیه پس از جمله آداب زیارت ست که روی بجانب قبر وپشت بجانب قبله متقابل روی میت بایستد وسلام دهد ومسح نکند قبر را بدست وبوسه ندهد او را ومنحنی نشود وبروی بخاک نمالد که این عادت نصاری ست وواجب ست احترام میت نزد زیارت وی خصوصا صالحان ومراعات ادب بر قدر مراتب ایشان چنانچه در حالت حیات ایشان بود زیرا که صالحان را مدد وبلیغ ست مر زیارت کنندگان خود را باندازه ادب ایشان ودر بعض روایات فقهیه بوسه دادن قبر پدر ومادر را نیز آمده است کذا فی شرح المشکوة للشیخ ودر مطالب المومنین نوشته است ولا باس بتقبیل قبر والدیه الخ وفی دستور القضاة من الملتقط وان کان

قبر عبد صالح و یمکنه آن یطوف حوله ثلث مرات فعل ذلک کذا فی خزانة الروایات و ذوا للبیب
و وسیلة القلوب و در مطالب و محک الطالبین نوشته اما طواف گور صالح سه بار روایت
انتهی و مسالهٔ تقبیل روضة الاولیا بالتفصیل در قول الجمیل ثبت رقم پذیرفته من شاء التفصیل
فلیرجع الیه اما سلام کردن بر اهل قبور پس در لفظ آن اختلاف روایات است ففی بعض الروایات
كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَى الْمَقَابِرِ اَلسَّلَامُ
عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ بِكُمْ لَلَاحِقُونَ
نَسْأَلُ اللّٰهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ رَوَاهُ مُسْلِمٌ عَنْ بُرَيْدَةَ و فی بعض الاحادیث مَرَّ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمَدِينَةِ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِمْ بِوَجْهِهِ فَقَالَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ
يَا أَهْلَ الْقُبُورِ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَنَا وَلَكُمْ أَنْتُمْ سَلَفُنَا وَنَحْنُ بِالْأَثَرِ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ
عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ و وردهما فی الْمِشْكٰوةِ غَيْرُ ذٰلِكَ مِنَ الْأَحَادِيثِ اما خواندن چیزی وقت
زیارت پس بدانکه قرارت قرآن نزد قبر مکروه است نزد ابوحنیفه رح و نزد محمد رح مکروه نیست
و صدر الشہید که یکی از مشایخ حنیفه است بقول محمد اخذ کرده و فتوی هم برین است و شیخ امام محمد
بن الفضل گفته که مکروه قرارت قرآن بجهر است اما مخافتت لاباس به است اگرچه ختم کند و از
شیخ محمد بن ابراهیم آمده که بخواند سورهٔ تبارک الذی بلند یا پست و فرقی نیست درمیان جهر
و مخافتت در ظاهر روایت از جهت ورود اثر بدان و نقل کرده شده است از شیخ ابی بکر بن
سعد که مستحب است نزد زیارت قبور خواندن سورهٔ اخلاص هفت بار و بخشد ثواب آنرا برای
میت و اصح آن است که میرسد بمیت و در بعض روایات آمده که بخواند ایستاده یازده بار
قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ بعد از ان بنشیند کذا فی شرح المشکوٰة للشیخ و فی مطالب المومنین و
حکی عن ابی بکر بن سعد انه قال المستحب عند زیارة قراءة سورة اخلاص سبع قرات فانه بلغنی
ان من قرأها سبع مرات ان کان ذلک المیت غیر مغفور یغفر له وان کان مغفورا غفر لهذا القاری
و وهب ثوابه للمیت کذا فی استحسان المحیط و فی الدر المختار و فی الحدیث مَنْ قَرَأَ الْإِخْلَاصَ

احد عشر مرۃ ثم وھب اجرھا للاموات اعطی من الاجر بعدد الاموات
انتھی قولہ من قرأ الاخلاص ظاھرہ وان لم یمر بالاموات کان فی بیتہ طحطاوی
ویقرأ سورۃ یٰس در مختار یا ورد من دخل المقابر فقرأ سورۃ یٰس خفف اللہ
عنھم یومئذ وکان لہ بعدد من فیھا حسنات بحر وروی عن انس خادم رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا قرأ المؤمن
اٰیۃ الکرسی وجعل ثوابھا لاھل القبور ادخل اللہ تعالی فی کل قبر من المشرق
والمغرب نورًا ووسّع علیھم مضاجعھم واعطی اللہ للقاری ثواب ستین نبیًّا
ورفع لہ بکل میت درجۃ وکتب لہ بکل میت عشر حسنات ذکرہ القرطبی
فی تذکرتہ ونقلہ امیر غنی فی شرح صلوۃ ابن حمیش قال وظاھرہ ولو کان فی بیتہ وفضل مولانا
لا یحصٰی طحطاوی وحکی ان واحدًا من السلف کان اذا مر علی المقبرۃ یقول اللھم
انس وحشتھم وآمن روعتھم وارحم غربتھم وتجاوز عن سیاتھم وتقبل حسناتھم
فمر علیھا یومًا ونسی ھذا الدعاء فرای من لیلتہ ان اھل القبور قالوا انسیتنا بہ عادتک
ونحن نستانس بہ فاوجب علی نفسہ ان یاتیھم کل یوم ویدعو لھم
کذا فی مطالب المومنین وزیارت روز جمعہ فاضلتر ست از روزہائے دیگر خصوصا در اول روز
جمعہ وہمین ست متعارف در حرمین شریفین زادھما اللہ تعظیما وتشریفا بیرون مے آیند در اول
روز جمعہ بمعلاۃ وبقیع برائے زیارت ودر روایات آمدہ ہست کہ واودہ شود برای میت در
روز جمعہ علم وادراک بیشتر از انچہ داودہ مے شود در روزہای دیگر تا اینکہ میشناسد زائر را بیشتر
از روزہای دیگر وانچہ مشہور شدہ ہست در دیار ما در عامۂ ناس از منع زیارت روز جمعہ اثری
کہ ور ان نقل میکنند اصلی صحیح ندارد وکذا فی شرح المشکوۃ للشیخ وعن محمد بن النعمان یرفع الحدیث
الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من زار قبر ابویہ او احدھما فی کل جمعۃ غفر لہ
وکتب برا رواہ البیہقی فی شعب الایمان مرسلا و مکروہ استبطے سپرکردن قبور مے فرضیت

كذا فی شرح المشکوة للشیخ و مکروه است نشستن بر قبور عن ابی هریرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لان یجلس احدکم علی جمرة فتحرق ثیابه فتخلص الی جلده خیر له من ان یجلس علی قبر رواه مسلم وعن عمرو بن حزم قال رأنی النبی صلی الله علیه وسلم متکئا علی قبر فقال لا تؤذ صاحب هذا القبر او لا تؤذه رواه احمد در فتاوی عالمگیریه از تبیین نقل کرده ویکره ان یبنی علی القبر او یقعد او ینام علیه او یوطأ علیه او یقضی حاجة الانسان من بول او غائط الخ بدانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در ابتدا نهی کرده بود از زیارت قبور و در آخر رخصت کرد و فرموده بودم من که نهی میکردم شما را از زیارت قبور اکنون بکنید زیارت قبور را که آن باعث بی رغبتی در دنیا و یاد دهنده است آخرت را و این مر مردان راست اما زنان را بعض گویند که باقی ست بر نهی سابق و ایشان را بیرون آمدن بزیارت مقابر جائز نیست الا بزیارت حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم و در احادیث لعنت واقع شده بر زنانیکه بزیارت قبور برآیند و بعضی بر آنند که این منع و لعنت در اول بود بعد از رخصت زنان نیز داخل اند و منع ایشان از جهت قلت صبر و کثرت جزع و فزع ایشان ست و در حدیث مسلم آمده است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بزیارت مادر خود آمد و بگریست و دیگران را نیز بگریه در آورد و فرمود طلب آمرزش کردم مادر خود را اذن نداد ند و طلب زیارت کردم و ماذون شدم و فرمود که زیارت کنید قبور را که مذکر موت ست و گفته اند که حضرت حق سبحانه و تعالی زنده گردانید مادر و پدر آنحضرت صلی الله علیه وسلم را تا ایمان آوردند بوی پس بمیرانید و بعضی این حدیث را تصحیح نموده اند و گفته که قصه زیارت و منع از استغفار پیش ازین بود درین باب متاخرین علما منع کرده اند از اطلاق کفر بر والدین آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلکه بر جمیع آبای وی صلی الله علیه وسلم تا آدم علیه السلام ذکره الشیخ فی شرح سفر السعادت و مثله فی شرح المشکوة انتهی

فصل فی رفع المنار علی القبر

بدانکه در رساله بنا پخته کردن بر قبر اختلاف علما ست فی العالمگیریة ولا یجصص القبر ویکره ان یبنی
علی القبر الخ وفی الدر المختار ولا یجصص ولا یطین ولا یرفع علیه بناء وقیل لا باس به وهو المختار کما فی
الهندیة السراجیة الخ وفی الطحطاوی وینبغی تقیید الجواز علی هذا القول بما اذا کان من مال المیت ولم
یقصد به الزینة والتفاخر والاعلام تیه فی الحرمة کما یفعل الآن من بناء الاحجار الرخام المذهبة وفی
الشرنبلالیة عن البرهان یحرم البناء علیه للزینة ویکره للاحکام بعد الدفن لا الدفن فی مکان بنی فیه
قبله ویعلم القبر بعلامة ابو السعود انتهی و اذا خربت القبور فلا باس بتطیینها تاتارخانیه وهو الاصح
وعلیه الفتوی جواهر الاخلاطی ذکره فی العالمگیریة پس از عبارت در مختار ثابت شد که تجصیص قبر
یعنی پخته کردن آن و تطیین آن و بر وی بنا بلند کردن بقول بعض لا باس به است و همین قول
مختار ست و آنچه شیخ عبد الحق محقق دهلوی در شرح سفر السعادت نوشته موید مختار صاحب در
مختار ست و آن حق ست و نص عبارت شیخ در شرح سفر السعادت اینکه آنچه مصنف ذکر کرده
حق ست و احادیث صحیحه درین باب وارد و اصل سنت در زمان نبوت و خلفای راشدین
و صحابه همین بود ولیکن بعد از ان این تکلفات در مقابر پیدا شد و مفاخرت و مباهات بدان
راه یافته و در آخر زمان بجهت اقتصار نظر عوام بر ظاهر مصلحت در تعمیر و ترویج مشاهد
و مقابر مشایخ و عظما دیده چیزها افزودند تا از انجا ابهت و شوکت اهل اسلام و ارباب
صلاح پیدا آید خصوصا در دیار هندوستان که اعدای دین از هنود و کفار بسیار اند و ترویج
و اعلای شان این مقامات باعث رعب و انقیاد ایشان ست و بسا اعمال و افعال و اوضاع که در زمان
سلف از مکروهات بوده در آخر زمان از مستحسنات گشته و اگر جهال و عوام چیزے کنند یقین که ارواح
بزرگان از ان راضی نخواهد بود و ساحت کمال و دیانت ایشان منزه است از ان و دفن در جوار
قبور صلحا و حضور و شهود در ساحت عزت ایشان موجب برکت و نورانیت و صفا ست انتهی

قد استتب تالیف الکتاب بعون الملک الوهاب افتتاح الشجرة واسماء الاسلاف
الکرام رضی الله تعالی عنهم ورضوا عنه یا اله العالمین خالق الاولین والآخرین

بحق سید المرسلین امتنا علی حب حبیبک الاحمد ن المجتبی و محمد ن المصطفی
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وعلی حب محبوبک الحضرۃ الغوث الاعظم قطب العالم
مجتہد الشریعۃ امام الطریقۃ مقتدی الحقیقۃ الہادی الی المعرفۃ سید الاولیاء
نائب مناب الانبیاء الذی ترقی فی عن مقامہ وراء الوداء الی مقام الاخر میران محی الدین
سید عبد القادر الجیلانی البغدادی الحسنی الحسینی علی نبینا وعلیہ الصلوۃ
والسلام واحشرنا علی الملۃ المحمدیۃ وحب الحضرۃ الغوثیۃ بتوسل حضرات
المشائخ القادریۃ العالیۃ امین ثم امین علی عبد القادر شمس القادری عرف مرشد علی
القادری المتخلص بعاصی تلقن عن ابیہ وشیخہ سیدہ ومولاہ قطب الوقت
الغوث فی المرتبۃ عالم العلوم العقلی والنقلی سید شاہ بہرعلی القادری البغدادی
اصلاً والمیکنی فوری مولداً الذی استفاض بالفیض الروحی من الحضرۃ الغوثیۃ
واجازہ ابوہ ببیعۃ کل واحد من ارباب الطرائق الاربعۃ القادریۃ والچشتیۃ
والنقشبندیۃ والسہروردیۃ وتلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ طفیل علی
القادری الذی استفاض بالفیض الروحی والجسمی من عمہ سید شاہ ذاکر علی
القادری ومن ابن عمہ سید شاہ غلام حسین القادری وتلقن عن ابیہ
وشیخہ سید شاہ روشن علی القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ مولانا
عبد القادر عرف شاہ عبد اللہ الجیلانی القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ
مولانا عمر عرف عشق اللہ القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سیدہ شاہ مولانا ہدیت اللہ القادری
تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ مولانا احمد القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ
عبد الجلیل القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ ابراہیم القادری تلقن عن
ابیہ وشیخہ سید شاہ شرف الدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ
احمد الثانی القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ قاسم الدین القادری

تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ علاء الدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ بدرالدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ شہاب الدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ احمد الثالث القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ قاضی القضاۃ مولانا سید شاہ شمس الدین شیخ ابی صالح نصر القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ الحافظ ومولانا تاج الدین غوث الآفاق سید شاہ ابی بکر عبد الرزاق القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ امام الشریعۃ والطریقۃ والحقیقۃ والمعرفۃ مالک رقاب اولیاء اللہ تعالیٰ حضرت محبوب سبحانی قطب ربانی سید محی الدین شیخ عبد القادر الجیلانی الحسنی الحسینی علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ ابی صالح موسیٰ تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ عبد اللہ جیلی تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ یحییٰ زاہد تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ محمد تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ داؤد تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ موسیٰ ثانی تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ عبد اللہ ثانی تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ موسیٰ الجون تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ عبد اللہ محض تلقن عن ابیہ وشیخہ امیر المومنین حضرت امام حسن المثنیٰ تلقن عن ابیہ ابیہ وشیخہ امیر المومنین حضرت امام حسن علیہ السلام تلقن عن ابیہ وشیخہ حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی بن ابیطالب کرم اللہ وجہہ تلقن عن ابن عمہ سید المرسلین خاتم النبیین احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلے اللہ علیہ وعلی آلہ واصحابہ وذریاتہ واولیاء امتہ الی یوم التناد تمت الشجرۃ القادریۃ

حبذا قومی کہ دید حق بود دیدار شان	محو باشند در شہود ستر غیب اسرار شان
جملہ در کہف فنا از ہستی خود خفتہ اند	لیک بیدار اند خواب آلودگان بیدار شان
گرچہ اندا اند خورشید جمال خود بگل	مشرق و مغرب گرفتہ پرتو انوار شان

از خدا خواهند هر ذات خود در ذات او	این بود ساعت بساعت سر استغفارشان
ریخته باران عرفان از سحاب مکرمت	شسته نقش حرف غیر از صفحهٔ پندارشان
هر یکی را بخواز سودای دل بازارها	زآتش شوق محبت گرمی بازارشان
یکدم از ظرف در و دیوارشان نشسته است	صد گشایش از در و صد بستی از دیوارشان
کارشان جز نفی ذات و وصف و فعل خویش نیست	اینخدا چه بود که جامی را کنی در کارشان

خاتمه در بیان شواهد اثبات تعظیم ماثر قدم شریف حضرت سرور الانبیا سلطان الاصفیا روح الارواح دو عالم شفیع حضرت آدم شفیع المذنبین خاتم النبیین احمد مجتبی محمد مصطفی صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم منقول از نمیقه ثقه واقف عالم علم عقلی ونقلی واقف راه خفی وجلی عاشق ازلی مولوی احسان علی الحنفی القادری السالاری مرشد آبادی که بخدمت فیض درجت مرشد ارشد خود پیر دستگیر غوث وقت قطب درجت خلاصه اولیای متقدمین زبده اصفیای متاخرین امجد اولاد غوث الثقلین اکرم احفاد سید الکونین مظهر اسرار خفی وجلی غوث ازلی مولانا مولوی سید شاه مهر علی القادری الجیلانی الحسنی الحسینی رضی الله تعالی عنه وعن جمیع الاولیاء الصالحین بعرض تحریر آورده بودند اینکه

قبله جان وجهان هادی دوران مرشد کامل ودل‌های زنگ آلوده را صیقل حلال مشکلات و کشاف معضلات لازال ظلال اقدامکم علی رؤسنا وعیننا بعد بجا آوری شرائط غلامی بعرض غلامان معلی میرساند که در ورود شرف مورود کرامت نامه ملازمان معلی بنام این ذره خاکپای غلام غلامان اعلی سبب عزت وافتخار گردیده وتارک فخر واعتبارم را بهفتم فلک رسانید خداوند تعالی مقربان جناب عالی را بپایه بندگان دور افتاده همواره برچار بالش کرامت وافاضت صحیح وسالم داراد وعلی الفور علی خلاف عادت معهوده واطوار مقرره باز دولت لثم قدم مبارک جناب مقدس ورهنما بین ارزانی فرمایاد وغلام ابدی اعمی بنده زاده بابا میان ابوطاهر سلمه الله تعالی وشفاه از صبح عید الضحی تا این زمان که عرصه بیست روز است بعروض عارضه سوء الهضمی ونفخ

و جمع شکم و ہزال بدن و بے رغبتی غذا مبتلا بودہ اند و از دیر حال بسے موصوف حال ہمہ ابتر و دلہائے ماندگان بمرض شورش وتکدر ہست امید وارم کہ برائے بیان موصوف آنچہ کہ مرض نفخ و درد شکم ایشان آنکہ بمجرد خوردن طعام حادث میشود و دافع ہزال و لاغری بدن و بی رغبتی غذا را رافع شود عنایت فرمودن و نیز در نیاب باتوجہ خاص بریں نیاز منداں مبذول داشتن مرعی گردد مرشد نا در باب جواز و وجوب تعظیم نقش قدم مشرف و مکرم جناب رسولنا صلی اللہ علیہ وسلم آنچہ کہ از شرف منا یہ کتب محققین کہ جامع شریعت و طریقت اند و از تائیدات روحانی و توجہات کما فی آن آسمان تحقیقات و کوہ تدقیقات این غلام ابدی را حسب استعداد و ناقص حاصل شدہ عرض میکنم ہمیکہ کسیکہ بر صراط حق و جادہ راست ثابت قدم ہست قدم در راہ انکار این مسالہ نمیتوانند و نیز اینہ این نقش نقش قدم کدام جناب ہست کہ اگر ذرہ در مراعات تعظیم و جلال آنجناب و منتسبات آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم از کسے فتور می و قصوری بظہور آید ہر آئینہ این بی ادبی موجب حبط اعمال و سلب ایمان او گردد العیاذ باللہ منہ خلاصہ تحقیق این مسالہ مبنی بر چند مقدمات ہست اول آنکہ نقشے و اثر یکہ بچیزے منسوب ہست در نفس الامر این نسبت و انتسابا قع بود یعنی آن نقش و اثر یا از غوص فرو آمدن آن چیز در شے دیگر مثل تخت و حجر وغیرہ آن وجود گیرد چنانچہ اعجاز قدم شریف آن سرور بود کہ در احجار صلابہ مثل موم فرو میرفت یا از در آمدن آن چیز بر سطوح الواح منطبع گردد یا کسی آن نقش ابرطبق سماع اخبار کہ مفید یقین باشد مثل اخبار صحاح یا حسان بر قراطیس یا غیرہ مرتسم ساختہ باشد ثانی آنکہ فضیلت و شرافت چیز یکہ این نقش و اثر با و منسوب ہست ثابت و متحقق باشد ثالث آنکہ شرافت اشیا مستلزم شرافت آثار و نقوش آن اشیا بودہ ہست مثل آثار نبوی صلی اللہ علیہ وسلم چنانچہ مذکور ہست بجذب القلوب در باب زیارت روضہ مطہرہ و مشرفہ علی صاحبہا الصلوۃ والتحیۃ زیارت مسجد قبا و دیگر مساجد و آبار و اماکن و سائر آثار سید الانبیا صلی اللہ علیہ وسلم غنیمت شمارد پس ہر نقشیکہ در آن سخن میرود اگر مطابق نفس الامر ہست بر حسب شقوق مفصلہ مقدمہ اولی یعنی یا اثر قدم شریف ہست یا کسی آنرا

مطابق حلیه شریف که از صحاح یا حسان بپایه ثبوت رسیده است مرتسم ساخته است البته تعظیم
واکرام آن واجب ست واہانت واستخفاف آن حرام زیراچه جمیع اعضای شریفه ومجاورات
آن مثل لباس ولحیه وشعر مبارک آن حضرت صلی الله علیه وسلم وغیره واجب التعظیم لازم التکریم
اند واہانت واستخفاف آن کفرست کما فی البزازیة من صغر شعر النبی علیه السلام استخفافا
واهانة فکفر لاخلاف فیه کذا فی الشفاء لقاضی عیاض علیه الرحمة من سب النبی
او عابه او الحق به نقصا فی نفسه او فی عضو من اعضائه او فی دینه او خصلة
من خصاله فهو کافر لایقبل توبته هرگاه عظمت وشرافت اعضای شریفه آنجناب از کتب
معتبره ثابت واستخفاف واہانت آن موجب کفر گردد پس بظهور صحت مقدمهٔ ثانیه ثابته
بمقتضای مقدمهٔ ثالثه که استلزام وتلازم است چگونه شرافت وفضیلت بآثار ونقوش
آن همه اعضای واجب التکریم لازم نخواهد آمد زیراچه تعظیم آثارات آن سرور وتبرک بنقوش
بعض اعضای شریفه آن حضرت صلی الله علیه وسلم که بمدینهٔ منوره موجود وزیارتگاه هم
مردم نزدیک ودور اند ثابت ست **کما فی جذب القلوب المذکور للشیخ**
الدهلوی رحمه در باب نهم در ذکر مسجد بنی ظفر سطری میگوید که در حجره که در جانب قبله
این مسجد ست سنگها ست که بروی آثارست میگویند که آن اثر حافر بغله آنحضرت ست وبر سنگ
مانند اثر مرفق واقع ست گویند که آن حضرت بروی تکیه فرموده ومرفق مبارک بروی نهاده
بر سنگ دیگر آثار اصابع ست ومردم همه اینها تبرک میجویند وهمچنین تعظیم وتکریم جمیع آثارات منتسبات
آنحضرت صلی الله علیه وسلم مثل زیارت آبار سبعهٔ متبرکه نبویه وزیارت نقش حافر بغله ونقش مرفق
مبارک واصابع مقدس که بمدینهٔ شریفه ماثور ومشهور اند وتعظیم وتقبیل حجر یکه ثنایای مبارک
آن سرور را حین محاربت جبل احد مساس کرده وآنرا بقرب جبل مذکور اندرون قبه که مشهور
بقبة الثنایاست بدیواری نشانیده اند وهمچنین زیارت حجر متکا که تکیه گاه آنحضرت واثر مرفق
مبارک در آن نیز موجود ست وحجر متکلم که با آنحضرت کلام کرده واین هر دو بمکهٔ معظمه موجود ه

ومشهور اند پیش اهل حرمین الشریفین زادهما الله شرفا از علما و زیاد قدیماً و حدیثاً از همان
کتاب و کتب مناسک مذاهب اربعهٔ حقه ثابت و متوارث ست زیرا چه شرافت و فضیلت
اشیا گاهی باعتبار نفس ذات آن اشیا قطع نظر از امور خارجیهٔ آن میباشد مثل شرافت حضرات
انبیا و اعضا شریفهٔ آنها علیهم السلام و گاهی باعتبار امر خارج که بآن اشیا مجاور بوده میباشد
چون فضل و شرف منتسبات و آثار آنها مثل شرافت آبار سبعهٔ نبویه و اشعار متبرکهٔ مصطفویه
و آثارات محمدیه چون تمثال نعلین و تمثال قدمین آن نبی الحرمین و سید الکونین زیرا چه فضیلتیکه درین
آثار اعنی بیر و نعلین و اشعار ست ذاتی نیست از برای آنکه نفس بیریت و نعلیت و شعریت
که قدر مشترک در سائر آبار و نعال و اشعار ست اگر منشا و منبت این همه فضیلت بالوجه پس
تخصیص این آبار و نعال و اشعار به تعظیم و تبجیل چه معنی دارد بلکه این فضیلت آنرا از تماس
منسوب الیه اعنی آنحضرت که اینها بشرف شهود و مجاورت آن سرور صلی الله علیه وسلم مشرف شده است
حاصل گشته و این همه مذکورات خلاصه و تفصیل مقدمهٔ ثالثه است و دلیل اثبات مقدمهٔ ثالثه
آنچه که در فضیلت تمثال نعلین شریف بکتاب مدارج النبوة للشیخ المحقق الدهلوی
علیه الرحمة مذکور ست بوده است و آن اینست و بعضے علما تمثال نعل شریف
را در تالیف جدا بیان کرده و فضل و نفع و برکت آن بیان ساخته و در مواهب لدنیه بحر بلکه آن
برای دفع وجع بنهادن آن تمثال در موضع وجع و حصول امان از بغی بغاة و غلبه و حرز از هر شیطان
مارد و شر هر حاسد ذکر کرده و قصائد در مدح آن و بیان فضائل
آن انشاد نموده انتهی ما فی المدارج پس درین وقت لائح و واضح ست که صورت مطلوب
بر لوح ثبوت بکمال وضاحت مانند قدم شریف بر احجار صلبه نقش کالحجر گشت زیرا چه هرگاه ترجمان
فیض ترجمان صاحب مدارج که رئیس محدثین زمان و مستند علمای وقت اند واز تالیفات بعض اکابر
علما که مراد ازان امام جلال الدین سیوطی علیه الرحمة اند فضل و شرف و نفع نقش نعلین شریف که آنهمه
برکات آنرا از مجاورت و مساس قدم مبارک آن سرور صلی الله علیه وسلم حاصل گشته ثمرده که اثبات

رسیده باشد پس فضیلت و شرافت تمثال عین قدم شریف را چه پرسیدنی ست واگر نقش مذکور
مطابق نفس الامر نباشد بلکه آنرا کسی به تخیل و تخمین خود بر کاغذی یا سنگی مرتسم ساخته نام قدم مبارک
آن قدم صدق صلی الله علیه وسلم که سرهای پاکان زیر قدم او باد بران نهاده باشد پس برین تقدیر نیز
گو برهان قطعی تعظیم و اجلال این قسم نقش از کتب معتبره ثابت نیست نفی تعظیم و اهانت و استخفاف
آن لازم نی بلکه از راه ادب که درینجا فوق الامر ست گو در جای دیگر امر فوق الادب باشد اگر کسی
برعایت ادب مراتب تعظیم آن بجا آرد و از رحمت خدا و شفاعت سرور انبیا صلی الله علیه وسلم
امیدها دارم که این تعظیم و اجلال آن کس را از درجهٔ سلامت و جادهٔ استقامت بیرون نخواهد برد بلکه
وقوع آن که از غلبهٔ سلطان محبت و سطوت حاکم ادب گشته است متضمن انواع خیر و نعماء از رحمت شمر متبرا
خواهد بود و هر جا که نام او ست راهش بقدم ادب تعظیم ان نمود و از تحقیق این آن گره از کار نتوان گشود عاشقان
چه کار با تحقیق + و مضمون این مدعا از کلمات طیبات حضرات صوفیه علیهم الرضوان
بخوبی ثابت میتوان شد چنانچه مولانا حسین واعظ کاشفی علیه الرحمة که هم مقتدای علمای
شریعت و مستند عرفای حقیقت اند بکتاب رشحات خود که مستدل و معتبر عند الفریقین ست
ارشاد فرموده که اگر صورت بزرگی بر دیواری کشیده باشند در پای آن دیوار به ادب میباید رفت
پس پیش صورت قدم آن سلطان الانبیا که بزرگی همه بزرگان بطفیل خاک پای او ست صلی الله علیه
وسلم چگونه سررشتهٔ ادب از دست داده شود + دع عنك النفس ایها الاصحاب طرق العشق
كلها آداب + اعوذ بالله من الهفوة والغفلة ربنا لا تجعلنا من الغافلين ووفقنا
لاتباعه والقيام بادبه صلى الله عليه وسلم وارشاد یافته که عن که از حروف جاره است
برای چه معنی موضوع است در غبت که صلهٔ آن عن باشد چه معنی دارد مرشد ما حرف عن موضوع
است برای بعد و مجاوزه و این معنی بسه طور متصور میتوان آمد یکی بنقل یک شی از شی دیگر چون
اديت الذين عنه ای زایل کردم دین را که شی اول ست از وی که شی ثانی ست سوم
بالحاظ صورت اول وصول این شی را بشی ثالت اعتبار کرده شود چون رمیت السهم

عَنِ القَوسِ ای زائل ساختم تیر را کہ شیء اول ست از کمان کہ شی ثانی ست بوصول آن بسوئے
صید کہ شی ثالث ست سوم بوصول چیزی فقط بطرف شی ثانی بلا لحاظ صورت اول یعنی زوال
آن شی اول چون اَخَذْتُ عَنْهُ العِلْمَ ای علم را ازوی بخود رسانیدم بی آنکہ علم مذکور را علم زوال
شود و وقتیکہ حرف مذکور صلۂ لفظ رغبت کہ بمعنی خواہانی کردن ست واقع شود معنی مانند
آن لفظ را سلب و زائل کند چون رَغِبَ زَیْدٌ عَنْهُ ای زال رغبته عنه کما فی الصراح رغبت
عنه ای لم اُرِدْهُ و زهدت فیه والزهد هو ضد الرغبة و ہمچنین ست حال لفظ
اشتغال پس معنی حدیث شریف فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي ای عن ازال و اسلب
رغبته عن سنتی فلیس منی باشد باقی حالات این بندہ ابدی زبانی حامل عریضہ ہذا واضح
غلامان معلی خواہد شد و ہر چہ از تعویذات وغیرہ عنایت شود بدست ہمین کس عنایت فرمودن مرضی گردد زیادہ ادب

نقل النقل استفتای پنجاب کی مع مواہیر یہ ہے

بسم اللہ الرحمن الرحیم

چہ میفرمایند علمای دین و مفتیان شرع متین در حق امکان و جواز رؤیۃ اللہ تعالی بچشم سر در حالت
بیداری ہر اولیا ہمہ را جائز ست یا نہ پس اگر جائز ست منکر آن کدام مذہب دارد چنانچہ در شرح عقائد
و تفسیر بیضاوی و مدارک و زاہدی و حسینی و جواہر دنیا تیج وغیرہ امکان و جواز آن نوشتہ است
و منکر آنرا معتزلہ نوشتہ پس نزد علمای اہل سنت و جماعت منکر دیدار خدای تعالی را در دنیا معتزلہ گفت باید
یا نی و ہر کہ قائلین جواز و امکان رؤیۃ اللہ بحاسۃ البصر فی الدنیا را کافر گوید بموجب عقیدۂ اہل سنت
و جماعت آن کفر بر وی عود کند یا نی اما عبارت شرح عقائد نسفی سن سعد الدین تفتازانی این ست
و رؤیۃ اللہ تعالی یعنی الانکشاف التام بالبصر و هو معنی اثبات الشئ کما هو بحاسة البصر الخ جائزة
فی العقل واجبة بالنقل الخ و هذا مشعر بامکان الرؤیة فی الدنیا الخ والاختلاف فی الوقوع لیلة الاسراء
اما در تفسیر زاہدی در معنی آیۃ لن نؤمن لک حتی نری اللہ جہرۃ نوشتہ عبارتہ والآیۃ ردٌ علی المعتزلہ
کہ ایشان در نفی رؤیۃ بدین آیۃ حجت کنند و گویند اول الدلائل علی نفی الرؤیۃ

فی الدنیا والآخرہ بہذہ الآیۃ الخ جواب گویم ایشان را صاعقہ نہ بخواستن دیدار رسید بلکہ بکفر ایشان رسید
کہ ایمان موسیٰ را معلق کردند بشرط رویت ہکذا فی المدارک فی معنی ہذہ الآیۃ المذکورۃ ایضاً فیہ است
در زاہدی در معنی آیۃ قولہ قولہ تعالیٰ رب ارنی انظر الیک نوشتہ عبارتہ قال بعض العلماء رؤیۃ اللہ تعالیٰ
فی الدنیا من المحالات لا من الجائزات ہذا خطاء لان موسیٰ سئل الرؤیۃ فی الدنیا فلو کانت الرؤیۃ
فی الدنیا من المحالات لکان موسیٰ مع انہ کلیم ربہ وحبیبہ وعبدہ سائلا من اللہ تعالیٰ شیئا محالا
ولا تطمئن بہ ذلک ولا بنبی من الانبیاء الخ فدل انہ جائز ان یری فی الدنیا ایضا در معنی آیۃ مذکور
نوشتہ عبداللہ ابن عمرؓ در طواف گاہ ایستادہ بود امیر المومنین عثمانؓ ابن عفان بر وگذشت
وسلام کرد جوابش نداد عثمانؓ شکایت او نزد امیر المومنین عمرؓ کرد کہ پسر ترا سلام کردم جوابم نداد
حضرت عمر بہ پسر خود عتاب کرد وفرمود تو فضل عثمان را ہنوز ندانستی کہ در سلام وے جواب
ندادی گفت کنا نری اللہ فی ذلک الزمان یعنی در ان وقت خدای تعالیٰ را می دیدیم وخدای تعالیٰ
مرا میدید در ان وقت از خود واز سلام عثمان خبر نداشتم انتہی وہمچنین امکان وجواز رویت
در تفسیر حسینی وینابیع ومواہب وبیضاوی وغیرہ نوشتہ است پس اگر جائز است
برای خدا ورسول خدا این استفتا را مزین بمواہیر دستخط خود کنند بینوا توجروا الجواب
موجب فرمودہ اہل سنت وجماعت منکر دیدار اللہ تعالیٰ در دنیا معتزلی ست وہرکہ
قائلین را بجواز رویۃ اللہ تعالیٰ بحاسۃ البصر در دنیا حکم کفر کردہ او چندین علما وکبار اولیا ومشایخ کبار را نسبت
کفر کردہ او خود کافر ست

۱	۲	۳
مولوی نور اللہ مہار شریف	مولوی غلام فخر الدین مہاری	مولوی گنج بخش مہاری
۴	۵	۶
مولوی عبداللہ المعروف اللہ داد بخش پاک پتنے	مولوی غلام رسول سکنہ جند بر بہاول پور	مولوی نور بخش سجادہ نشین مولانا نور محمد

۷	۸	۹	۱۰
مولوی الٰہی بخش سجادہ نشین شاہ سلیمان	مولوی نصیر بخش سکنہ ٹکھران	مولوی غلام فرید صاحب	عبد الوہاب خیرپوری
۱۱	۱۲	۱۳	۱۴
عبد الشکور خیرآبادی	مولوی محمد مہاری	عبد الوہاب	غلام رسول طغروی
۱۵	۱۶	۱۷	۱۸
امام الدین امبوری	عبد الرحمن خیرپوری	الوالحسن	مولوی شرف الدین اہروی
۱۹	۲۰	۲۱	۲۲
محمد اکرم سکنہ جیلی دان	غلام فخر الدین سکنہ جیلی دان	محمد ذوالفقار سکنہ قریہ محمد عظیم	سلطان محمد میر عبد الرحمن کلوری
۲۳	۲۴		
مولوی بدر الدین سکنہ کوٹہ قایم رئیس	خمتہ مولوی عثمان سکنہ لولیا نواحی بہاول پور		
۲۵	۲۶	۲۷	۲۸
مولوی عبد الرحمن سکنہ دہلی علاقہ بیکانیر	شیخ محمد سکنہ رحمونکا	مولوی خدا بخش بن مولوی عبد اللہ ملتانی	مولوی عبد الرحمن بن مولوی عبد اللہ ملتانی
۲۹	۳۰	۳۱	۳۲
صالح محمد ملتانی	حافظ جان محمد ملتانی	غلام یٰس ملتانی	مولوی امام بخش ملتانی
۳۳	۳۴	۳۵	۳۶
مولوی محمد عمر تونسوی	گل محمد دہنی	یار محمد سنکھری	علی محمد تونسوی
۳۷	۳۸	۳۹	۴۰
محمد حسین پشوری	شمس الدین سکنہ دائرہ دین پناہ	عبد الرحمن تونسوی	شیخ احمد تونسوی
۴۱	۴۲	۴۳	۴۴
مولوی حکیم اللہ سکنہ ڈیرہ غازیخان	قاضی محمد حسین سکنہ ڈیرہ غازیخان	محمد یار	علی محمد لولڑی
۴۵			
شہ عالم			

[illegible]

انکار امکان رویۃ اللہ تعالیٰ مطلقا اعتزال ست صریح اگر قائل بجواز آن مر آخرت و انکار امکان رویۃ ست در دنیا پس قائل ست از معنی امکان و نیز اعتزال بروی عود سیکند لان نفی الامکان فی الدنیا یستلزم نفیہ فی الآخرۃ واللہ اعلم بالصواب

در شرح عقاید عضدی شیخ جلال الدین دوانی الحنفی نوشتہ

درمعنی وہو تعالیٰ مرئی الرائی لعین بما سہم الرمن غیر موازاۃ ومقابلۃ وجہۃ بل عند الاشعری
واتباعہ تلک الشرائط اسباب عادیۃ فیجوز الابصار بدونہا فی ہذہ النشارۃ کما ان اعمی الصین
یری بقعۃ اندلس وکل موجود ممکن الرؤیۃ عندہ کالاصوات والطعوم والالوان واستدلوا علی جواز الرؤیۃ
بالنقل والعقل اما النقل فقولہ تعالیٰ حکایۃ عن موسیٰ رب ارنی انظر الیک الخ ان سوال موسیٰ الرؤیۃ
تدل علی امکانہا الخ ودر شفای قاضی ابوالفضل عیاض نوشتہ عبارتہ والحق الذی لا شک فیہ قوم مشاہدۃ
من الغیب الذی لا یعلم الا من علمہ اللہ تعالیٰ الخ فاذا قوی اللہ تعالیٰ من شاء من عبادہ واقدرہ
علی حمل اعباء الرؤیۃ لم یمتنع فی حقہ

۴۶		۴۷
فقیر محمد کرم کوہی		فقیر یار محمد کوہندی

۴۸		۴۹		۵۰
مولوی سرفراز سکنہ دیرہ اسمعیل خان		زندہ علی سکنہ دیرہ اسمعیل خان		مولوی محمد امین تونسوی سے
۵۱		۵۲		۵۳
مولوی زین الدین مکندی		غلام مرتضیٰ گھر سے		محمد مراد سکنہ جا دسطنے

۵۴		۵۵
اسید علی سکنہ راجن پور		مرید غوث تونسوی

روئیۃ اللہ تعالیٰ فی الدنیا بحالۃ البصر فی النقظۃ جائزۃ
عند ابی حنیفۃ رحمہ و منکر معتزلی ومن قال لمقر رویۃ اللہ تعالیٰ فی الدنیا بحاسۃ البصر انہ کافر یعنی الکفر الیہ

۵۶		۵۷		۵۸		۵۹
مولوی صلاح الدین سکنہ دائرہ دین پناہ		مولوی محمد شاہ عالم		حاجی شرف الدین سکنہ ٹاک		غلام نبی تونسوی سے
۶۰		۶۱		۶۲		۶۳
جان محمد سکنہ ٹاک		مولوی محمد اشرف سکنہ ٹاک		غلام محمد رسولپور سے		عزیز اللہ سکنہ لتا
۶۴		۶۵		۶۶		۶۷
خالق داد تونسوی		احمد گل سکنہ کرار علاقہ کوہاٹ		صالح محمد کلاچوی		مولوی خدا بخش سکنہ کوٹ چھٹہ
۶۸		۶۹		۷۰		۷۱
فتح محمد سکنہ ڈیرہ اسمعیل خان		حافظ احمد یار ایکڑی		قاضی غلام محی الدین سکنہ کالاباغ		غلام فرید مہار سے

۷۲
مولوی احمد تونسوی

انتباہ جب یہ فتویٰ جے پور پہنچا مولوی سلیم الدین نارنولی سلمہ اللہ تعالیٰ سے
یہ عبارت لکھ کر گواہی کی الجواب بالصواب والمنکر منکر یخلی علیہ العذاب الا تری من لا یری امکان

رویة اللہ تعالی بحاسة البصر فی دار الدنیا لانہ فاقد البصر والبصیرة وہل ہذا الا الاشریة السریرة ولا ینکر الرویة الا من لا رویة
لہ فی الروایة والدرایة ومن یہدہ من لم یکن لہ من عند الہدایة واللہ تعالی علی من ان یقول العبد بجواز رویتہ ومن کفر مثبت الرویة یکفرہ
بعود الیہ فعلیة علیہ الدلائل العقلیة والنقلیة علی اثبات الرویة اکثر من ان یحصی وافر من ان یعلی واللہ تعالی یہدی من یشاء امین بانہ
بالایری والسلام علی من اتبع الہدی العبد الاثیم سلیم الدین سلیم عاملہ اللہ تعالی بلطفہ حافظ نور محمد صاحب نے یہ فقرے تحریر کیے
اور گواہی لکھی اصاب من اجاب وہل ہذا الا فصل الخطاب فانہ لا مراء ولا افتراء عند من رات رویتہ صافیة عن کدر الکدو
ومزفات ملویة صافیة عن صدر الصدق ان رویة خالق الرائی المرئی وجاعل العینین الحاجبین بلا حاجب والبین ممکنة
جائزة الوقوع شائعة الشیوع فی الدنیا وواقعة واجبة الظہور وثابتة الحصول فی العقبی ولا یری انکارہا الا من لا یری
وانکارہا من المنکرات وہیہات ہیہات لمن انکر المعروفات العبد المعتصم بحبل رحمة اللہ الصمد حافظ نور محمد
عفر اللہ لہ خاکسار نے اسطرح لکھکر اپنا نام لکھا الجواب بالصواب مقرون بالحق والمجیب مصیب اصحاب منکر رویة خدای تعالی
را قطعا معتزلی باید شمرد و مکفر مومن عامی بنا حق خود مستحق کفر میگردد چہ جائیکہ نسبت کفر بصالحان و بزرگان نماید منکر رویة
چنانکہ خود ازین عطیہ عظمی محروم ست ہمچو خویشتن دیگران را نیز می شمارد بحکم آیہ کریمہ من کان فی ہذہ اعمی فہو
فی الاخرة اعمی در دنیا و عقبی ازین نعمت بی بدل بی بہرہ است و خواہد بود اما امکان رویة ازین حدیث
قدسی خود مبرہن ست تجوع ترانی یعنی گرسنہ باش خواہی دید مراد در دنیا ظاہر ا رویة حق سبحانہ وتعالی بحاسة
البصر ازین حدیث شریف ثابت ست قال النبی صلعم اجیعوا بطونکم واظمؤا اکبادکم واعروا اجسادکم ترون اللہ
عیانا عیانا عیانا پس منکر جواز رویة خدای تعالی مخالفت قرآن وحدیث میکند بالیقین معتزلی ست و مقر جواز
رویة را ہر کہ کافر میگوید لاریب خود بر خود کفر لازم میکرد واللہ اعلم بحقیقتہ وانا لا انکفر احدا من اہل القبلة
العبد المذنب محمود الحسنی الحسنی محل غیرت ہی کہ ہمارے منکر صاحب بہادر ایک حاجی نجم الدین پیرزادہ کو کافر کہکر
سبتر دیندار علماء فضلا کی مہر دینے سے اعتزال وکفر کے مستحق ہو چکے اور اب فرمایا کہ حاجی نجم الدین نے ان بہتر آدمیون کو
کفر میں ڈالدیا حالانکہ بعضے ان میں فقیر صاحب ارشاد مالک خانقاہ بھی ہیں یا تند اولاد حضرت حافظ نور محمد
مہاروی قدس سرہ کی جو فاضل اجل فقیر اکمل مرشد وقت ہادی خلقت اور میاں الہ بخش صاحب اچھے عالم خوب
فقیر متقی صاحب خانقاہ خادم عباد اللہ سجادہ نشین شاہ سلیمان علیہم الرحمة والغفران کے پوتے بھی ہیں اور مولوی

دادا بخش صاحب شاگرد رشید مولوی فضل حق خیرآبادی کی ماہر فنون مولوی شرف الدین صاحب ہم تقبیر
تارک ہم عالم متبحر مولوی فخر الدین صاحب جو ملک پنجاب مین نہایت معتمد و مستند ہین اس فتویٰ کی مصدق ہوئے بحکم مخبر صادق
صلواۃ اللہ علیہ لا یجتمع امتی علی الضلالۃ بہتر عالمون بزرگونکا غلطی پر جمع ہونا بیشک غلط ہی ان ہی الا
خسران مبین **فائدہ** مشفق ظریف و سلیم مولوی سلیم الدین تسلیم صاحب نے اسجگہ ایک حاشیہ لکھا ڈھونڈھا گیا
حسن اتفاق ہی تطابق اعداد مثبتین دیتے کا جنکی تکفیر ہوئی مولوی منکر صاحب ساتھ اعداد شہدای کربلا کی کہ بہتر
ہی تھی اور تعداد جگر پارہ ہای حضرت امام حسن رض کی کہ بقول اصح بہتر ہی تھی گویا مکذب ان علمای سابق العدد
کا عدیل و مثل ہی قاتلان شہیدان کربلا اور متبعان یزید علیہ ما استحقہ کا اور ہمسر ہی زہر دہندگان امام ہمام
حسن مجتبی علیہ التحیۃ والثنا کا علاوہ برین فرق ضالہ بھی بہتر ہی ہین گویا مکذب ان بہتر علما کا مورد ہوا
اون عقوبات کا جو بہتر فرق ضالہ پر وارد ہوتی ہین اور ہونگی ؎ در ہر سخنی نکتہ تا اسرار نہانست +
کو گوش کہ شنود و کو دل کہ بداند + سلیم الدین تسلیم + **رقعہ بنام بعضی یاران** + برادران عزیز میر ارشد علی
و قادر شاہ و قادر بخش و شیخ منور الدین عرف ملا منو ہدیہم اللہ الی سواء السبیل اس فتویکے آنیکا باعث جو تم
صاحبون نے کئی بار بار باصرار پوچھا تھا شغل تحریر وغیرہ سے اتنے دن تک نہ لکھ سکا اب مختصر لکھتا ہون حضرت
سلطان التارکین قدس سرہ کی اولاد مین ایک پیرزادہ حاجی نجم الدین نام ذاکر شاغل شاہ سلیمان علیہ الرحمۃ
کے خلیفہ ہین ایک انکے پاس کوئی مرید مولوی عبد الغنی معمی لہ مولوی اسمعیل ملازم ٹونک کا گیا اور عرض کیا کہ خدا کا نام
بتاؤ چاہتا ہی کہ اونہون نے کہا اگر تجدید بیعت کرو تو بتایا جاوے اوسنے تجدید کی یہ خبر سنکر سنکر جیو کو حاجی جیو سے عداوت
پیدا ہوئی اونھین برا کہنا شروع کیا رفتہ رفتہ کہین فکر جواز رویت الہی بحجۃ امت رسالت پناہی صلعم آگیا
حاجی صاحب مقر جواز ہوئے اور مولوی صاحب منکر ہوکر مجوز کو کافر کہنے لگے آخر عرس خواجہ خواجگان قدس سرہ مین
باہم مقابلہ مواجہہ ہوا مولوی صاحب اور حاجی صاحب بیضاوی شریف کا مطلب اور عبارت پڑھنی مین کسی سبب سے
مقصر رہے خواہ باعث مجمع کثیر خواہ بمقابلہ باہم خواہ بعلت موجودی بعض اہل علم چار و ناچار سب صاحبون نے
مولوی سلیم الدین صاحب سے عبارت پڑھوا کر مطلب معلوم کیا تو جواز امکان رویت اوس سے واضح ہوا حاجی جیو
غالب آئے مولوی صاحب اوس انبوہ کثیر مین خفیف و ملزم ہوئے تاہم حاجی جیو کو کافر کہنا نہ چھوڑا اور حرکر مولوی سلیم الدین صاحب

ساده بچہ کہنے لگے بالاجبار ایک سوال لکھکر حاجی صاحب مذکور نے اپنے پیر شاہ سلیمان کے عرس مین
مجمع فضلا مین پیش کیا سب نے روایات صحیحہ سے لکھدیا کہ رویہ خدا ممکن اور منکر اسکا معتزلی اور کافر کہنے
والا مقر رویت کا خود کافر ہو گیا جب یہ فتوی یہان پونہچا منکر جیو نے امام الدین سے فرمایا کہ حضرت عائشہ رض کی
روایت سے ثابت ہی کہ آنحضرت کو بھی دیدار خدا کا نہین ہوا اور حضرت موسی کلیم اللہ جیسے نبی محروم رہے اور زاد نھین
حکم ہوا لن ترانی کا کسی اور ولی وغیرہ امتی کو پھر کیونکر جائز ہو سکے جن لوگون نے اس فتوی پر مہر کین حاجی
نجم الدین نے ان سبکو کفر مین ڈالدیا امام الدین بیعلمی کے سبب نام کتاب کا بھولا مگر حضرت عائشہ رض کا نام لیکر یہ
بیان آگیا عاصی نے حضرت ام المومنین رض کی روایت دیکھی تو معلوم ہوا کہ ام المومنین نے اس حدیث کو مرفوع
نہین کیا یعنے آنحضرت صلعم کا فرمانا نھین بیان کیا پس فقط اونھین کا قول ٹھرا اور یاد رہی کہ یہ معاملہ رویت کا
شب معراج کو مکہ معظمہ مین گذرا حضرت عائشہ صدیقہ رض اوس زمانہ مین خورد سال ہونگی اور آنحضرت کا نکاح
ان سے مدینہ منورہ مین ہوا پس باوجود عدم موجودی خورد سالگی کے انکا قول بخلاف عبد اللہ بن عباس رض اور
اجماع صحابہ و تابعین و تبع تابعین کی کیونکر تسلیم کیا جاوے ہمارا مذہب اجماعی ہی اور اجماع رویت الہی آنحضرت
کو ثابت ہے اور احادیث بھی صراحۃ اسپر دال ہین چنانچہ مشکوۃ شریف کے باب المساجد و مواضع صلوۃ
مین ہے حدیث عن عبد الرحمن بن عایش قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رایت ربی عز وجل فی احسن
صورۃ فقال فیم یختصم الملأ الاعلی قلت انت اعلم قال فوضع کفہ بین کتفی فوجدت بردہا بین ثدیی فعلمت
ما فی السموات والارض الخ رواہ الدارمی یعنے فرمایا رسول خدا صلعم نے دیکھا مینے پروردگار اپنے عزیز اور
بزرگ کو بیچ اچھی صورت کے پس پوچھا کس چیز مین جھگڑتے ہین فرشتہ مقرب کہا مینے توہی خوب جانتا ہی
فرمایا پھر رکھا ہاتھ اپنا اللہ نے درمیان دونو شانون میرے کے پس پائی مینے سردی اوسکی درمیان سینہ اپنے کے
پس جان لے مینے وہ چیز کہ تھی بیچ آسمانون اور زمین کے آخر حدیث تک اسی کتاب کی اسی باب مین معاذ ابن جبل
کی حدیث مین مذکور ہے فاذا انا بربی تبارک وتعالی فی احسن صورۃ فقال یا محمد قلت لبیک رب قال فیم
یختصم الملأ الاعلی قلت لا ادری قالہا ثلاثا قال فرایتہ الخ رواہ احمد والترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح
یعنے فرمایا نبی صلعم نے پس ناگاہ دیکھا مینے پروردگار اپنے بابرکت اور بلند قدر کو بیچ اچھی صورت کے یعنے

اچھی صفت کی پس کہا ای محمدؐ کہا مینے حاضر ہون ای رب میرے فرمایا کس چیز مین جھگڑتے ہین فرشتے نزدیکی والے کہا مینے نہین جانتا ہون یہی کلمہ تین بار خدا نے پوچھا اور مینے یہی جواب دیا پھر دیکھا مینے اللہ کو آخر حدیث تک ان دونون حدیثون سے رویت اور غیب دانی آنحضرتؐ کی آشکار اہی ایک اور حدیث مین بھی فرمایا نورانی راے دوسرے ابن عباسؓ سے حدیث نقل کی ہی امام محمدؒ نے اسطرح پر کہ کسی نے حضرت امام سے پوچھا کہ آیا دیکھا پیمبرؐ نے شب معراج مین اپنے پروردگار کو امام نے فرمایا ہان دیکھا سائل نے پوچھا ام المؤمنین جو فرماتے ہین خلاف اسکے اوسکا کیا جواب امام نے فرمایا کہ اجماع رویت پر ہی اور ابن عباس سے جو پوچھا تو اونھون نے جواب مین فرمایا رآہُ رآہُ یعنی دیکھا دیکھا آنحضرت نے پروردگار کو یہان تک لفظ رآہُ کہتے رہے کہ کہتے کہتے دم اونکا ٹوٹ گیا تیسرے ابوالحسن علی بن اسمعیل اشعری اور جماعت انکے یارونکے نے کہا ہی ان راى اللہ ببصرہ وعینی راسہ یعنی تحقیق دیکھا آنحضرت نے خدا کو ساتھہ بینائی اپنی کے اور دو آنکھون سے کی ای بھائیو توفیق دے تمھین اور سب مسلمانونکو اللہ جلشانہ راہ راست کی جانو اور یقین مانو کہ رویت الٰہی جناب رسالتمآبؐ کا خاصہ ہی جسطرح کلیم ہونا حضرت موسیٰؑ کا خاصہ تھا یہی حکمت تھی جو حضرت کلیم اللہ دیدار کی تاب نہلائے باوجودیکہ حضرت عزت جل علی نے فرمادیا تھا فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرَانِیْ یعنی اگر ٹھہر جائیگا تو اپنی جگہہ پر دیکھے گا تو مجکو از بسکہ یہ دولت عظمی خاصہ میرے پیمبرؐ کو نصیب ہونی تھی لہذا حضرت موسیٰؑ تجلی کی تاب بھی نلاسکے چہ جاے رویت کاملہ پس اب یہی آیت دلالت کرتی ہی دیدار پر اور لن ترانی فرمانا حق تعالی کا نہین انکار مطلق بلکہ اخبار فرمایا اور دلیل اسکی ان استقر مکانہ موجود ہی معتزلی اسی لفظ لن ترانی سے بہک کر منکر جواز دیدار کے ہوے جو کوئی اب بھی منکر ہو پیرو معتزلیونکا ہی جسطرح بعض مخصوصان حضرت کلیم اللہؑ اونکے معیت و توسط سے مشرف بہ سماعت کلام حق ہوے اگر مخصوصان امت خیر الورا صلعم یعنی اولیاء اللہ مثل ابوحمزہ ابدادی اور حضرت بایزید قدس سرہ بھی مشرف بدیدار ہوے تو کیا عجب جو فنافی اللہ ہون کیا عجب کہ دیدار سے شرفیاب خاطر خواہ ہون اللہ تعالی اتباع شرع شریف کا اور عشق اشرف الانبیاؐ کا سب مسلمانونکو نصیب کرے اللہم سہل کل صعب بحرمت سید الابرار وآلہ الاطہار سہل سہل سہل ایک حاشیہ

مولوی سلیم الدین صاحب نے لفظ خاصہ پر اس رسالہ کے دیکھتے وقت خوب لکھا ہی قولہ رویت آلہی جناب رسالت
پناہی کا خاصہ ہی اور مصداق و موید اس مقال صدق مآل کا ذکر ہی کہ ایک کتاب قضایا موسوی مین جو اجمیر شریف مین
بوقت پیش ہونے معرکہ کے حاجی نجم الدین صاحب نے میرے پاس بھیجی تھی خلاصہ اوسکا یہ ہی کہ یہ عطا کی
خداوند کریم نے دولت دیدار اپنے حضرت موسیٰ کو محض اسواسطے کہ یہ دولت عظیم اور یہ نعمت فخیم خاص
امانت مخزون و عطائے مکنون سے تہے واسطے رسول امین محبوب رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم کی ۱۲
سلیم الدین تسلیم **قطعہ تاریخ ضمیمہ کا یہ ہی** تشبیہ دے قدم کو جو منکر نے بت سے اہ + سن اہل دین
پکارے الٰہی تیری پناہ بعضون نے التماس یہہ **عشاق** سے کیا لکھہ وہ روایتین کہ نہو جنمین اشتباہ +
ہوں دال بھی وہ کثرت اقدام پر ضرور ہو تا کہ منکرون کا ہر نہج روسیاہ + پھر بعد ازان مذاکرہ بھی لوی سے ہوا +
تا عام و خاص بچے نہ عقیدے کرے تباہ + ہر چندان قصص سے مین رہتا تھا دور دور + غفلت سے اپنی آپ ہی
شرمندہ عذر خواہ + مارا ہے جوش جب ہمیں نے دل پر آ + پس دیکھنے کتاب لگا شام اور پگاہ + لکھیں غرض
روایتین کتنی یہہ دیکھہ بھال + اکثر ہین جنمین کثرت اقدام پر گواہ + مشتاق تھے لطیف و رشید و سلیم طبع +
اور فضل حق نے نور محمد نے کی نگاہ + ان کے علیوہ اور بھی جس جس نے یہہ سنین + کی آفرین ہر اک نے کہا سب نے واہ واہ +
اور دی ندا یہہ ہاتف غیبی نے بھی پکار + ہین منکر قدم کیلئے تیر بے پناہ + طبع چون یافت زین مقالہ شرف +
فیض فرما شدہ طرف بطرف + ہاتف از خلد خوش ندا در داد + اے مولف بیا کشود غرف +

تمت

الحمد للہ کہ درین زمان برکت اقتران کتاب لاجواب مسمی باثبات الاستمداد والسماع بالیستلذبہ الاسماع تصنیف
نیر سپہر ذکاوت قمر اوج فصاحت مولوی عبید اللہ بن مولانا محمد بخش غفر اللہ لہ والوالدیہ حسب ارشاد جناب
معلے القاب قطب الوقت والزمان غوث الدہر والمکان جناب حضرت سید شاہ علی عبد القادر شمس القادری
الحسنی الحسینی المشتہر بہ شاہ مرشد علی القادری الحنفی المیدنے پوری وطنا والبغدادی مولدا دام فیضہ
بحسن سعی عزیزی خواجہ احمد حسن صاحب سلمہ در مطبع تامی واقع لکھنو بماہ صفر المظفر سنہ ۱۳۰۰ ہجری
قدسی مطابق ماہ دسمبر ۱۸۸۲ عیسوی مطبوع شد فقط

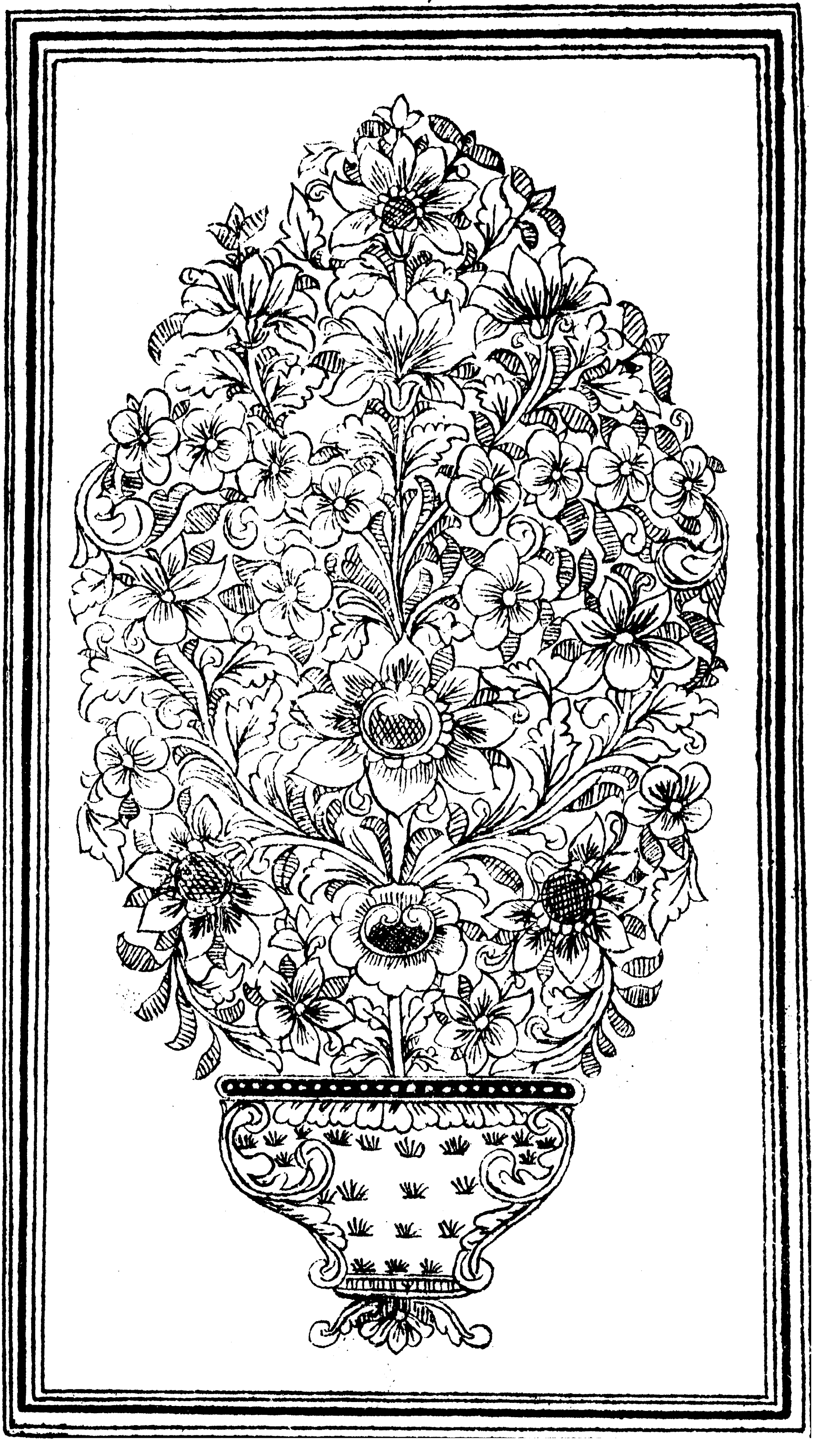

قطعات تاریخ طبع از نتائج طبع نقاد و قاد سخنور شاعر نامور معنی پرور حضرت مولوی مفتی غلام سرور القریشی اللاهوری عم فیوضه دام برکاته

نسخهٔ اثبات استمداد و وصل علے	درسماع و نیز در امداد شد مطبوع عصر
از سروش دل پئے تاریخ طبع این کتاب	زد ندا سرور که استمداد شد مطبوع عصر

١٣٠١ھ

ایضاً

نسخہ مطبوع کیا اثبات استمداد ہے	خانہ دین مین کھلا ہو جسسے باب امداد کا
نے سر اندیشہ سرور بہر سال انطباع	بولا ہاتف چھپ گیا یہ نسخہ استمداد کا

١٣٠١ھ

قطعہ تاریخ از طبع عالی خوش اوقات خوش اسلوب مولوی حاجی محمد یعقوب صاحب منصرم مطبع نظامی زاد الله احسانهٔ

عالم باعمل عبید الله	واقف راه حق ادیب لبیب
چه کتاب نوشت صل علے	هیچکس را چنین نگشت نصیب
کرد ثابت سماع و استمداد	دور از جهل با علوم قریب
متفکر شدم پئے تاریخ	این رساله دمے که شد ترتیب
سر بدعت برید ه اے یعقوب	بزبان آمده عجیب و غریب

قطعه تاریخ طبع زاد جناب مولوی محمد عصمت الله صاحب متخلص به انسخ ساکن کلکته

درین سال مبارک ساعت خوش	چو شد مطبوع این انور کتابے
برائے سال طبعش کلک انسخ	رقم زد نادر و بهتر کتابے

١٣٠١ھ

ایضاً

ہون نہ ارباب طریقت شاد ہون بشاش ہون	مطبع نامی مین ہے یک نسخۂ نامی چھپا
مجکو سال طبع کا انسخ ہوا جسدم خیال	نسخۂ روشن چھپا ہی آج ہاتف نے کہا

١٣٠١ھ

قطعہ تاریخ طبعزاد مولوی تحریر منشی خوش تحریر و تقریر از علوم معقول و منقول ماہر مولوی محمد عبد الرحمن ابو طاہر سلمہ القادر

بفضل خدا از براہین قاطع	شدہ آشکارا کہ شانِ غنا
چو کردیم فکر سنِ طبع مطرب	بگوشم ندا زد لسانِ غنا
بگو از سر حرف بے نگولہ طاہر	پسندیدہ آمد بیانِ غنا

۱۳۰۱ھ

اشتہار

جن حضرات بہ ترصفات کو کوئی دیوان یا مثنوی یا کسی قسم کی کتاب مگر خلاف مذہب شریعت اور قانون کے نہو تو راقم بہت کفایت سے خوشخط عمدہ چھپوا دے گا اوسکی گفتگو اصالتاً خواہ بذریعہ خط و کتابت احقر سے فرماوین اور جو کتاب مطبوعہ مطبع کانپور لکھنؤ دہلی کلکتہ کے خرید کرنا منظور ہون وہ بھی راقم سے بکفایت دستیاب ہون گی اگر کسی کتاب کی قیمت دریافت کرنے منظور ہو تو جوابی پوسٹ کارڈ کے ذریعے سے دریافت فرمالین۔

العبد

احمد حسن عفی عنہ کلکتہ کلنگا بازار نمبر ۶۲

اعلان

اہل وجد و سماع و معویدین حال و قال کیخدمت مین مژدہ پہونچاتا
ہون و صاحب مطابع و تاجران خجستہ خصال کی جناب مین
نئی خبر سناتا ہون کہ اندنون کتاب لاجواب افادت انتساب
منتخب الانتخاب مقبول اولی الالباب مطبوع اہل سماع جسکا نام نامی

اثبات الاستمداد والسماع بما یتلذذ بہ الاسماع

ہے حسب اجازت حضرت مؤلف عم فیوضہ مطبع نامی لکھنؤ
ماہ ربیع الاول ۱۳۰۱ھ مطابق جنوری ۱۸۸۴ء مین طبع کرائی
ہے کوئی صاحب بلا اجازت نیازمند قصد طبع کا نفرمائین
جسقدر نسخے مطلوب ہون بارسال زرثمن راقم سے طلب فرمائین

العبد
احمد حسن عفی عنہ ساکن کلکتہ کلنگا بازار

(نمبر ۶۳)

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔